

საოჯახო წიგნსაცემი

ჩუბუკი და
საზოგადოებრივ-
პოლიტიკური მოძრაობა
აღმოსავლეთ
საქართველოში
(XVIII საუკუნის მეორე ნახევარი)

„მეცნიერება“
თბილისი
1983

მონოგრაფიაში შესწავლილია ქართული ისტორიოგრაფიის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი საკითხი — აღმოსავლეთ საქართველოში მიმდინარე საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მოძრაობა. მოცემულია პაატა ვახტანგის ძე ბაგრატიონის 1765 წლის შეთქმულების დაწერილებითი ანალიზი, განხილულია ალექსანდრე ბაქარის ძის გამოსვლა, ქართლელი ფეოდალების „ლეგიტიმისტური“ ტენდენციები. ნაჩვენებია რუსეთის როლი „ლეგატიზმის“ ფორმით განხორციელებულ ერეკლე II-ის საწინააღმდეგო ყველა აქტში. ნაშრომში გატარებულია აზრი, რომ ე. წ. „ლეგიტიმისტურ“ მოძრაობას ჰქონდა ფართო საზოგადოებრივი ხასიათი, მასში დინასტიური შეტოქეობის მიღმა იფარებოდა „დემოკრატიული“ ფენების მისწრაფებანიც ფართო საზოგადოებრივი გარდაქმნების მოთხოვნებით.

რედაქტორი რ. კიკნაძე

შ ე ს ა ვ ა ლ ი

გვიანფეოდალური საქართველოს პოლიტიკურ ცხოვრებას ახსიათებდა სოციალურ მოძრაობათა გარეგნული შეზღუდულობა. გარეშე შტერთაგან თავდაცვისათვის მიმდინარე შეუჩერებელმა ბატალიებმა სათავე დაუდეს თავისებურ სიტუაციას. ეროვნულ ძალთა სრული თავმოყრის კატეგორიულმა საჭიროებამ ქართველი ხალხის სასიცოცხლო ენერგიას უმთავრესად ერთი მიმართულება ჰისცა — „ქართველობის“ შენარჩუნებისათვის მუდმივი ბრძოლა, — რაც არა-იშვიათად მოითხოვდა კლასობრივი ურთიერთდაპირისპირების დროებით „შერიგებას“. ერთიანი სახელმწიფოს დაშლის შემდეგ, აღდგენა-გამოხსნისაკენ სწრაფვის პერიოდში, ეს მიმართულება აღმოჩნდა მყარი საზოგადოებრივი ფენომენი, აუცილებელი და მარადიული. რასაკვირველია, წმინდა კლასობრივი საფუძვლები ყოველთვის რჩებოდა საქართველოს სამეფო-სამთავროების საგარეო და საშინაო ურთიერთობათა შინაარსის განმსაზღვრელად. კლასობრივი და შიდა-კლასობრივი ბრძოლის გამოვლენა ცხადად ჩანს საგარეო პოლიტიკის ყველა ასპექტში (ნ. ბერძენიშვილი), მაგრამ უდავოა, რომ პოლიტიკური ფაქტორები ძალზე ხშირად აპირობებდნენ რომანტიკული სოციალური ჰარმონიის შთაბეჭდილების შექმნასაც.

ქართულ სინამდვილეში საზოგადოებრივი „დემოკრატიზმის“ ელემენტები ბევრ მომენტში იჩენდა თავს. სათანადო სიღრმისეული შესწავლის გარეშე არ ჩანს არისტოკრატიისა და მწარმოებელი მასების მკვეთრი გამოიჯნა. ჯერ მართო ის რად ღირს, რომ აღრიხდე-ლი შუა საუკუნეების რაინდული ეპოქების მსგავსად, ქართველი მეფეები პირადად მიუძღოდნენ იერიშზე გადასულ ქვეშევრდომთა ლაშქარს. ამასთანავე აღარც სამხედრო და სამეურნეო უწყებრივ-პროფესიული განსხვავება იგრძნობოდა. მონღოლთა შემოსევების შემდეგ ქართველი გლეხი (დაბეგრილი მიწისმოქმედი გუთნისდელა) სამხედროვალდებულად გადაიქცა. „დემოკრატიზმის“ გამოვლენა იყო ისიც, რომ სამეფო სახლი, ბიუროკრატიული აპარატის გარეშე, ჯუშუალოდ ამყარებდა კონტაქტს ქვედა ფენებთან, რაც სრულიად ჟუცხო იყო ევროპელი მონარქებისა და ბატონყმური რუსეთის თვით-მპყრობელებისათვის. ქართველი მეფეები ოფიციალურად ასევე

პირადად მიმართავდნენ უბრალო წოდების ადამიანებს. ასეთი მიმართვები, საშუაშაველო ინსტანციების გვერდის ავლით, საკმაოდ სწრაფად აღწევდა ადრესატამდე. შემონახულია, მაგალითად, ერეკლე II-ის წერილები უბრალო სოფლის მამასახლისებისადმი, მათ შორის ფრიად კონფიდენციალურიც. სწორედ ამიტომაც, მოგვიანებით, ქართული მონარქიის დაცემის შემდეგ, ერეკლე II-ის ნაშეიკმა უფლისწულებმა, მათი შეცდომების მიუხედავად, დიდხანს შეინარჩუნეს სახალხო გმირების შარავანდედამდე ამოღებული თანაგრძნობა მოსახლეობაში. ეს იმ პერიოდში, როდესაც რუსეთის ცენტრალიზებული სახელმწიფოს ძირითადი ამოცანების გადაჭრის შემდეგ, რომანოვების დინასტიას უკვე დიდი ხანია ამოწურული ჰქონდა დადებითი ფუნქცია და საკუთარი ხალხის უბოროტეს მტრად გადაქცეულიყო. აქედანვე უნდა გამომდინარეობდეს სწორედ ქაჩთველი ხალხის საოცარ, თითქოს მოულოდნელი შემწყნარებლობაც ბაგრატიონთა დინასტიისადმი. უეჭვოა, ფეოდალური ქართული სახელმწიფოებრიობა დაეცა არა მხოლოდ ცარიზმის ხელყოფისაგან, არამედ პირველ რიგში ქვეყნის შინაგანი მძაფრი სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური კრიზისის მიზეზით. მმართველმა წრეებმა ვერ შეძლეს შეეჩერებინათ ამ საერთო კრიზისის შეუქცევადი ბუნების განვითარება. ამის მიუხედავად, XVIII საუკუნის ბოლოსა და XIX საუკუნის მთელ სიგრძეზე, ცალკეული, მოკრძალებული პროტესტის გარდა, არ განელებულა „პატარა კახისადმი“ საერთო-სახალხო პატივისცემა. ამის მიზეზი ცნობილია: ერეკლე II-მ ხმლით დაიცვა საკუთარი სამეფო და ერის წინაშე მორალურ-ზნეობრივი პასუხისმგებლობიდან გამომდინარე განსაზღვრა ისტორიული პერსპექტივა—დიდი მოკავშირის მოძებნით გადაჭრა „ბედი ქართლისა“. ეს გარემოება გვიჩვენებს იმასაც, რომ საქართველოში სოციალური ბრძოლის ხელოვნურად მოდუნების გამო, მმართველი დინასტია ჯერ კიდევ არ გაუცხოებულყო საკუთარი ხალხის თვალში. „დემოკრატიზმის“ ელფერი, განსაზღვრული საგარეო ფაქტორით, როდი მიუთითებდა ქართული ფეოდალიზმის პროგრესულ ბუნებაზე. ის არ წარმოადგენდა ლოგიკური განვითარების შედეგს. იგი მაჩვენებელი იყო საწარმოო ძალთა ნორმალური განვითარების სტაგნაციისა. პარადოქსია, მაგრამ სამეფო ხელისუფლების „სახალხო“ ხასიათი პირდაპირ კავშირშია დიდ სოციალურ-ეკონომიკურ დაჩიხულობასთან. უმაღლესი მმართველობის ცენტრალიზაცია ახალ პერიოდში პროგრესული იყო მხოლოდ იმიტომ, რომ შეფერხდა საზოგადოებრივი ცხოვრება. დასავლეთ ევროპაში უკვე XV—XVI საუკუნეებში, ხოლო რუსეთში XVIII ს. I მეოთ-

ხედში, დასრულდა ის პერიოდი, როდესაც მეფე ხალხთან კავშირში თრგუნავდა არისტოკრატიულ სეპარატიზმს და ჰქმნიდა ე. წ. „წესრიგს უწესრიგობაში“. ის ფაქტი, რომ ერეკლე II-ის დროს პროგრესული მოძრაობა სამეფო კარის მფარველობას ეძებდა, მიუთითებდა რა საოცრად დაწინაურებულიყო დასავლური სამყარო (ევროპა რუსეთიც), სადაც პროგრესი უკვე მეფის წინააღმდეგ იყო მიმართული. საქართველო, აწარმოებდა რა ჰეშმარიტად გმირულ ბრძოლას „აღდგენა-გამოხსნისათვის“, სწორედ ამ წინასულ კულტურულ სამყაროში დაბრუნებისათვის იბრძოდა. მაშასადამე შესაბამისად უნდა დაწინაურებულიყო იდეოლოგიურადაც. მას კი პირველ რიგში პოლიტიკური ამოცანები ამოძრავებდა. სწორედ ამ მიზნით გააფორმა 1783 წლის გეორგიევსკის მფარველობითი ხელშეკრულება, რითაც საბოლოოდ გაემიჯნა აზიურ ჩამორჩენილობას და მთლიანად, აშკარად, დემონსტრაციულად იბრუნა პირი რუსეთისაკენ, ე. ი. ევროპული გახვითარების გზისკენ. ასეთმა ნახტომისებურმა შემობრუნებამ, დეკლარაციულმა აქტმა, წმინდა პოლიტიკური არსის მიუხედავად, გარკვეულად გამოიწვია სოციალური სახის ცვლილებანიც. რუსეთთან სიახლოვის გავლენით ხდება ქართული არისტოკრატიის გათიშვა საერთო მასისაგან — ეს იყო ნელი, მაგრამ დაჟინებითი პროცესი. ერთბაშად ცხადი გახდა, რომ თავად-აზნაურთა ფუფუნება შეიძლებოდა მხოლოდ საკუთარ ქვეშევრდომთა გადატაკების ხარჯზე. ე. ი. არისტოკრატიული წრეების ეკონომიკური კეთილდღეობისაკენ სწრაფვა სასაქონლო რენტაბელური მეურნეობის წარმოქმნას კი არ დაემთხვა, არამედ წარმოების ტრადიციული ფორმების შენარჩუნებით, საწარმოო ძალებისა და საწარმოო საშუალებების ადრინდელ პირობებში, გადანაწილების მკვეთრ შეცვლას. მართალია, ეს გადანაწილება რადიკალური არ ყოფილა, მაგრამ მან გარდამწყვეტი როლი შეასრულა. საერთოდ, XV—XVII საუკუნეების ეკონომიკის ზოგადი სახე, მოთხოვნილებათა სიმართივე, ხანგრძლივი ძნელბედობით გამოწვეული ცხოვრების პირობები, გამოირიცხავდა ანტაგონისტური კლასების სრულ ეკონომიკურ კონფრონტაციას. საყოფაცხოვრებო ელემენტების დაბალი დონე არ მიჯნავდა მკვეთრად საზოგადოებრივ კლასებსა თუ ფენებს (ეს კარგად ჩანს განსაკუთრებით დასავლეთ საქართველოში. მაგალითად, სოლომონ I-ის ცხოვრების წესი თითქმის არაფრით განსხვავდებოდა რიგითი აზნაურის ყოველდღიური ყოფისაგან). არ არსებობდა არც კულტურული უფსკრული კლასებს შორის. ქართული კულტურის სამი მთავარი საყრდენი სვეტი: „ვეფხისტყაოსანი“, „ქართლის ცხოვრება“ და სახარება მეტნაკლებად ხელმისაწვდომი იყო არაარისტოკრატიული ფენებისათვის-

მაც. ამ გარემოებამ შექმნა მითი ქართული ბატონყმობის მამაშვი-
ლური ხასიათის შესახებ (ალ. ორბელიანი). რასაკვირველია, ეს
არასწორია. ფეოდალური საქართველოს ისტორიის მთელ სიგრძეზე
კლასობრივი ბრძოლა უცხადესია — სოციალური ანტაგონიზმი
ზოგჯერ იმდენად მძაფრდებოდა, რომ არღვევდა ეთნიკურ საზღვრებს
და იღებდა უკიდურესად რეაქციულ ელფერს (მაგალითად, „გალე-
კება“, „გაყიზილბაშება“, „გაოსმალება“, „გაოსება“). ამ უდავოდ
რეაქციული ფორმების გარდა გვაქვს აშკარა მასიური ძლიერი გამოა-
ვლები: ქიზიყში 1697—98 წლებში, 1711 წელს, არაგვის ხეობაში
1743 წელს, ქსნის ხეობაში 1778—79 წლებში, იმერეთში 1785 წელს
და ა. შ. კლასობრივი ბრძოლის სიმძაფრე აიძულებდა გაბატონებულ
ფენებს შოეცხნათ ურთიერთობის მისაღები, „დემოკრატიული“
მეთოდები. არსებული პოლიტიკური სიტუაცია კი ჰქმნიდა საერთო-
ეროვნული ფრონტის იდეოლოგიურ საფუძვლებს (მაგალითად, 1659
წლის კახეთის აჯანყებისას მოხდა ყველა საზოგადოებრივი წრის
სრული გაერთიანება).

ამრიგად, საქართველოში გვიანი შუა საუკუნეების მთელ სიგრ-
ძეზე ყალიბდებოდა ორი მაგისტრალური პოლიტიკურ-სოციალური
ხაზი — ბრძოლა „აღდგენა-გამოხსნისათვის“, რომელიც მოითხოვდა
ქვეყნის ეროვნული ენერგიის სრულ შენივთებას, და გლახთა მძაფ-
რი მოძრაობა „შრომის სუფევისათვის“. XVIII საუკუნეში გაჩნდა
ქალაქური წრეების ანტაგონიზმიც სამეფო ხელისუფლებასთან. ეს
ორი ნაკადი ერთმანეთში იყო ჩახლართული, ორივე ერთმანეთით
საზრდოობდა და ერთმანეთს აპირობებდა, ამავდროულად ორივე ერთად
კი ხელს უშლიდა გარკვეული ეროვნული კონცეფციის ჩამოყალი-
ბებას. სწორედ ამიტომ იყო, რომ „ქართველობის“ ხსნის იდეოლო-
გიური ფორმულა მხოლოდ ორ ძირითად საყრდენს დაეფუძნა: პასი-
ურ თვითდაცვას და საიმედო მოკავშირის მოძიებას. „აღდგენა-
გამოხსნისათვის“ ბრძოლაში ვერ გამოინახა ეროვნული გადარჩენის
ოპტიმალური პლატფორმა. ქვეყნის გაერთიანებისა და ეროვნული
თავისუფლებისათვის ოთხსაუკუნოვანმა მოძრაობამ გვერდი აუარა
სოციალურ პრობლემატიკას. ამ ხანგრძლივი პერიოდის განმავლობაში
არაგვის დაუყენებია საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური სის-
ტემის გარდაქმნის საკითხი. არ დასმულა ე. წ. საზოგადო კითხვები,
რომლებიც გაისმა ესოდენ მწვავედ XIX საუკუნეში. ალბათ ამიტომაც
„აღდგენა-გამოხსნისათვის“ ბრძოლაში მოხერხდა მხოლოდ თვითდაც-
ვა საიმედო მოკავშირის გამოძებნის გზით. ყველაფერი ეს არ ნიშ-
ნავს, თითქოს საქართველოში საერთოდ არ განვითარებულა საზოგა-

დოებრივი მოძრაობა. ისტორიული სპეციფიკის მიუხედავად, ქართული სახელმწიფოს ბევრ პოლიტიკურ მოვლენას ახასიათებდა აშკარად გამოვლენილი სოციალური ასპექტები. იყო არაერთი ცდა ხსნის ახალი გზის გამონახვისა. წინამდებარე ნაშრომი ერთ-ერთი ასეთი მოძრაობის მონოგრაფიულ შესწავლას ისახავს მიზნად. კონკრეტულად აქ წარმოდგენილია პერიოდი, როდესაც ერეკლე II-ის საწინააღმდეგო ოპოზიცია, რომელიც საერთო რეაქციული ბუნების მიუხედავად, გამოხატავდა ჯანსაღი დემოკრატიული ძალების ერთი ნაწილის ღრმა დათქმვას ქვეყნის პოლიტიკური პერსპექტივის სამეღობოს შესახებ.

ქართლ-კახეთის სამეფოს საზოგადოებრივ- პოლიტიკური მოძრაობის ზოგადი ხასიათის გარკვევისათვის

ქართლ-კახეთის სამეფოს XVIII საუკუნის პოლიტიკური ისტორიის უკიდურესად რთული მოვლენების ფონზე განსაკუთრებულად გამოირჩევა საგარეო და საშინაო წინააღმდეგობათა ერთი თავისებური კვანძი, რომელსაც პირობითად შეიძლება ვუწოდოთ ქართველ ფეოდალთა „ლეგიტიმისტური მოძრაობა“¹. ქართულ ისტორიოგრაფიაში ეს საკითხი სათანადო სიღრმით არ არის შესწავლილი; უფრო მეტიც, დადგენილი არაა თვით ამ პოლიტიკური ცნების — „ლეგიტიმისტური მოძრაობის“ ძირითადი შინაარსი; ისტორიკოსები ამ ტერმინის ქვეშ გულისხმობენ იმ საკმაოდ ანგარიშგასაწევი ძალების მოქმედებას, რომელიც თითქმის მთელი საუკუნის მანძილზე გრძელდებოდა და მიზნად ისახავდა კახი ბაგრატიონების (თეიმურაზ II, ერეკლე II) განდევნას და რუსეთში გახიზნული „მუხრანელი მეფეების“ აღდგენას. მაგრამ ასეთი ზოგადი განსაზღვრა სრულიადაც არაა საკმარისი. საქმე ისაა, რომ „ლეგიტიმიზმად“ მონათლულ მოძრაობას უაღრესად ფართო საზოგადოებრივი ხასიათი ჰქონდა. ამიტომაც აუცილებლად საჭიროა უპირველესად გაირკვეს მისი მთავარი ტენდენციები, მამოძრავებელი ძალები. ამის გარეშე მკვლევარ-ისტორიკოსს, რომელსაც „ლეგიტიმიზმის“ რომელიმე კონკრეტული მოვლენის შესწავლა აქვს მიზნად დასახული, უძნელდება მისი ყოველმხრივი განხილვა, მიზეზ-შედეგობრივი თანამიმდევრობის დადგენა და, რაც მთავარია, მისი მოთავესება საერთო პოლიტიკური მიმდინარეობის გარკვეულ საფეხურზე.

¹ როდესაც ვლაპარაკობთ პირობით „ლეგიტიმიზმზე“, აუცილებლად ვითვალისწინებთ იმ ფაქტს, რომ ხშირად ტახტზე ე. წ. „კანონიერი“ მფლობელობის აღდგენის ლოზუნგებით (კემშარიტი ლეგიტიზმი) იფარება ქართულ ფეოდალთა მემარჯვენე ფრთის წმინდა სოციალური მოთხოვნები (აბსოლუტისტური ტენდენციების საწინააღმდეგო რეაქცია), ე. ი. ტახტის „კანონიერება“ ფორმალურ-პირობით ხასიათს იძენს და იქცევა ცენტრიდანული განზიდვის ნილაბად და საშუალებად.

წარმოდგენილი ნაშრომის მიზანია ქართლის ფეოდალთა „ლეგიტიმისტური“ მისწრაფებების მთავარი შინაარსის გარკვევა. აქედანვე აღენიშნავთ, XVIII საუკუნის ქართლ-კახეთში ეს მოძრაობა არ წარმოდგენდა ისეთ პოლიტიკურ მიმართულებას, რომელსაც სახელმწიფო წეს-წყობილების მთავარ პრინციპად ხელისუფლებამაც რომელიმე დინასტიის (ამ შემთხვევაში „მუხრანელების“) აუცილებელი მემკვიდრეობის უფლება მიაჩნდა. ეს იყო მსხვილი ფეოდალების ცენტრიდანული მოძრაობის ჩამოყალიბებული ფორმა—აბსოლუტური ტენდენციების საწინააღმდეგო რეაქციის მორალურ-იურიდიული დასაბუთება. ერთი სიტყვით, ქართლის ფეოდალების „ანტიკახური“ განწყობილების მხოლოდ რუსეთში მყოფი „კანონიერი“ მეფეების სიყვარულით ახსნა გულუბრყვილობა იქნებოდა. კახი ბაგრატიონების ქართლში დამკვიდრება არ იყო დინასტიური ცვლა-მართოდენ. ეს, უპირველეს ყოვლისა, მოასწავებდა თვისობრივ განსხვავებას საშინაო და საგარეო პოლიტიკის უმნიშვნელოვანეს საკვანძო საკითხებში.

იმის გასარკვევად თუ რა პირობებში გადაიქცა „ქართველობისათვის ბრძოლის“ ფორმიდან „ლეგიტიმიზმი“ რეაქციულ მიმდინარეობად, საჭიროდ მიგვაჩნია უფრო ვრცლად შევეხოთ თეიმურაზ II-ისა და ერეკლე II-ის თბილისში დამკვიდრების პერიპეტეებს.

მეცნიერულ ლიტერატურაში ჯერ კიდევ ზ. ავალიშვილმა შენიშნა ქართლისა და კახეთის სამეფოების საგარეო ორიენტაციის რიგ-რიგობითი მონაცვლეობა². ეს ე. წ. „მონაცვლეობა“ საერთოდ გვიან-ფეოდალურ ხანაზე რომ გავავრცელოთ, უაღრესად საინტერესო და თავისებურ ურთიერთდაპირისპირებათა მთელი ციკლი წარმოგვიდგება.

1. XVI საუკუნე: ა) „ხმალშებშული ქართლი“ (ლუარსაბ I, სიმონ I) გააფთრებით ებრძვის თურქებსა და ირანელებს, ცდილობს აღადგინოს „ყოველი საქართველო“, თანამიმდევარია საგარეო პოლიტიკაში, მოკავშირეს ეძებს ევროპაში.

შედეგი: ქართლი საშუალებას უქმნის სხვა ქართულ სამეფო-სამთავროებს შეინარჩუნონ დამოუკიდებლობა. ირანი კომპრომისზე მიდის. იქმნება „საპატიო კოოპერაცია“, შინაგანად დამოუკიდებელი სამეფო მუსლიმანი მეფეებით სათავეში.

ბ) გაძლიერებული კახეთი ქართლს არის ამოფარებული, პოტენციურად ქართლზე მძლავრია სამხედრო თუ ეკონომიკური თვალსაზრისით, მაგრამ მისთვის „ხმალი არაეის შეუბამს“. ცდილობს დამო-

² З. А в а л о в. Присоединение Грузии к России. Петербург 1901, с. 23—33.

უკიდებლობის სტატუსი დაამყაროს ირან—თურქეთ—რუსეთის წინააღმდეგობიდან გამომდინარე წონასწორობაზე. ერთბაშად თვითონვე არღვევს ამ წონასწორობას. ამჟამად აღიარებს რუსეთის პრიორიტეტს (თუმცა ამავე დროს განზე დგას ქართლის „ქრისტიანობისა“ და „ქართველობისათვის“ ბრძოლისაგან!).

შედეგი: დიდი კატასტროფა. ყიზილბაში ხანებისა და თარაქამა ელების კახეთი. მოვლენის დახასიათებისათვის არ გამოდგება ის ფაქტი, რომ ხანებმა და ელებმა ვერ გაათათრეს კახეთი. მთავარი ერთია: მარცხი მოჰყვა იმ შეუნიღბავ მოსკოვერ პოლიტიკას, რომელსაც კახი ბაგრატიონები აღგნენ XVI საუკუნის II ნახევარში.

2. XVII საუკუნის II ნახევარი: „ქართული კახეთი“ (ე. ი. არა ოფიციალური „ხანების“, არამედ „ქართველი მეფეების“ — ქრისტიანი პრეტენდენტები თუშებიტურთ და შეუპოვარი ქიზიყით) თავდადებით იბრძვის რუსეთთან დაახლოებისათვის, მაშინ როდესაც ქართლის მეფეები ირანის მორჩილი ყმები არიან. „გურჯისტანი“ სეფიანთა სახელმწიფოს ერთ-ერთი რიგითი, ოდნავ პრივილეგირებული პროვინციის მდგომარეობით კმაყოფილდება და რუსეთთან ან ევროპასთან ურთიერთობის ზოგიერთი ზერელე ცდა (როსტომი, ვახტანგ V), სამანერო დიპლომატიური დემარში უფროა სიუზერენის კარზე კიდევ უფრო მეტი პრეროგატივების მოსაპოვებლად, ვიდრე საგარეო პოლიტიკის ძირეული შეცვლის სერიოზული ცდა.

შემდეგში კიდევ ერთ მნიშვნელოვან შემობრუნებას (ურთიერთ-წონასწორობას) ვხედავთ. კახი ბაგრატიონების პოლიტიკაში არსებითი გარდატეხა ხდება. მათ ფორმალურად, ტაქტიკური მოსაზრებებით, ზურგი აქციეს რუსეთს და ირანის წინაშე სრული კაპიტულაცია გამოაცხადეს. ეს სრულიადაც არ მომხდარა უმტკივნეულოდ: ჯერ ჯოხუცი თეიმურაზ I-ის ირანში გამგზავრება, ხოლო შემდეგ რუსი მეფეების ესოდენ გაშინაურებული ერეკლე I-ის (ნიკოლოზის) ნაზარალი-ხანად ქცევა, ამ გარდასახვის მორალურ-პოლიტიკური ხასიათის მაჩვენებელია³. შაჰის გარკვეული კომპრომისი (ალბათ ერთი მხრივ რუსეთის რიდით, ხოლო მეორე მხრივ თითქმის დამოუკიდებელი ქართლის „ვალების“ საპირისპიროდ) საკმარისი აღმოჩნდა

³ თანამედროვე ქართული ისტორიოგრაფია თანდათან; ადაიხარა იქითკენ, რომ თეიმურაზ I-ის პოლიტიკა არა მარტო სტრატეგიული, არამედ წმინდა ტაქტიკური თვალსაზრისითაც სწორი იყო (ნ. ნაკაშიძე). ვფიქრობთ, ამ მოღვაწის მთელი ნახევარსაუკუნოვანი ბრძოლის შეფასება ყველაზე უკეთ გამოხატა თვით თეიმურაზმა, „თავზე ნაცარდაყრილი“ მოხუცი რაინდის უკანასკნელი ნაბიჯი მთელი თავისი ხანგრძლივი მოღვაწეობის სასოწარკვეთელ უარყოფად უნდა გაევიგოთ. საჭიროა ერთმანეთისაგან გავეიჯნოთ თეიმურაზ I-ის საგარეო პოლიტიკის სტრატეგიულად სწორი ორიენტაცია რუსეთზე და ამ ორიენტაციის გამოხატვის ტაქტიკური ფორმების სიმცდარე.

ომისათვის, რომ ალექსანდრე I-ის ნაშეიერთ საგარეო პოლიტიკის ორსაუკუნოვანი მიმართულება შეეცვალათ. სამაგიეროდ „მუხრანელი“ მეფეები თვითონვე არღვევენ ირან-საქართველოს „კოოპერაციის“ როსტომისეულ სტატუსს და აქტიურად უწყობენ ხელს სეფიანთა სახელმწიფოს დაშლას, რუსული გავლენის განმტკიცების სასარგებლოდ.

|

ვახტანგ VI-ის პოლიტიკა, სტრატეგიულად უდავოდ სწორი, მაგრამ ტაქტიკურად მდარე, გაუბედავი და დაბნეულიც, ყველაზე დიდ წინააღმდეგობას სწორედ კახეთიდან ხვდება (კონსტანტინე). ერეკლე I-ის ხანგრძლივმა, უნაყოფო ყოფნამ რუსეთში, რასაც არაერთგზისი იმედგაცრუება და საბოლოოდ მაინც შაჰის წინაშე თავმოხრა მოჰყვა, კახი ბაგრატიონები როსტომისეული ტაქტიკით აბოლოგებდნენ აქცია. ამავე დროს ქართლის მეფეთა ანტიირანულმა ექსცესებმა ხელსაყრელი მომენტი შექმნა კახეთის აღზევებისათვის. ქართლ-კახეთის ურთიერთობაში ერთბაშად გაიზარდა ამ უკანასკნელის წონა. ერთი სიტყვით, კახელებმა უფრო მშვიდობიანი გზით მიიღეს იგივე, რაც თითქმის საუკუნით ადრე ქართლებმა მრისხანე და შეუპოვარი ბრძოლით მოიპოვეს. აქედან გამომდის კიდევ ერთი დასკვნა: თვით ყველაზე შეუირიგებელი ქართველი მოწინააღმდეგეც კი შეიძლება ჩაითვალოს ირანის „საიმედო და ერთგულ“ მოხელედ, თუ ეს უკანასკნელი თუნდაც ფორმალურად არ გამოდის ირანის სუვერენიტეტის ორბიტიდან. მაგრამ ჩრდილოეთისაკენ სულ მცირე გახედვასაც კი აუცილებლად მოსდევს კატასტროფა.

დგება საკითხი — რატომ ვერ შეძლო კონსტანტინემ შეეცვალა ვახტანგ VI? საერთოდ ჩვენ არ გვაქვს საკმარისი მასალები კონსტანტინეს ირანული ორიენტაციის ძირითადი არსის დასადგენად. ერთი რამ ამჟღავნებს: ამ რენეგატმა ობიექტურად უარყოფითი როლი შეასრულა XVIII საუკუნის I. მეოთხედის ქართლ-კახეთში დატრიალებულ ტრაგედიაში, თუმცა მის პოლიტიკაში იყო ზოგიერთი პრინციპულად სწორი აქტივ. საერთაშორისო მდგომარეობის უფრო ჯანსაღი შეფასების თვალსაზრისით, მან არ გაიმეორა ვახტანგის შეცდომა, ალბათ მიხვდა, რომ ირანის სტატუსი არის დამცველი თურქეთის აგრესიისაგან. თურქეთი უტევდა იმის რეალური შიშით, რომ ირანის დაცემით აღმოსავლეთ ამიერკავკასიაში შექმნილი ვაკუუმი არ შეევსო თურქეთისათვის ესოდენ საშიშ რუსეთის იმპერიას. მაგრამ მუსლიმანი ხანის ეს პოზიცია როდი აიხსნება „ქართველობისათვის“ მებრძოლი მეფის მხოლოდ საგარეო ურთიერთობათა შესწავლისა და პრეციპული ანალიზის შედეგად გამოტანილი დასკვნებით. კონსტანტინეს ბრძოლა ქართლის წი-

ნააღმდეგ, ესაა ტიპური დინასტიური შუღლიც (ვახტანგ VI-ის გამარჯვება დამოუკიდებელი კახეთის ბუნებრივ გაქრობას გამოიწვევდა!), საკმაოდ შეზავებული პატივმოყვარეობასთან. იგი აუცილებლად გამოხატავდა ქართლ-კახეთის მოსახლეობის მაჰმადიანური ნაწილის პოლიტიკურ მისწრაფებებს. ამასთანავე ბრძოლის მისი მეთოდები (ნომთაბარე ელებზე დაყრდნობა, დაღესტნელი ფეოდალების თბილისზე მისევა) იმდენად შემადრწუნებელი იყო, რომ კონსტანტინეს მოღვაწეობას ეკარგება ყოველგვარი დადებითი და იქცევა წმინდა წყლის ავანტიურად. აქედან გამომდინარე, მართალია, კონსტანტინე უპირისპირდება ვახტანგ VI-ს, მაგრამ იგი მაინც არ შეიძლება მივიჩნიოთ კახი ბაგრატიონების საერთო პოლიტიკური მიმართულების ტიპურ წარმომადგენლად (კონსტანტინე ისეთივე გამოწვევისაა კახ ბაგრატიონებში, როგორც იესე ბატონიშვილი „მუხრანელებში“). ამიტომაც იგი არც იდეოლოგიურად დაპირისპირებულია ვახტანგ VI-ის კარდინალურ ხაზს და, რასაკვირველია, არც საკუთარი კონცეფცია ჩამოუყალიბებია.

ახალი ეტაპი ქართველობისათვის ბრძოლის ფორმების ძიებაში შექმნა თეიმურაზ II-მ. ეს უკანასკნელი გარეგნულად თითქოს აგრძელებდა თავის წინამორბედთა პოლიტიკას — იბრძოდა კახეთის დასაუფლებლად — ქართლის ტახტზე დამკვიდრებით. მაგრამ ბრძოლის მისი მეთოდები არსებითად განსხვავებული იყო, ამ განსხვავებამ თვისობრივი ხასიათი შეიძინა. ქრისტიანი მეფე ერთდროულად იცავდა ირანთან ურთიერთობის ახალი პერიოდის შესაბამისად გაფორმებულ პრინციპს, მაგრამ სხვაგვარი შინაარსით ავსებდა: ცდილობდა განმტკიცებულყო კახეთში, ფეხი მოეკიდებინა ქართლის ფეოდალურ წრეებში. როგორც მოვლენათა შემდგომმა განვითარებამ ცხადყო, თეიმურაზ II-მ შეძლო შეეერთებინა თითქოს ესოდენ ანტიბოლდური ორი მოვლენა: ქრისტიანული მმართველობა, სიმპათიება რუსეთთან და ლოიალობა ირანთან. ამ ურთულესი საკითხის გადაჭრა მეფის უდიდესი დიპლომატიური წარმატება იყო.

აღსანიშნავია, რომ ფეოდალური მონარქიის სამართლებრივი ნორმებით, რომლებიც სამეფო მემკვიდრეობის მთავარ პრინციპებს განსაზღვრავენ, თეიმურაზი არათუ ქართლის ტახტზე, არამედ ერთი შეხედვით თითქოს უცილობლად „სამემკვიდრო“ კახეთშიც კი უზურპატორია. კახეთის ტახტი ეკუთვნის უფრო კანონიერ მფლობელებს — დავით იმამყული-ხანის შვილებს (ალექსანდრე — ალი-მირზას, ასან-მირზას). მაგრამ ამ პერიოდში თეიმურაზ II-ის ქრისტიანობამ სხვა პოლიტიკური მომენტების გვერდით იმდენად დიდი თვისობრიობა შეიძინა, რომ მისი მეფობა კახეთში თვით ყიზილბაშებსაც კი არ გაუხდიათ სადავოდ.

ამგვარად, XVII საუკუნის ბოლოსა და XVIII საუკუნის I მეოთხედის მანძილზე ქართულ და კახ ბაგრატიონთა საგარეო პოლიტიკის კიდევ ერთი მორიგი შეპირისპირება ამ უკანასკნელთა საბოლოო გამარჯვებით დასრულდა.

ამ პროცესის ნათელსაყოფად საჭიროდ მიგვაჩნია უფრო ფართოდ შევეხოთ ირანული ორიენტაციის თეიმურაზისეულ გაგებას, გავარკვიოთ რა იყო ის ახალი და პოზიტიური, რამაც შეაძლებინა კახელ პოლიტიკოსებს მაჰმადიანური ირანის ორბიტაშიც დარჩენილიყვნენ და ერთდროულად ქართველობაც შეენარჩუნებინათ. ამ მოვლენის ახსნა თავის მხრივ გასაღებს იძლევა იმ საინტერესო საკითხის გადასაჭრელად, თუ როგორ იქცა „მუხრანელი“ მეფეების მგზნებარე ქართული პატრიოტიზმით ნაკვები შეურიგებელი ბრძოლა სამშობლოს დამოუკიდებლობისათვის, სრულიად მოულოდნელად რეაქციულ, ვიწროდინასტიურ ლეგიტიმისტურ მოძრაობად.

ისტორიოგრაფიაში მიღებულია, რომ თეიმურაზ II-ს პოლიტიკა ძირითადად არ განსხვავდება, არც ირანთან და არც რუსეთთან დამოკიდებულების თვალსაზრისით, სხვა ქართველი მეფეების შეხედულებებისაგან. არ შეგვიძლია ეს კონცეფცია შენიშვნის გარეშე გავიზიაროთ; ჩვენი ღრმა რწმენით, ამ მეფის მოღვაწეობა სრულიად განსხვავებული მომენტია საქართველო-რუსეთის ურთიერთდამოკიდებულების მრავალსაუკუნოვან პრაქტიკაში. თეიმურაზ II-ის ძირითადი დიპლომატიური იდეალია ირან-რუსეთის პოლიტიკური კავშირი, სადაც საქართველოს ამ ორი დიდი სახელმწიფოს თანამშრომლობის მთავარი შემაერთებელი რგოლის როლი აქვს დაკისრებული. ეს იდეა (რომელიც შეიძლება ასედაც წარმოვსახოთ: ირან-საქართველოს კავშირი და ორივეზე ერთად ან დამოუკიდებლად რუსეთის პროტექტორატის დამყარება) ფაქტობრივად წარმოადგენდა აღდგენა-გამოხსნისათვის წარმოებული დიდი ბრძოლის ერთ ყველაზე უფრო საიმედო სამანევრო ღონისძიებას, რომელიც საშინაო და საგარეო ფაქტორების ზუსტი ანალიზიდან გამომდინარეობდა. ეს პროგრამა თეიმურაზ II-მ შეიმუშავა გაცილებით გვიან, 50-იანი წლების დასაწყისში, თუმცა მისი ფორმირება ხანგრძლივი დროის მანძილზე ზდებოდა. თეიმურაზ—ერეკლეს მთელი მოღვაწეობა თვალნათლივ გვიჩვენებს ამ პოლიტიკური იდეალის ჩამოყალიბების სხვადასხვა ეტაპებს. ქართველი მეფის დიდი დამსახურება ისაა, რომ მას არც წინასწარ აკვიატებული „უარყოფის“ ხაზი (თეიმურაზ I) და არც უქვეშევდრომესი სურვილები (როსტომი, ნაზარალი-ხანი) არ ჰქონია. იგი ყოველთვის გამოდიოდა ვითარების რეალისტური შეფასებიდან. სხვადასხვა სიტუაციების შესაბამისად ცვლიდა პოლიტიკუ-

რი ბრძოლის მეთოდებს ისე, რომ ერთდროულად მისი ძირითადი
გრწამის რჩებოდა უცვლელი. ამის საილუსტრაციოდ საჭიროდ მიგ-
ვანია, მოკლედ წარმოვადგინოთ ამ მეფის პოლიტიკური შეხედულებების
გარდასახვა, ვახტანგ VI-ის შემდეგ, ნადირშაჰის წინააღმდეგ
აქტიური მებრძოლიდან მის ერთგულ მოხელედ გადაქცევამდე.
ამასთანავე დავრწმუნდებით, რომ აქ მეტამორფოზა მხოლოდ გა-
რეგნულია, ფორმალური, თეიმურაზ II-ს არც ერთ მისწრაფებაზე
არ უთქვამს უარი. ¹

ირახის ვერაგულმა პოლიტიკამ (ქართლ-კახეთის ქრისტიანული
მოსახლეობის ამოგდების გეგმა, საგადასახადო სისტემის სიმძიმე,
გამუდმებული მოლაშქრეობა და სხვ.) აღმოსავლეთ საქართველოში
მძლავრი ანტიირანული აჯანყება გამოიწვია. 1736 წელს ფშავში
გახიზნულმა მეფემ სასწრაფოდ გაგზავნა რუსეთის საიმპერატორო
კარზე თავისი ელჩი, თავადი იოსებ გიორგის ძე (ქავეკეაძე?)⁴.

ამ ელჩობის დროს თეიმურაზ II-ის ძირითადი სათხოვარი იყო:
ა) XVII საუკუნის რუსეთ-კახეთის ურთიერთდამოკიდებულების გა-
ნახლება, რის საფუძველზედაც ვარაუდობდა მიეღო დამხმარე სამ-
ხედრო კორპუსი, ფინანსური დახმარება; ბ) ბაქარ ვახტანგის ძის
ქართლში დაბრუნება; გ) შუამდგომლობა ირანთან — დახსნოდა სა-
ქართველოს და უკიდურეს შემთხვევაში დამარცხებული თეიმურა-
ზისათვის რუსეთში გადასახლების ნებართვა და სათანადო საარსებო
სახსრების მიღების გარანტია მიეცა. ეს მოთხოვნები უყურადღებოდ
დარჩა, რუსეთის იმპერიის იმდროინდელი მდგომარეობა (დაძაბულო-
ბა ყირიმთან და თურქეთთან, პოლონეთის საკითხი...) გამორიცხავდა
მის პოლიტიკურ აქტიურობას კავკასიაში. მეტიც, ჩვენ ვიცით, რომ
ამ პერიოდში იმპერატრიცა ანა ივანეს ასულმა ნადირ-შაჰის წინაშე
გაუგონარი სიფრთხილე, თითქმის დასაგმობი კაპიტულაცია გამო-
აცხადა — უბრძოლველად მიატოვა მთელი კასპიისპირეთი.

ამჯერად გვაინტერესებს საკითხის სულ სხვა მხარე. საქმე ისაა,
რომ ელჩობის მთავარი მიზანი (ზემოთ ჩამოთვლილი მოთხოვნები)
ერთი შეხედვით არის ქართლ-კახეთის სამეფოს ტრადიციული პო-
ლიტიკის ტიპური გამოვლინება. ამასთანავე ყურადღებას იქცევს ერ-
თი ანგარიშგასაწევი მომენტი. თეიმურაზ II იოსებ გიორგის ძეს აგ-
ზავნის კრიზისულ მდგომარეობაში ჩავარდნილი, გახიზნული და ირა-

⁴ ქართულ წყაროებში ამ ელჩობის შესახებ თითქმის არაფერი შემორჩენილა. რუსე-
თის არქივებში დაცული ცნობები ამოკრია და გამოაქვეყნა ა. იოსელიანმა (იხ. საქ. სსრ
შსს საარქივო სამმართველოს „საისტორიო მოამბე“, ტ. II, გვ. 387—403; აგრეთვე
ი. ციციძე, ათანასე თბილელისა და სიმონ მჟაფავილის ელჩობა რუსეთში. — საქ.
სსრ შსს საარქივო სამმართველოს „საისტორიო მოამბე“, 1952, № 6, გვ. 86).

ნელთაგან დარბევის მოშიშე. ამიტომაც მისი თხოვნა მკვეთრად შეზღუდულია და ნაკლებად პრეტენზიული; ქართლის ტახტისაკენ გახედვაც არ სურს, თანახმაა ბაქარ ვახტანგის ძის გამეფებისა. თეიმურაზს შეეძლო უკვე მაშინ ჰქონოდა პრეტენზია ქართლის ტახტზე. ჯერ ერთი, იგი ჩამომავალია თეიმურაზ I-ისა, რომელიც ფლობდა უკვე ამ ტახტს, „მუხრანელები“ გვერდითი შტოა. რაც მთავარია, თეიმურაზ II-ის მამა (ნაზარალი-ხანი—ერეკლე I) ასევე ფლობდა ქართლს. უფრო მეტიც, ვახტანგის ირანისადმი „ღალატის“ შემდეგ ქართლი კონსტანტინეს გადაეცა, თეიმურაზ II კი ამ უკანასკნელის ძმა და მეგვიდრეა. ამასთანავე უნდა გავიხსენოთ, რომ ანალოგიურ ბედში მყოფი სხვა ქართველი მეფენიც მსგავს მოთხოვნებს უყენებდნენ რუსეთის სამეფო კარს (მაგ., სოლომონ I ასეთსავე თხოვნას აგზავნის, როდესაც ის გაძევებულია!). აქედან გამომდინარეობს დასკვნა: ის მოთხოვნები, რომლებსაც თეიმურაზი აყენებდა 1736 წელს, არ გამოხატავენ რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ნორმალურ ასპექტს. ესაა გაპირებული მეფის უკანასკნელი საშუალება. ამიტომაც ურთიერთობის ზემომოყვანილი ფორმა შემდგომ პერიოდში აღარ იღვა დღის წესრიგში. გარკვეული მიზეზების გამო იგი კვლავ გაჩნდა მოგვიანებით და ნაწილობრივ აისახა 1783 წლის ტრაქტატის შინაარსში.

რუსეთთან ურთიერთობის ეს ნაბიჯი მაინც სწორი აღმოჩნდა. როდესაც თეიმურაზი ფშავიდან დაეშვა და ნადირ-შაჰს წარუდგა, ამ უკანასკნელს არ შეიძლებოდა აქედან არ გაეცეთებინა სათანადო დასკვნა და თვითონვე საკმაოდ დიდ დამოებაზე არ წასულიყო. სწორედ ამიტომ იყო, რომ ნიჟეირმა სარდალმა ნადირ-შაჰმა საკმაოდ დიდი დიპლომატიური ალლოც გამოამყვანა და თეიმურაზ II ქრისტიანი გამოუშვა საქართველოში.

XVIII საუკუნის 40-იანი წლებიდან ნადირ-შაჰის სახელმწიფომ თავისი ძლიერების ზენიტს მიაღწია. მიუხედავად ამისა უკვე აშკარად იჩინა თავი სამხედრო ძალით შემოკრებილი უზარმაზარი კონგლომერატის შინაგანმა კრიზისმა. ამ პერიოდში განსაკუთრებით დაიძაბა ამიერკავკასიის პოლიტიკური სიტუაცია. აქ ერთმანეთში ჩაიზარდა და ჩაიხლართა ეპოქის ძირითადი წინააღმდეგობანი; წინააღმდეგობა ირანსა და თურქეთს შორის, მეტოქეობა რუსეთსა და თურქეთს შორის, დაძაბულობა რუსეთსა და ირანს შორის, სასტიკი ომი ნადირ-შაჰის ჯარებსა და დაღესტნის მთიელებს შორის. საქართველოში ერთმანეთს ეჯახება რუსული (ემიგრაცია ამ შემთხვევაში), „თურქული“ (გივი ამილახვარი?), „ირანული“ (კახეთი, საბარათიანო) დაჯგუფებანი. თეიმურაზ II,

როგორც რეალისტურად მოაზროვნე პიროვნება, გარეგნულად აშკარად დადგა ირანის მხარეზე. ეს აიხსნება შემდეგი მთავარი მიზეზებით:

1. ირანი ამ მომენტისათვის გადამწყვეტი ძალა გახდა, 2. ირანის ინტერესები ზოგიერთ მომენტში ემთხვევა ქართლ-კახეთის ინტერესებს: ა) ებრძვის თურქეთს. ბ) დაღესტნელთა აგრესიის საწინააღმდეგო კამპანიები იწვევს სიმპათიებს ქართველებში.

ამასთანავე ქართლის სამეფოს მესვეურთა პოლიტიკა (ემიგრაცია და გივი ამილახვარი), ხელსაყრელ პირობებს უქმნიდა კახ ბაგრატიონებს ირანის დახმარებით არათუ შეენარჩუნებინათ კახეთი, არამედ დაეპყროთ ქართლიც, რომლის ათვისებაში თეიმურაზ II-ს აქტიურად დაეხმარა დედოფალი თამარი, ვახტანგ VI-ის ქალიშვილი, — კახი ბაგრატიონების მიერ ქართლის შემომტკიცებისათვის გაღებული „ხიდი“. თავის მხრივ ირანიც საჭიროებდა თეიმურაზ II-ის მომხრეობას. ქართველი მეფე: 1. დაღესტნელთა საწინააღმდეგო კამპანიების ერთ-ერთი გულმხურვალე მომხრეა და თავგამოდებული მებრძოლიც. 2. უპირისპირდება ქართლელ ფეოდალთა დაჯგუფებას. 3. შეურიგებელია რუსული. ორიენტაციის მქონე ემიგრაციისადმი ამ მომენტში (წმინდა დინასტიური თვალსაზრისით). რასაკვირველია, ირანული ორიენტაცია არ შეიძლება ქართველთათვის საბოლოოდ ყოფილიყო მისაღები, მაგრამ კონკრეტულ სიტუაციაში, როგორც სამანევრო ღონისძიება, მისაღები ჩანდა.

თეიმურაზ II-ს ბევრი ისეთი პიროვნული ხასიათის თვისებები ჰქონდა, რომელიც მას შეუცვლელ ფაგურად აქცევდა: ჩ ა მ ო მ ა ვ ე ლ ო ბ ა — მისი გამეფება კახეთშიც შეიძლება და ქართლშიც; ქ რ ი ს ტ ი ა ნ ო ბ ა (რენეგატ კონსტანტინეს მაგალითით ირანი უნდა დარწმუნებულიყო, რომ მაჰმადიან მმართველს, წარმოშობით კახელს, თბილისში ძნელად შეუშვებდნენ); ვ ა ხ ტ ა ნ გ V I - ის მ ო ყ ე რ ო ბ ა — სიძეა მისი; ს ა მ ხ ე დ რ ო ს ი ქ ე ე ლ ე. ახალგაზრდა ერეკლეს დიდება თეიმურაზის წისქვილზე ასხამდა წყალს (პოპულარობა, ლიტერატურული ნიჭი, განათლება და დიპლომატია). თეიმურაზ II ქართველთა თვალში ირანის შაჰის უბრალო მოხელე კი არ იყო, არამედ „ქართველობისათვის“ მებრძოლი ქრისტიანი მეფე. თეიმურაზ II-ის დიპლომატიურ ნიჭზე კარგად მიუთითებს არა მხოლოდ ურთიერთობა ირანთან (შეცნობა იმ ფაქტისა, რომ მოცემულ ეტაპზე ირანის პოლიტიკური ინტერესები ბევრ რამეში ემთხვეოდა საქართველოს სახელმწიფოებრივ მისწრაფებებს და, ამრიგად, შედარებით მისაღებიც იყო), არამედ ქართლის სამეფოს ფეოდალურ დაჯგუფებათა ქიშპში მოხერხებული ჩარევა და პოზიციების განმტკიცება.

ფეოდალურ ინტრიგებში გარკვევის უნარი არც თუ უბრალო თვისებაა. ჩვენ უკვე ვიცით, რა როლს ასრულებდა კლასობრივი და შიდაკლასობრივი ბრძოლები საგარეო პოლიტიკაში. აკად. ნ. ბერძენიშვილის დაკვირვებით, ჩვენი ქვეყნის ისტორიაში არაერთი მაგალითია, როდესაც კლასობრივი თუ შიდაკლასობრივი (დასობრივი) ბრძოლები გადამწყვეტ დასს ასვამდნენ სახელმწიფოებრივ ცხოვრებას და საგარეო პოლიტიკაში (არა მხოლოდ ჩვენი ქვეყნის დამოკიდებულებაში სხვების მიმართ, არამედ მეზობლების ჩვენდამი დამოკიდებულებაშიც) საკმაოდ თვალსაჩინოდ მათი გამოვლენა უცხადესია.

ქართლისა და კახეთის დამოუკიდებელი სამეფოების არსებობის ფორმალური კონსერვირება (ფაქტიურად ეს სამეფოები 1740 წლიდან გაერთიანებულია), ქართლის თავადების წინ წამოწევა, აბდულაბეგის დაახლოება, ემიგრანტების შეწყნარება, თეიმურაზ II-ის მიერ გონივრულად მოფიქრებული საერთო გეგმის მხოლოდ ერთი ნაწილია, ქართლის სამკვიდროდ ქცევის შეუძენველი, ნელი, მაგრამ დაეინებითი პროცესი. რბილი პოლიტიკა გამიზნულია თავადური ნაწილის გადმობირებისათვის, აშკარა განცხადებები, რომ ქართლს ცნობენ „კანონიერი მფლობელების“ ვახტანგ VI-ის ჩამომავალთა „სამკვიდროდ“, სრული ფიქციაა: კახმა მეფეებმა ყველაზე ადრე ჩრდილოეთის გზები ჩაეტეს (არაგვის საერისთავოში კახელი თავადი ჭიმშერ ჩოლოყაშვილი დასვეს)⁶, საიდანაც ზოგჯერ იყო პრეტენდენტის რეალური შემოსვლა რითომ ვლასარაკობთ ასე ბევრს თეიმურაზ II-ის შესახებ? ჯერ ერთი იმიტომ, რომ ქართლ-კახეთის სამეფოს საგარეო პოლიტიკას წარმართველი XVIII საუკუნის 60-იანი წლების დასაწყისამდე თეიმურაზ II იყო და ეს პერიოდი (1740—1760 წწ.) ქართული დიპლომატიის ისტორიაში ყველაზე განსხვავებული, თავისებური და ორიგინალურია.

ისტორიოგრაფიაში თეიმურაზ II-ის დიპლომატიურ ნიჭს ერთხმად აღიარებენ პ. ბუტკოვი, ს. სოლოვიოვი, ნ. დუბროვინი, მ. ბროსე, ზ. ავალიშვილი, ნ. ბერძენიშვილი, გ. ქიქოძე, ვ. მაქარაძე,

⁶ ნ. ბერძენიშვილი, კლასობრივი და შიდაკლასობრივი ბრძოლის გამოვლინება საქართველოს საგარეო-პოლიტიკურ ურთიერთობაში. ასტორიის ინსტიტუტის შრომები, I, 1955, გვ. 185—186.

⁷ იხ. ვ. მაქარაძე, მასალები XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის, II, 1968, გვ. 13, 64, 15, 62. განსაკუთრებით საინტერესოა პაპუნა გაბაშვილის წერილი ალექსანდრე ბატონიშვილისადმი (გვ. 64, აგრეთვე დოკუმენტი № 28, გვ. 250—251).

ი. ცინცაძე, დ. ლენგი და ა. შ. მაგრამ ეს ავტორები ამ მეფის საგარეო პოლიტიკას განიხილავენ საერთოდ რუსული ორიენტაციის მქონე ქართველი ბაგრატიონების რიგში და ხშირად ერეკლე II-თან ერთად. ჩვენი დაკვირვებით, ეს სწორი არ უნდა იყოს. ვფიქრობთ, თეიმურაზ II-მ პირველმა სცადა კორექტივი შეეტანა საქართველოს საერთაშორისო სტატუსში და სრულიად რეალური გზაც დასახა:

1. ირანის სახელმწიფოს აღდგენა ქართველთათვის მისაღები შაჰით (ან შესაძლო შემთხვევაში ქართველი მეფითაც სათავეში), როგორც გარანტია თურქეთისაგან თავდასაცავად.

2. რუსეთის პროტექტორატი ირანზე (და არა ქართლ-კახეთზე მხოლოდ). (ალბათ რუსეთის იმპერიის მისამზრბად შეტანილი ეს მუხლი უაღრესად საინტერესოა და სპეციალურ შესწავლას მოითხოვს).

3. ამიერკავკასიის ქრისტიანული სახელმწიფოს (ქართულ-სომხურ-ალბანური მონარქიის) შექმნა ქართველთა ჰეგემონობით.

ეს პოზიცია იყო ყველაზე გონივრულად მოფიქრებული გეგმა აღდგენისა და გამოხსნისა, რომელიც ემყარება სამი დიდი სახელმწიფოს — რუსეთის, თურქეთის, ირანის ურთიერთწინააღმდეგობას. საქართველოს მომავალი სუვერენიტეტი დაფუძნებულია სწორედ ამ ურთიერთწინააღმდეგობიდან გამომდინარე წონასწორობაზე. თეიმურაზ II-ის ირანული პოლიტიკა უპირველესად მისაღები აღმოჩნდა თვით ირანის მესვეურთათვის. 1744 წელს ნადირ-შაჰმა თეიმურაზ II ქართლის, ხოლო ერეკლე II კახეთის მეფედ დანიშნა. ქრისტიანი მეფეების ხელდასხმა ძველი ქართული ტრადიციების მიხედვით ჩატარდა, რამაც უდიდესი შთაბეჭდილება მოახდინა⁷. რასაკვირველია, როგორც სამართლიანად აღნიშნავდა ნ. ბერძენიშვილი, „ეს იყო ქართულთა ასორმოცდაათწლოვანი მედგარი ბრძოლით მონაპოვარი“⁸ უფლება. მაგრამ ალბათ სიზბოლურია ის ანგარიშგასაწევი ფაქტიც, რომ ამ საუკუნენახევრის გამუდმებული ბრძოლები სწორედ თეიმურაზ II-მ ასე ბრწყინვალედ დააბოლოვა⁹. შაჰის „წყალობა“ და ქართველებზე

⁷ იხ. პ. ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი, ამბავნი ქართლისანი, ე. ცაგარეიშვილის გამოც., თბ. 1981, გვ. 101—107; ნ. ბ ე რ ძ ე ნ ი შ ვ ი ლ ი, XVIII საუკუნის საქართველოს ისტორიიდან. საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტ. II, 1965, გვ. 183.

⁸ იქვე.

⁹ ნ. ბერძენიშვილი, როდესაც ანალიზს უკეთებს 1744 წელს საქართველოში ქრისტიანი მეფეების აღდგენის საკითხს, აღნიშნავს, რომ „ყანმა ძველი ჩვეულება განაახლა“. ამ ლაკონურ გამოთქმაში იგულისხმება არა დარღვეული როსტომისეული სტატუსის რამე ფორმით აღდგენა, არამედ შაჰ აბას I-ის წინააღმდეგელი ურთიერთობის განახლება. ეს იქიდან ჩანს, რომ საქართველოში არიან ვალის ტიტულის და უფლებების მქონე, მაგრამ შაჰის ქრისტიანი მეფეები. ამავე დროს აღმ. საქართველოს დაუბრუნდა ლორე,

ესოდენ დიდი ფსიქოლოგიური ზეგავლენის მომხდენი 1745 წლის 1 ოქტომბრის „ზეობა“ (მცხეთის სვეტიცხოველში ქრისტიანი მეფის კურთხევის საზეიმო ცერემონიალი) უკვე მომხდარი ფაქტის ოფიციალური აღიარება იყო მხოლოდ. ფაქტიურად ქართლის ტახტი თეიმურაზ II-ს 1740 წლიდან მაინც თითქმის უცილობლად აქვს დაპყრობილი¹⁰.

ბორჩალო და ბაიდარი, რომელთა დაკარგვა ჯერ კიდევ 1605—1606 წლებში მოხდა თვით „ქრისტიანული“ ქართლის დაცემამდე. ასეთი ქმედებით ნადირ-შაჰი თითქმის გაუმოყვანა შაჰ-აბას I-ს. ირანის პრისხანე დამპყრობელის ასეთი ღალატობა აიხსნება თერმურაზ II-ის დიპლომატიური მოქნილობით და, რაც მთავარია, თურქეთ-რუსეთთან მოსალოდნელი კონფლიქტებისას აღმ. საქართველოს ირანოფილური განწყობილების საყარანტოოდ.

¹⁰ ნიქიერმა დიპლომატმა თერმურაზ II-მ კარგად ისარგებლა ვახტანგ VI-ის დიდი პოპულარობით ქართლის მოსახლეობაში. თავის საყრდენად მან მოხერხებულად გამოიყენა თავისი მეუღლე თამარი, ვახტანგის ასული და საქართველოში ჩარჩენილი ერთდერძი ძემშვიდრე. ამ უკანასკნელს დიდი წვლად მიუძღვის კახი ბაგრატიონებს (ამ შემთხვევაში ქმრისა და ვაჟის—თეიმურაზისა და ერეკლეს) წარმატებებში. არ ვიცით, ქართლს სამეფო კარის ეს წარმომადგენელი მეფე-ქმრის ბრძანება-რჩევას ასრულებდა თუ საკუთარი მოსაზრებებით ხელმძღვანელობდა, ერთი კია, მან მოახერხა ერთდროულად მოეპოვებინა ნადირ-შაჰის ნდობა და ქართლელი თავადების ანტიკახური განწყობილების შენელება. აღსანიშნავია ერთი გარემოება. 1740 წელს, როდესაც შაჰი საბოლოოდ დარწმუნდა, რომ ქართლის გამგებლად დანიშნული ვერც სპარსი (სეფი-ხანი) და ვერც ქართველი (ალ-მირზა—ალექსანდრე, დავით იმამ-ყული-ხანის ვაჟი—ალამაზ-ხან ორბელიანი) მოხელეები ვერ ართმევდნენ თავს საქმეს. ქართლში გაგზავნა თამარი, ხოლო თეიმურაზს მხოლოდ ამ უკანასკნელის თანადგომა დაეწალა. თამარმა აღუთქვა ქართლელ თავადებს, რომ იგი თავისი ძმების ქართლში დაბრუნებამდე განაგებდა სამეფოს; თერმურაზ II-მ მარჯვედ გამოიყენა საკუთარი მეუღლის ეს მანევრი და საბოლოოდ დაეუფლა ქართლის ტახტს, თუმცა საყაროდ სიცოცხლის უკანასკნელ წლებამდეც კი თითქმის მხად იყო დავითის ცოლის-ძმებისათვის.

ამასთან დაკავშირებით გვინდა მოკლედ შევხოთ გივი ამილახერის აჩანებებს. ნ. ბერძენიშვილმა მეტად მახვილგონიერულად შენიშნა, რომ თერმურაზ-ერეკლეს ქართლისაგან გზა ფაქტიურად გაუხსნა გივი ამილახერის შეურიგებელმა პოზიციამ. საერთოდ, ქართლელი ფეოდალების ამ აღიარებული ლიდერის გამოსვლის შეფასებას მეცნიერი საკმაოდ ფრთხილად ეკიდებოდა. მისი აზრით, „ნადირ-შაჰის წინააღმდეგ აჩანებების დაწყებისას“, ეს გამოსვლა პრორუსული ხასიათის იყო (ამდენად, ვახტანგ-ბაქარის საერთო ხაზის გამგრძელებელი). მაგრამ თანდათან „ქართლის თავისუფლებისათვის მებრძოლი გივი მისი დაუბედურად ოსმალეების აგენტი ხდებოდა“ (იხ. დასახ. ნაშრომი, გვ. 180). მეორეგან, როდესაც ნ. ბერძენიშვილი ქართლის აჩანებების ლიდერების გივი ამილახერისა და მანში ერისთავის შეხვედრას აღწერდა, მათ ტარილს „თავადური ქართლის გეოგრაფიკის“ უწოდებდა (იქვე, გვ. 182). მაინც მეცნიერი მტკიცედ აღდა იმ აზრს, რომ აჩანებულთა მხნე ბრძოლამ აიძულა ნადირ-შაჰი საესებო უარყო თავისი პირვანდელი გეგმა საქართველოს მიმართ და „ეცილობა-შობა“ აქ თანდათანობით „ქართველობით“ შეეცალა (იქვე, გვ. 182). გივი ამილახერის შესახებ დაახლოებით ასეთივე აზრი აქვს გატარებული დ. გვრიტიშვილის. მას აჩანებების ერთი ეტაპი, 1742 წ. აპრილი—1743 წლის გაზაფხულის პერიოდი, პროგრესულ მოძრაობად მიაჩნდა (იხ. ქართველი ხალხის ბრძოლის ისტორიიდან თურქ და სპარს დამპყრობლების წინააღმდეგ. — „მომომხილველი“, ტ. III, თბილისი, 1953, გვ. 131). უარ-

აღსანიშნავია, რომ თეიმურაზ II-ის მოქმედება მისაღები აღმოჩნდა რუსეთის იმპერიისთვის, რომელიც ამ პერიოდში იჩენდა სიფრთხილეს ირანის მიმართ, რათა ძირითადი მოწინააღმდეგის — თურქეთის ახალი გაძლიერება არ დაეშვა კავკასიაში.

ქართლის ტახტზე ქრისტიანი მეფის ასვლამ ერთბაშად გამოაცალა საფუძველი რუსეთში გადახვეწილი პრეტენდენტების ანტიირანული ექსცესების ყოველგვარ დასაბუთებას. ამიერიდან „სამშობლოსათვის“ სამართლიანი ბრძოლა თანდათანობით გადაიზარდა წმინდაწყლის დინასტიურ შუღლად — ქართლელი ბაგრატიონების ლეგიტიმისტურ მოძრაობად. ეს იმიტომ, რომ თვით „სამშობლოს“ ცნება შეიცვალა, უფრო ზუსტად, მეფისთვის ბრძოლა აღარ ნიშნავდა სამშობლოსათვის ბრძოლას. ეს ორი ცნება ერთმანეთს დაშორდა. ასეთი პრეტენზიებით პირველად გამოვიდა ქვემო ქართლის გავლენიან თავადთა ძლიერი დაჯგუფება მეფე იესეს ვაჟის აბდულაბეგის მეთაურობით.

1747 წელს თითქმის შეშლილი ნადირ-შაჰის მძიმე საგადასახადო პოლიტიკის გამო მთელს იმპერიაში დაიწყო აჯანყება ირანელთა წინააღმდეგ. ერთდროულად აჯანყდნენ შაქი, შირვანი, ერევანი, განჯა, ყარაბაღი, სამხრეთ აზერბაიჯანი, ირანის ცენტრალური პროვინ-

ყოფითა აფასებს მოძრაობას თ. ბოცვაძე (იხ. საქართველო-დაღესტნის ურთიერთობის ისტორიად XV—XVIII სს. 1968, გვ. 165—166). გივი ამილახვრის გამოსვლის შეფასება მართლაც ძალზე რთული საკითხია. გარეგნულად იგი თითქმის „ანარქისტული“ მისწრაფებების კაცია (ეზრძვის და პერიოდულად ურიგდება ირანს, თურქეთს, თეიმურაზს, მეზობლებს და ა. შ.). არ ჩანს გამოკვეთილად მისი პოლიტიკური მრწამსი და ორიენტაცია. ვფიქრობთ, მისი შეხედულებები შეიძლება დალაგდეს ერთიანი მწყობრი სისტემით, თუ მივიჩნევთ, რომ გივი ამილახვარი არის ქართლის ფეოდალთა ლეგიტიმიზმის პიონერი. იგი შესანიშნავად მიხვდა თეიმურაზის განზრახვას და მკვეთრად წინ აღუდგა მას. რატომ არ გამოჩნდა მის მოქმედებაში საეარაულო მძლავრი ანტიპათია კახე ბაგრატიონების მიმართ? ეს უბრალოდ შეიძლება აიხსნას. თვით თეიმურაზ II-ს თითქმის არასოდეს გამოუმჯღღენება საკუთარი დინასტიური პრეტენზიები. „მუხრანელ“ მეფეებს (ვახტანგის ხაზი) ის დაუპირისპირდა ირანის სახელთ. ამიტომაც გივი ამილახვარმაც, ბუნებრივია, იგივე მეთოდი გამოიყენა. თუმცა იგიც აღსანიშნავია, რომ საკუთარი სიმპათია ვახტანგ VI-ის ოჯახისადმი არც შეძლევდა დაუკარგავს. შემთხვევითი არ უნდა იყოს ისიც, რომ ეს შმაგი მემკობე სწორედ თამარს მიეწოდ და არა თეიმურაზს. მაგრამ ისმება კითხვა, რატომ ეწინააღმდეგებოდა ასე სასტიკად ქრისტიან თეიმურაზ II-ს გივი ამილახვარი? ეს სიუზერენისადმი ბრმა ერთგულებით არ აიხსნება. ჩანს, ქართლელი თავადების დიდ ნაწილს არ მოსწონდა „კახური“ წესრიგი, რაც ალბათ ყველაზე მეტად მსხვილი არისტოკრატიის მისწრაფებების შეზღუდვაშიც იხატებოდა. თუ ჩვენი მოსაზრება სწორია, ისიც გასაგებია იქნება რატომ აფრიალა გივიმ აჯანყების დროშა სწორედ 1742 წელს. ამ პერიოდში ნადირ-შაჰმა საგანგებოდ ქართლი გადასცა თეიმურაზ II-ს (თამარს). გასათვალისწინებელია ერთი გარემოება. შემდეგში ერეკლე II-ის საწინააღმდეგო სეპარატისტული მოძრაობის მოთავედ მაინც ამილახვართა საგვარეულო დარჩა.

ციები. მრისხანე შაჰი მიხვდა, რომ შეუძლებელი იყო ასეთი მასიური „მეამბოხური“ განწყობილების აღვილად ჩახშობა. თანაც თვით აჯანყების მიზეზი სამართლიანი მოჩანდა. ყაენი დათმობაზე წავიდა. ქართლ-კახეთს მოხსნა გადასახადი და ქართველი მეფეები თავისთან დაიბარა. თეიმურაზმა გადაწყვიტა ხლებოდა მშფოთვარე მბრძანებელს. ერეკლე II საქართველოში დარჩა. შემდგომში ნათელი გახდა, რომ თეიმურაზ II-ის ეს ნაბიჯი ზუსტად იყო გამოთვლილი და არც მაინცდამაინც სარისკო. საქართველოში ფუნქციების განაწილების ტრადიციული (ქართლ-კახური) ნაცადი ხერხი იხმარეს. ერთი მხრივ, თეიმურაზ II-ის „უქვეშევრდომილესი“ წარდგომა შაჰის კარზე ლოიალობის შთამბეჭდავი დადასტურება იყო, მეორე მხრივ ბრწყინვალე სარდალი ერეკლე II ქართლ-კახეთის გაერთიანებული სამეფოს სათავეში, იყო ის რეალური ძალა, რომლისთვისაც ანგარიში აუცილებლად უნდა გაეწიათ ირანში. აქ მეფე მამა-შვილი შესანიშნავად აესებდნენ ერთმანეთს, ერთობლივ გამოხატავდნენ საქართველოს მშვიდობიან განწყობილებასაც და შეუპოვარი თავდაცვისათვის მზადებასაც.

საერთო არეულობის მოლოდინში, როდესაც თეიმურაზ II-მ და ერეკლე II-მ განზრახ თავი შეიკავეს ორი სამეფოს გაერთიანებისაგან, ლეგიტიმისტური პრეტენზიებით გამოვიდა არჩილ იესეს ძე აბდულაბეგი.

ირანში გამგზავრების წინ აბდულაბეგს ოფიციალურად დაევალა ქართლის მმართველობა. მაგრამ თუ კარგად დავაკვირდებით პაპუნა ორბელიანის თხზულებას, ადვილად დავინახავთ, რომ თეიმურაზ II-მ მაინც აშკარად ხაზი გაუსვა ერეკლე II-ის უპირატესობას. აბდულაბეგს ფაქტიურად მისი (ერეკლე II) თანაშემწეობა დაევალა და ესეც იმიტომ, რომ „მეფე ერეკლე მუდამ ქართლისათვის ვერ მოიცილისო“. თეიმურაზ II-მ დიდი რიხით გაიარა აჯანყებული (ან ნახევრად აჯანყებული) ირანული და აზერბაიჯანული სახანოები, მაგრამ მას მაინც არ ეწერა პასუხი ეგო მრისხანე მბრძანებლის წინაშე —სპარსული წარმოშობის ხანებმა ნახევრად ჰკუთსგადაცდენილი ტირანი ფარულად მოკლეს, რასაც ირანში აშკარა არეულობა მოჰყვა. ასეთ სიტუაციაში ქართველი მეფე არც დაბნეულა და არც აჩქარებულა. მან გზა გააგრძელა, მით უფრო, რომ ნადირ-შაჰის ნაცვლად ყაენის ძმისწული ალი-ყული-ხანი დაჟდა ტახტზე ადილ-შაჰის, „სამართლიანი შაჰის“ სახელით. ეს უკანასკნელი თეიმურაზ II-ის სიძე იყო¹¹. ამიტომაც ქართველმა მეფემ ადვილად მოახერხა მე-

¹¹ ცოლად ჰყავდა მისი ქალშვილი ქეთევანი.

გობრული ურთიერთობის მოგვერბა. ადილ-შაჰის ასეთი განწყობა მართოდენ ნათესაობითი სიყვარულით არ აიხსნება. უკვე აღნიშნული გეჟონდა, რომ თეიმურაზ II-ისათვის ირანში უშიშროების გაჩანტია იყო ქართლ-კახეთის ავტორიტეტული სამხედრო ძალა ერეკლე II-ის მეთაურობით. ეს რომ ასეა, იქიდან ჩანს, რომ ადილ-შაჰის სიკვდილის შემდეგ გაყვანებული იბრეიმ-ხანი, ამ უკანასკნელის შემცვლელი შაჰროხი და მისი მომდევნო საიდ-მუჰამედი, ყველა ერთნაირად ცდილობდა თეიმურაზის მიმსრობას. ამით უიღბლო მპყრობელები უპირველესად ანგარიშს უწევდნენ რეალურ ძალას — ერეკლე II-ს, რომელმაც თვით ირანსაც კი „ხმალი უჩვენა“. ეს სრულიად ბუნებრივია; დაუნდობელი შინაომი მძვინვარებდა მთელს ქვეყანაში. ერთმანეთს დაერივნენ სარდლები, თურქმანულ-ციხილბაქური ტომების მეთაურები, ნადირ-შაჰის მემკვიდრეები სეფიანთა დინასტიის წარმომადგენლები. თანდათან ამ გააფთრებულ ქარტახში გამოიკვეთა სამი მთავარი პრეტენდენტი: ავღანი აზატ-ხანი, მაჰმად-ხან ყაჯარი, ქერიმ-ხან ზენდი. ასეთ პირობებში, რა თქმა უნდა, არავის სურდა გურჯისტანის ვალის გადაკიდება. — სწორედ იმ ვალისა, რომლის წინამორბედის განაწყენებამ თავის დროზე გადაწყვეტი როლი შეასრულა სეფიანთა დამხობაში, და ვის პოზიციასაც ახალ არეულობაში დიდი ფასი ედებოდა. დაპატიმრებული თეიმურაზი მძევლად არ გამოდგებოდა, იგი მამა იყო და არა შვილი (წარმავალი და არა მომავალი), თავისუფალი თეიმურაზი კი შეიძლებაოდა ერეკლეზე ზეგავლენისათვის გამოეყენებინათ. ამასთანავე თეიმურაზ II-ის ირანში ყოფნა ერეკლე II-ის მოქმედებას საქართველოში ექვიანი და უნდო მეზობლების თვალში ხდიდა სრულიად კანონიერს, ე. ი. ქართლ-კახეთი რჩებოდა ირანის გავლენის ორბიტაში, რაც ანელებდა იმ დიდ აგიოტაჟს, რასაც ახალგაზრდა პრინცის სამხედრო სიქველე იწვევდა. თეიმურაზ II-ის ირანში გამგზავრება უთუოდ ყველაზე სწორი ნაბიჯი იყო. მან ხელი შეუწყო ერეკლეს ბრწყინვალე გამარჯვებას, თავიდან აიცილა ქართლ-კახეთზე ირანის ოფიციალური შეტევა, დაამშვიდა თურქეთი, შეძლო გარკვეულ მომენტებზე დაემაღლა აღდგენისა და გამოხსნის პროგრამა, დაბოლოს, კიდევ ერთი პროვინციაც შემატა თავის სამფლობელოს — ყაზანი. გასათვალისწინებელია კიდევ ერთი გარემოება. თეიმურაზ II ყოველთვის მხარს უჭერდა ტახტზე მჯდომ პიროვნებას. არცერთი შემთხვევა არ ყოფილა, რომ ქართველ მეფეს მხარი დაეჭირა არაკანონიერი პრეტენდენტის ან უზურპატორისათვის. მისი ხაზია ადილ-შაჰი, იბრეიმ-ხანი, შაჰროხი, ე. ი. თეიმურაზ II მხარს უჭერდა ოფიციალურ ირანს. ამით ის გამოხატავდა იმპერიის ერთიანობის აღდგენის

აშკარა მისწრაფებებს. თავის მხრივ ეს „კანონიერი ყაენები“ შედარებით წყალობის თვალთ უყურებდნენ ერეკლე II-ს, მაშინ როდესაც ყველა უზურპატორი დაუნდობლად ესხმოდა თავს.

მაგრამ დაეუბრუნდეთ ქართლ-კახეთს. ნადირ-შაჰის გარდაცვალებისთანავე კვლავ გაიღვიძა სეპარატისტულმა მისწრაფებებმა. ქართლში აბდულა ბეგმა გადაწყვიტა ესარგებლა ხელსაყრელი მოშენით და დაეპყრო სამეფო ტახტი. რა იდეოლოგიური საჩუქელი უხდა დაეპირისპირებინა ამ რენეგატს თეიმურაზ-ერეკლეს ქართული პოლიტიკისათვის? მხოლოდ ერთი რამ—ლეგიტიმიზმი. და აი, თითქოს კახი ბაგრატიონების უზურპაციით შეურაცხყოფილი ქართლის ტახტის „კანონიერი“ მემკვიდრე აბდულაბეგი აშკარად გამოვიდა მეფობის პრეტენზიებით. მან გაამაგრა ისედაც მიუღდომელი სამშვილდე და ბირთვისი, სამშვილდეს დამატებით მიუშენა ორი ბურჯი, წყლის აუზი, აიღო ორი წლის საგზალი, გლეხები აპყარა და ციხეში შეაყენა, აქვე მოათავსა ბორჩალოს სულთანი თავისი რაზმით და დაქირავებული ლეკები. თავისთავში დარწმუნებულმა პრეტენდენტმა ამაყად შეუთვალა ერეკლეს: „მეფე არჩილობით ქართლი ჩემიაო, დამანებეო და შენ კახეთს მიეპატრონეო“. თავისთავად ეს განცხადება — „მეფე არჩილობით“ (არჩილ აბდულაბეგის ქრისტიანული, ქართული სახელია) თითქოს იმას უნდა მიუთითებდეს, რომ აბდულაბეგი ცდილობდა სწორედ ლეგიტიმისტური პოზიციებიდან დაპირისპირებოდა ერეკლე II-ს, მაგრამ მალე ცხადი გახდა, რომ ქართველმა საზოგადოებამ ახლოსაც არ გაიკარა „მეფე არჩილი“ (ეს ბუნებრივია. ქართულ თავადებს საფიცრად გამხდარი ჰყავდათ ვახტანგ VI-ის ნაწიერები). იგი ბოლომდე დარჩა აბდულაბეგად. მას მხარი აუბეს ელებმა და ქართველმა მაჰმადიანებმა („ბარათიანნი“, ქვემო ქართლის არისტოკრატია ანგარიშში არ შედის. მათი ნაწილის აბდულაბეგისადმი მიდგომა აიხსნება ამ ფეოდალების სამფლობელოების გეოგრაფიული განლაგების თავისებურებით). უკვე ის გარემოება, რომ ქართლის საზოგადოების პროგრესული ნაწილი მკვეთრად გაემიჯნა ესოდენ არაპოპულარულ კანდიდატს, წინასწარ უბიძგებდა ამ უკანასკნელს მოკავშირეები ქართლის სამეფოს მაჰმადიანურ მოსახლეობაში ეძებნა. ამასთანავე, როგორც უკვე აღნიშნული გვქონდა, აბდულა-ბეგს არც ოფიციალური ირანი უჭერდა მხარს. ამიტომაც მან შაჰობის მძიმე გელ არაერთ პრეტენდენტს¹² მიმართა და მოსალოდნელი დახმარება ცდილობდა. მივიღეთ გარეგნულად აუხსნელი პარადოქსი: ერთი მხრივ, თეიმურაზ II და ერეკლე II გაემიჯნენ ყველა უზურპატორს და

¹² ასეთი პრეტენდენტები მრავლად გაჩნდნენ იმდროინდელ ირანის იმპერიაში.

მტკიცედ დაადგნენ ერთიანი ირანის აღდგენის პოზიციას, ხოლო, მეორე მხრივ, შაჰობის მოსურნე ყველა „არაკანონიერი“ პრეტენდენტი ერთობლივად აბდულაბეგის მხარეზე დადგა. ყველაზე დიდი დახმარება აბდულაბეგს გაუწია ვინმე საამშაჰმა. შაჰობის პრეტენდენტმა, სპეციალური სიგელით დაუმტკიცა ქართლის ბატონობა და ამ ბრძანების პრაქტიკულად გატარებისათვის შესაფერისი ჯარებიც ათხოვა¹³. ძნელ ვითარებაში ერეკლე II-მ დიდი ორგანიზატორული ნიჭი გამოიჩინა. მან სწრაფი დარტყმით გაანადგურა მაჰმადიანი ელემი, ისინი სამშვილდეს შემოაცალა¹⁴, შექმნა რაზმები დაღესტნელი ფეოდალების წინააღმდეგ. ამავე დროს შეეცადა არ გაეღიზიანებინა ქართლის ფეოდალთა თავმოყვარეობა. უშუალოდ აბდულაბეგის წინააღმდეგ შეიარაღებული შეტაკებების დაწყებამდე, მიუგზავნა მას მოსალაპარაკებლად ათანასე თბილელი, სთხოვა შერიგება, შესაფერისი მატერია და საბატონიშვილო მამულიც აღუთქვა¹⁵. პაპუნა ორბელიანმა შემოგვინახა ქართლის მაშინდელი არისტოკრატიის მთავარი პოლიტიკური კონცეფცია: „მეფემ თეიმურაზ ქართლის გულისათვის თავი გამოიმეტა და წავიდა. ჯერ მისი აშბაეცი მართალი არ იცოდენ რა, მერე ადილ-შაჰ, რომელი ახლად ყაენად დამჯდარიყო, სიძე იყო მეფის თეიმურაზისა, ქეთევან, ასული მისი ცოლად ჰყვანდა, მისგან უფრო კიდევ დიდს წყალობას მოელოდენ. ეს საამშა ერთი არზაქარი ვინმე გამოჩენილიყო და იმის სიტყვით მეფეს თეიმურაზს როდის წაუეიდოდენ“¹⁶. ეს განწყობილება მხოლოდ ქართლელ თავადებს როდი ახასიათებდათ. ასე ფიქრობდნენ მეზობელი სახანოებიც, საერთოდ, ამიერკავკასიის მთელი „დამჯდარი“ მოსახლეობა. ამას გვაფიქრებინებს თვით აბდულაბეგის მომხრე დაღესტნელ მოთარეშეთა ეთნიკურ შემადგენლობაზე დაკვირვებაც. გასაოცარია, რომ სწორედ ამ დროს ჩნდებიან საქართველოში დაღესტნის ზღვისპირა ტომების შეიარაღებული რაზმები, თვით რუსეთის იმპერიის „კომპეტენციაში“ მყოფი ხალხები. ეს იმდენად მოულოდნელი და ახალი მოვლენა იყო, რომ ქართულ წყაროებს, რომელთაც ლეკთა შემოჭრა არ უნდა გაკვირვებოდათ, სპეციალურად აღუნიშნავთ: „ჯერ ქართლის მიწაში ანგვარნი

¹³ 3. ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 137.

¹⁴ იქვე, გვ. 135.

¹⁵ იქვე. ერეკლე II-ს ეს შემთხვევით არ გაუეთვებია. ათანასე თბილელი, როგორც შემდეგ გამოიკვს, „მუხრანელი“ მეფეების მხარეზე იდგა, მაგრამ მისი საფიქარი რუსეთში გახიზნული ვახტანგ VI-ის ჩამომავლობა იყო, რომელიც თავის მხრივ სასტიკად ეწინააღმდეგებოდა იესეს ოჯახს. ასე რომ, ერეკლე II-მ თავისი პერსპექტიული მტერი მარჯვედ გამოიყენა რეალური მტრის წინააღმდეგ, გათიშა მოწინააღმდეგეები და ერთმანეთს დაუპირისპირა.

¹⁶ იქვე, გვ. 128.

კაცნი არ გვენახა“¹⁷. სამაგიეროდ „პირაქეთი ლეკი“ ერეკლე II-ის მხარეზე იყო. აქედან მხოლოდ ერთი დასკვნის გაკეთება შეიძლება: აბდულაბეგის მხარეზე იდგა ამიერკავკასიის მაჰმადიანური მოსახლეობის მხოლოდ ავანტურისტული ნაწილი (მომთაბარე ელები, „ჩამოთესლილი“ ავღანები და უზბეკები), ე. ი. საერთოდ მოსული, არამდგრადი ხალხები, რომელთაც არ ეშინოდათ პასუხი ეგოთ საკუთარ მოქმედებაზე.

ერეკლე-აბდულაბეგის ბრძოლა გაცდა ჩვეულებრივი დინასტიური ბრძოლის ფარგლებს. ქართლ-კახეთის მაჰმადიანური ნაწილის (იგულისხმება ქართული მაჰმადიანური არისტოკრატია) და ავანტურისტების აბდულაბეგის გარშემო დარაზმვა, ხოლო ერეკლე II-თან ქართული მოსახლეობის შემკიდროვება, ერთი მხრივ, და ირანის თვითმარტვია ყაენების წინააღმდეგ შეუპოვარი ბრძოლა, მეორე მხრივ, ერეკლე-აბდულაბეგის დინასტიურ ღუელს ორგვარ შინაარსს აძლევდა. აქ თავს იჩენდა I. ქართველობა-ყიზილბაშობის ურთიერთდაპირისპირება, II. ირანის (საქართველო მაინც ირანის განუყრელ ნაწილად რჩება) ცენტრისკენული და ცენტრიდანული ძალების ურთიერთდაჯახება. მაგრამ ასეთი დაყოფა როდი ნიშნავდა, რომ იმ პერიოდში ყველა მებრძოლის პოლიტიკური კონცეფცია და ორიენტაცია თვალსაჩინო იყო. ესაა ირანის სახელმწიფოს არეულობის ზენიტი. მასიური აშლილობისას გაუგებარი იყო ვინ ვის არბევდა. ჩნდებოდნენ ახალ-ახალი პრეტენდენტები შუა აზიიდან და ცენტრალური ირანიდან. ამიერკავკასიაში შემოდის უზბეკები, თურქმენები, ავღანები. ძნელი იყო ასეთ პირობებში სწორი ორიენტაციის მოძებნა. მაგრამ ქართველობისათვის მებრძოლი მეფეები — თეიმურაზი ირანში და ერეკლე ქართლ-კახეთში — შეცდომას თითქმის არ უშვებდნენ. მათ არჩეული ჰქონდათ ერთი მტკიცე მიმართულება — მხარდაჭერა ოფიციალური ირანისადმი და „ქართველობის“ დაცვა. ამიტომაც ერეკლე II-ის თანმიმდევრობასთან შედარებით აბდულაბეგი მერყეობდა. მაგრამ ეს მისი ბრალი როდი იყო. მერყევი იყო თვით ის ბაზა, რომელსაც ეს უკანასკნელი ეყრდნობოდა. ამიტომაც აბდულაბეგის მფარველთა სია ერთობ მრავალფეროვანი და ჭრელია (აქ ერთმანეთს ენაცვლებოან ვინმე ალი-ხანი, საამშაპი, ამირ ასლან-ხანი, აზატ-ხანი და ა. შ.).

თეიმურაზ II ამაგრებდა თავისი ვაჟის პოზიციებს შორეული ირანიდან. მისი მშვიდობით ყოფნის ამბავი იდეოლოგიურ საფუძველს აცლიდა ქართლის ტახტის მაძიებელს¹⁸. მეფის კარგად ყოფ-

¹⁷ ვ. ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი, დასახ. ნაშრომი გვ. 129.

¹⁸ იქვე, გვ. 138.

ნის ამბავი რეაქციონერებზე დამამშვიდებლად მოქმედებდა; ყოველი ახალი არეულობა მათ რწმენას აძლიერებდა. ბრძოლამ ყველაზე დაუნდობელი, თითქმის ველური ფორმები მიიღო (სწორედ ამ პერიოდში გაპარტახდა ქვემო ქართლის აყვავებული პროვინციები) და რყო დაუნდობელი ეკონომიკური ომი. ბრძოლის ეს მეთოდები ქართული საზოგადოების დაცემის აშკარა ნიშანი იყო. ერეკლე II ნიხვდა, რომ თბილისის ყიზილბაშთა გარნიზონზე დაყრდნობა მხოლოდ იმ შემთხვევაში შეიძლებოდა, თუ ირანში რომელიმე შაჰის ბტკიცე ხელისუფლება დამყარდებოდა. საერთოდ მეციხოვნე რაზმი თბილისში, რა თქმა უნდა, ვერავითარ გავლენას ვერ მოახდენდა ქართლ-კახეთის იმდროინდელ საგარეო პოლიტიკაზე, მაგრამ ირანის ჯგუბებლობის ეს სიმბოლო სჭირდებოდა ერეკლე II-ს ჯერ ერთი იტომ, რომ ამით ის ქმნიდა ირანისადმი ლოიალობის ილუზიას, თანაც, ცხადია, ნაადრევად ამ გარნიზონზე ხელის აღმართვა უთუოდ საბიფათო იყო. მაგრამ მან მაინც გაბედა და ირანის ლაშქარს „ხმალი დაჰკრა“¹⁹. მიუხედავად იმისა, რომ ირანის ყველა მბრძანებელი შაჰის ტახტზე ასვლისას თეიმურაზ II-თან კარგ ურთიერთობას ამყარებდა, ერეკლე II-ისა და თბილისის ირანელი მინბაშის მოქმედება მაინც ვერ აეწყო მეგობრულად. რადგან ირანში ხშირად იცვლებოდა უჰალესი ხელისუფლება, თბილისის გარნიზონიც უფრო ხშირად ერეკლეს წინააღმდეგ გამოდიოდა იმის მომიზეზებით, რომ ეს უკასასკენელი ღალატობდა „ვალის“ მოვალეობას. მაგრამ იგივე მიზეზი ერეკლეს შეეძლო გამოეყენებინა ირანული გარნიზონის წინააღმდეგაც. ამიტომაც ერეკლე II-მ ისარგებლა მთავარი პრეტენდენტების იბრეიმ-შაჰისა და ამირ ასლან-ხანის ურთიერთწინააღმდეგობით და გააფთრებული ბრძოლების შედეგად აიღო თბილისის ციხეები²⁰. ეს უდიდესი გამარჯვება იყო და ამ ფაქტმა დიდი მორალური გავლენა მოახდინა იმდროინდელ ქართველებზე. შესაბამისად დააფასეს აზერბაიჯანშიც. ერეკლე II თანდათან აღმოსავლეთ ამიერკავკასიის გადამწყვეტი ძალა ხდებოდა. აღსანიშნავია, რომ საერთოდ ავანტურისტების ამჟოლი აბდულაბეგი გასაოცარი შეუპოვრობით იცავდა თბილისის ციხეს. ისიც ერთი შეხედვით გასაოცარი ჩანდა, რომ ირანელთა მოძულე ლეკები შაჰების ხელისუფლების სიმბოლოს — თბილისელი მეციხოვნეების დაცვის მიზნით და მათ მხარდასაჭერად ინტენსიურ მასობრივ თავდასხმებს აწყობდნენ ქართლ-კახეთზე. ერეკლე-აბდულაბეგის ურთიერთბრძოლის ამ მონაკვეთზე ყველაზე დეტალსაჩინოდ აისახა „ქართველობისა“ და „ყიზილბაშობის“ და-

¹⁹ 3. ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 154.

²⁰ იქვე, გვ. 152.

პირისპირება. თბილისის ციხის აღების აქტი დაემთხვა ირანის სახელ-
მწიფოს უაღრესად ხანმოკლე სტაბილიზაციას. ამირ ასლან-ხანის თა-
ვიდან მოშორების შემდეგ ტახტზე ახლად ასული იბრეიმ-შაჰი მშვი-
დობიანობის მომხრე ჩანდა. ამიტომ „თვალი დახუჭა“ ერეკლე II-ის
ზოგიერთ ღონისძიებაზე, რომელიც ირანის წინააღმდეგ იყო მიმართუ-
ლი. იბრეიმ-ხანი ამავე დროს ხელს როდი იღებდა ირან-საქართველოს
ადრინდელ ურთიერთობათა განახლებაზე. მან დაიბარა ასან-მირზა
(დავითის, იმანყული-ხანის შვილი), აბდულაბეგი და ერეკლე II²¹,
სურდა ქართლ-კახეთის სხვადასხვა დაჯგუფებათა ლიდერების ურ-
თიერთდაპირისპირებით მშვიდობიანი გზით სელში ჩაეგდო აღმო-
სავლეთ საქართველო. ერეკლემ ფხიზლად შეაფასა სიტუაცია და
„თავი დაუკრა“. ოღონდ მთლად არ დაემორჩილა. საჭიროდ არ ჩათ-
ვალა მასთან გამოცხადება. იბრეიმ-ხანიც ანგარიშს უწყევდა. რადგან
„თუ ქართლი და კახეთი არ მისდგომოდა, ვერც ადრბეიჯანის ქვეყნებს
დაიმორჩილებდა“. ყველას მეფე ერეკლესთან ჰქონდათ პირი, ხანები
ასე უთვლიდნენ: „ვისიც შენა ხარ, ჩვენც იმისი ვიქნებითო“, მერე
ხმალიც აჩვენა“²².

1749 წლის მარტში თეიმურაზ II „გურჯისტანის ვალის“ და ყა-
ზახ-ბორჩალოს ბოძების უზენაესი სიგელით დაბრუნდა საქართვე-
ლოში²³. იგი აღარ მორიდებია ერეკლე II-ის მიერ უკვე საკმაოდ შე-
ლახულ აბდულაბეგს და თავიდან ჩამოიშორა. იმპერიაში ახალი არე-
ულობის დაწყების შემდეგ ქართველებმა აიტაცეს ირანის მშვიდო-
ბიანობის აღდგენის ლოზუნგი (შაჰროხის მხარდაჭერა), ქართლ-
კახეთი აქტიურად გადავიდა შეტევაზე და ამიერკავკასიის ჰეგემონი
გახდა. იყო თუ არა აბდულაბეგის ბრძოლა ქართლელ ფეოდალთა
ლეგიტიმისტური მოძრაობა? ნაწილობრივ აუცილებლად. ოღონდ
აბდულაბეგი მაინც აღმოსავლეთ საქართველოს არისტოკრატიის ყვე-
ლაზე რეაქციული ფრთის ლიდერი იყო. ამიტომაც პროგრესისაკენ
ნოსწრაფე თეიმურაზ II-სა ერეკლე II-ს ვერაფრით დაუპირისპირ-
დებოდა. მაგრამ ყველაზე საინტერესო ის ფაქტია, რომ აბდულაბეგ-
თან ბრძოლის პერიოდში კახმა ბაგრატიონებმა საბოლოოდ აჯობეს
თავიანთ ძირითად მეტოქეებს — ვახტანგ VI-ის ჩამომავლებს. მათ შე-
სანიშნავად დაუმტკიცეს ფეოდალურ ქართლს, თითქმის ყველა სა-
ზოგადოებრივ ფენას, რომ შესწევდათ უნარი უკეთესი გზით და
ფორმით გადაეკრათ ქართველების ის საუკეთესო მიზნები, რომელ-
ნიც ასე კოლორიტულად დასახა ვახტანგ VI-მ. ამით რუსეთში გა-

²¹ იქვე, გვ. 151.

²² იქვე, გვ. 152.

²³ იქვე, გვ. 160.

დახვეწილი „კანონიერი“ მფლობელის ბრძოლას ქართველი საზოგადოების თვალში დასრულებული დინასტიური ინტრიგის ხასიათი მიეცა.

ამიერიდან ჯერ ბაქარ ვახტანგის ძის, ხოლო შემდეგ მისი ვაჟის ალექსანდრე ბაქარის ძის პრეტენზიებს გამოეცალა იდეოლოგიური საფუძველი, რასაც მოჰყვა საყრდენი ბაზის შესუსტებაც. მართლაც, რა უნდა შეეთავაზებინათ რუსეთში გადახვეწილ უფლისწულთ ქართლის მოსახლეობისათვის? თეიმურაზ II-მ და ერეკლე II-მ მოიპოვეს ფაქტიური დამოუკიდებლობა, აღადგინეს ქრისტიანული მმართველობა, გააერთიანეს აღმოსავლეთი საქართველო და გადააქციეს ამიერკავკასიის ჰეგემონად, დაიკვეს ქვეყანა, დაამყარეს მტკიცე წესრიგი. ასე რომ, დინასტიური სამართლიანობის საექვეო დასაბუთების გარდა ვახტანგ VI-ის ნაშვიერთ აღარაფერი შემორჩათ. განსაკუთრებული როლი საქართველოს შინაპოლიტიკური კრიზისის შენელების საქმეში ამ პერიოდში შეასრულა რუსეთის იმპერიამ. იგი აშკარად გაემიჯნა ტახტის მაძიებელ უფლისწულებს და ასეთი პოლიტიკით ობიექტურად ხელი შეუწყო თეიმურაზ II — ერეკლე II-ის პროგრესული მმართველობის სტაბილიზაციას. პეტერბურგში შესანიშნავად იცოდნენ, რომ გარეგნულად ირანოფილური ქართლ-კახეთი პრაქტიკულად მაინც რუსოფილური რჩებოდა.

ზემოთ მოყვანილი ვრცელი მსჯელობა კახი და „მუხრანელი“ ბაგრატიონების ურთიერთშეპირისპირების მეტად ხანგრძლივი ეპოქის პერიპეტეიების დახასიათება-შეფასებაა. ერთი შეხედვით ისეთი შთაბეჭდილება იქმნება, თითქოს თეიმურაზ II-ერეკლე II-ის საგარეო პოლიტიკური კურსი და საერთოდ კახი ბაგრატიონების „პერმანენტული ევოლუცია“ სახელმწიფოებრივი ორიენტაციის ძიების გზასაყარზე ყოველმხრივ სწორი და უზადო იყო, „მუხრანელი“ მეფეების მომხრეთა უკიდურესად რეაქციული მისწრაფებების საწინააღმდეგოდ. მართლაც, თანამედროვე ქართულ ისტორიოგრაფიაში XVIII საუკუნის ქართლ-კახეთის მთელი საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მოძრაობა (ე. ი. ლეგიტიმიზმი, იმიტომ რომ არ მოჩანს სხვა ფორმით გამოხატული მიმდინარეობა) ხელაღებით პროგრესული ცენტრალური ხელისუფლების დასამხობად გამიზნულ თავადურ რეაქციად განიხილება. მაგრამ ასეთ შემთხვევაში ბუნებრივად დგება კითხვა, რით სულდგმულობდა ეს ე. წ. თავადური რეაქცია? როგორ ახერხებდა მიემხრო მოსახლეობის მცირე, მაგრამ მნიშვნელოვანი, ზოგჯერ არათავადური ნაწილი? საქმე ის არის, რომ თეიმურაზ II — ერეკლე II-ის პოლიტიკური ხაზი იძლეოდა მხოლოდ ქართული სახელმწიფოს სტატუს კვოს დროებითი შენარჩუნების გარანტიას. იგი კმნი-

და აღდგენა-გამოხსნის დაწყების შესაძლებლობას, მაგრამ ასეთი შესაძლებლობის უნარი სრულიადაც არ იყო თვით აღდგენა-გამოხსნა. თურქეთის გადაულახველი კრიზისის, ირანის დაშლის, მეზობელი მაჰმადიანური სახანოების საერთო სისუსტის პირობებში, ქართლ-კახეთის სამეფო სახელგანთქმული ერეკლე II-ის მეთაურობით ძლიერად გამოიყურებოდა, მაგრამ ეს როდი ნიშნავდა თითქოს ქვეყანა ქეშმარიტად ძლიერი იყო.

ქართველი მეფეები არაერთ ღონისძიებას ატარებდნენ, მაგრამ არცერთი ღონისძიებათაგანი არ იყო რადიკალური, ე. ი. რეფორმისტული. ისინი სამეფოს დაქვეითების სოციალურ-პოლიტიკურ მიზნებს არ შეხებოდნენ და, ბუნებრივია, ვერ ჰქმნიდნენ ამინდს დაჩიხულობის საერთო ფონზე. და აი, ასეთ პირობებში „აბსოლუტიზმია“ მოწინააღმდეგე ფეოდალები და რუსეთში გახიზნული „მუხრანელები“ შეეცადნენ ერეკლე II-ის მეფობის სადისკრედიტაციოდ ახალი არგუმენტაცია წამოეყენებინათ. ლეგიტიმიზმმა ქართლის სამეფო ხელისუფლების უზურპაციის კრიტიკას დაუმატა მძიმე ბრალდება. მან ეკვის ქვეშ დააყენა სახელმწიფოს საგარეო და საშინაო პოლიტიკის მიმართულებათა სისწორე. ამ სიახლის (რამაც სრულიად ბუნებრივად ერეკლე II-ის ოპოზიციის იდეოლოგიაში გარკვეული კორექტივი შეიტანა და მთელ მოძრაობას განსხვავებული შინაარსი მისცა) პიონერად ჩვენ მიგვაჩნია პაატა ვახტანგის ძე ბაგრატიონი.

საკითხს თუ რას წარმოადგენდა ლეგიტიმისტური მოძრაობის ჩვენს მიერ ხაზგასმული ახალი შინაარსის იდეოლოგიური საფუძველი (როგორი იყო, როდის, საიდან გაჩნდა, რას ემყარებოდა მისი საბუთიანობა), დაწვრილებით შევეხებით ქვევით. წარმოდგენილი ნაშრომის ძირითადი ამოცანაა სწორედ პაატა ბატონიშვილის შეთქმულების შესწავლა. აქ კიდევ ერთხელ მოკლედ გავიმეორებთ ლეგიტიმიზმის უმთავრეს პერიოდებს:

I. 1725—1740 წწ. ლეგიტიმიზმი მოიცავდა ვახტანგ VI-ის ოჯახის დაბრუნების მოთხოვნას (ხაზს ვუსვამთ, ვახტანგ VI-ის ოჯახის და არა „მუხრანელების“, იმიტომ, რომ ქართლის ბაგრატიონთა დინასტიის მაჰმადიანი წარმომადგენლები — იესეს ოჯახი — საქართველოში „მეფობენ“). ეს მოთხოვნა ერთდროულად თავისთავში შეიცავდა ქართველობისათვის ეროვნულ-პატრიოტულ ბრძოლას ოსმალბაყიზილბაშობის წინააღმდეგ.

II. 1740—1752 წწ. კახი ბაგრატიონების მიერ ქართლის „ათვისება“, თეიმურაზ II-ერეკლე II-ის დაპირისპირება „მუხრანელთა“ პროგრესულ (ქრისტიანი პრეტენდენტები — ვახტანგ VI-ის ჩამომავლები) და რეაქციულ (მაჰმადიანი რენეგატები — იესეს მემკვიდ-

რეები) დაჯგუფებებთან. ირან-საქართველოს ურთიერთობის ახალი სტატუსი. მაჰმადიანი მეფეების პოლიტიკური ზრახვების სრული მარცხი, ლეგიტიმიზმის ბუნების სახეცვალემა: ეროვნულ-პატრიოტული ბრძოლის იდეის თანდათანობითი გადაზრდა ვიწრო დინასტიურ ინტრიგად.

III. 1752—1765 წწ. პაატა ვახტანგის ძე ბაგრატიონის მოღვაწეობა—ლეგიტიმიზმის ცნების გაფართოება. ორიენტაციის პრობლემა, სახელმწიფოებრივი წყობილების კრიტიკა და სოციალურ-პოლიტიკურ ურთიერთობათა გადასინჯვის ცდა. ერეკლე II-ის მოწინააღმდეგეთა ერთიანი ფრონტი და შეთქმულება.

IV. 1765—1782 წ. ალექსანდრე ბაქარის ძის გამოსვლა. ტიპური დინასტიური შუღლი-მეტოქეობა. (დინასტიური მეტოქეობის ზოგიერთი ზედაპირული „პროგრესული“ მიზნის შენიღბვის ცდებით). ამ პერიოდის ლეგიტიმისტურმა მოძრაობამ კულმინაციურ წერტილს მიაღწია 1777—1781 წლებში, როდესაც მან დაამუხრუჭა ქართლ-კახეთის სამეფოს შეტევა აზერბაიჯანზე, გათიშა იმერეთი. გაამძაფრა პოლიტიკური კრიზისი ქართლში, თუმცა ობიექტურად ხელი შეუწყო რუსეთ-საქართველოს დაახლოებას.

ყველა ამ პერიოდში ლეგიტიმიზმს ქართლ-კახეთის სამეფოში ეძლეოდა საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მოძრაობის ხასიათი, ზოგჯერ ფართო, უმთავრესად კი ოფიციალურად ვიწრო და იდეოლოგიურად შეუმაგრებელი, მაგრამ თითქმის ყოვეთვის ზუსტად მოქმედი. ისტორიოგრაფიულად ბოლომდე გაუხსნელი მექანიზმის წყალობით ეს მნიშვნელოვანი მოვლენა რეგულირდებოდა რუსეთის იმპერიის ინტერესების შესაბამისად, აქტიური ხდებოდა რუსული ორიენტაციის გარეგნული „გაცივების“ მომენტებში და რეალურ ძალას კარგავდა მხოლოდ პეტერბურგის ზეგავლენით. სწორედ ლეგიტიმიზმი იყო ერთ-ერთი ის შენიღბული ბერკეტი, რამაც დააჩქარა, რასაკვირველია, სხვა უფრო მნიშვნელოვან მომენტებთან ერთად 1783 წლის ტრაქტატის გაფორმება. XVII საუკუნის 80-იანი წლებიდან საზოგადოებრივ-პოლიტიკურმა მოძრაობამ აღმ. საქართველოში მთლიანად დაკარგა ლეგიტიმისტური ფონი. სამაგიეროდ გაძლიერდა გარეგნულად წმინდა დემოკრატიული ნაკადი, სავაჭრო-სახელოსნო წრეების გააქტიურება. ერეკლე II-მ საგარეო პოლიტიკას მიმართა. ამ დროისათვის დასრულდა თბილისის კომერციული პროფილის მოსახლეობის ეკონომიკური ორიენტაციის გადანაცვლება ირანულ-აღმოსავლური მიმართულებიდან რუსეთზე ან რუსეთ-ირანის საშუამავლო პოზიციის დაკავებამდე. ეკონომიკურ ორიენტაციას, ე. ი. ქართლ-კახეთის სავაჭრო ფენების დაკავშირებას სამხრეთ რუსეთის ცენტრებ-

თან (მოზდოკი, ყიზლარი, ასტრახანი) ირანთან კავშირის შესუსტების ხარჯზე, ემატებოდა სტაბილიზაციის ახალი საფუძვლების ძიებაც. სავაჭრო ბურჟუაზიას, უმთავრესად .ეთნიკურ-ქონფესიურად ჭანსხ-ვაეებულ სომხურ ელემენტს, ეპკვი გაუჩნდა ბაგრატიონთა უნარის მიმართ, დაეცვა მათი კაპიტალი. XVIII საუკუნის 80-იანი წლებიდან ქართლ-კახეთის სამეფოს სავაჭრო კაპიტალი ნელ-ნელა დაუპირის-პირდა ბაგრატიონთა დინასტიას, რაც ნიშნავდა ქართული ეროვნული სახელმწიფოების წინააღმდეგ გამოსვლას. პოლიტიკური სტაბილიზაციის ერთადერთ გარანტიად მიჩნეულ იქნა რუსეთის მფარველობა. განსაკუთრებით კარგად იგრძნობა ეს 1795 წლის კრწანისის ტრაგედიის შემდეგ. საინტერესოა, რომ ასეთ განწყობილებას, მეტადრე სომხური განმათავისუფლებელი მოძრაობის გეზს რუსეთთან უშუალო კავშირზე, ასევე არეგულირებდა რუსეთი.

1. წყაროები და ლიტერატურა ლეგიტიმისტური მოძრაობის შესახებ

პაატა ბატონიშვილის პიროვნებისა და მისი შეთქმულების შესახებ ძალზე მცირე წყაროები არსებობს. იმდროინდელ ისტორიკოსებს მხოლოდ მშრალი ცნობები აქვთ შემონახული. ამ მხრივ გამო-ნაკლისია პაპუნა ორბელიანის თხზულება, სადაც ავტორმა რამდენიმე, მართალია, ლაკონიური, მაგრამ ანგარიშგასაწევი ფაქტი აღწერს²⁴. სამწუხაროდ, პაპუნა ორბელიანის ნაშრომი „ამბავნი ქართლისანი“ მხოლოდ 1757—1758 წლებამდე მოდის, და ბუნებრივია, თვით შეთქმულებაზე (ე. ი. 60-იანი წლების ამბებზე) მასში არაფერია. საინტერესოა, რომ XVIII საუკუნის მეორე ცნობილი ისტორიკოსი ომან ხერხეულიძე საერთოდ არ მოიხსენიებს პაატას და ერთი სიტყვაც არა აქვს შეთქმულების შესახებ ნათქვამი. ე. წ. „ახალი ისტორია“, რომლის ავტორად უკანასკნელ დრომდე დავით ბაგრატიონი იყო მიჩნეული, შედარებით ვრცლად გადმოგვცემს 1765 წლის პოლიტიკური აქტის პერიპეტიებს (შეთქმულების გახსნას, საჯარო გასამართლებას და დასჯას)²⁵. მაგრამ აქაც ცნობები იმდენად ფრაგმენტულია,

²⁴ პ. ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი, ამბავნი ქართლისანი. დასახ. გამოც., გვ. 191—196.

²⁵ დ ა ვ ი თ ბ ა ტ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი, ახალი ისტორია. ბ ა გ რ ა ტ ბ ა ტ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი, ახალი მოთხრობა, თ. ლომოურის გამოც., თბ., 1941, გვ. 9 — 10. ავტორი შეთქმულთა დასჯის აღწერის შემდეგ პირდაპირ გადადის ერეკლე II-ის მიერ ქუთათა წინააღმდეგ მოწყობილ ლაშქრობაზე. თუ გაიხსენებთ ამ თხზულების თხრობის მანერას, ბუნებრივად ისმება კითხვა: რაიმე კავშირი ხომ არაა ამ ორ ფაქტს შორის? (ე. ი. ხომ არ შეიძლება დავუშვათ, რომ ეს „გადასვლა“,

რომ მხოლოდ მასზე დაყრდნობით საბოლოო დასკვნების გაკეთება შეუძლებელია. ისტორიკოსების ასეთი ღუმილი, შესაძლებელია, სრულიადაც არაა შემთხვევითი. გამოვთქვამთ ვარაუდს, რომ მასალე-ბი პაატა ბატონიშვილის შესახებ გაანადგურეს მოგვიანებით როგო-რც თვით შეთქმულთა თანამოაზრეებმა, ასევე მათმა მოწინააღმდეგე-ებმა. ამის მაგალითს წარმოადგენს იესე ბარათაშვილის „ცხოვრება-ანდერძი“, რომელსაც აშკარად აკლია 1765—66 წლების დიდი მო-ხაკვეთის ამბების აღწერა და ეტყობა მკაცრი ცენზორის ხელი²⁶.

ნარატიული წყაროების სიმწირეს ასე თუ ისე ავსებს სხვა სახის მასალა (დოკუმენტები, კვინკლოსები, მინაწერები და ა. შ.). მათი უმრავლესობა შეკრებილია და გამოცემული თ. ჟორდანიას²⁷, ა. ცა-გარელის²⁸, პ. ცხვილოელის (პ. კარბელაშვილის)²⁹ მიერ. პაატა ბა-ტონიშვილის შეთქმულების (და ასევე თვით მისი პიროვნების) შე-სახებ ცნობები დაცულია აგრეთვე რუსულ (საარქივო მასალა), ინ-გლისურ³⁰, იტალიურ³¹ და სომხურ ენებზე³².

საკვლევი პრობლემის შესახებ არსებული წყაროების ზემოთ წარმოდგენილი მიმოხილვიდან³³ ცხადი ხდება, რომ მის ანაბარა

თითქოსდა ერთმანეთისაგან დაშორებულ ამბებს შორის — პაატას შეთქმულების გა-ნადგურებას და ქურთების დარბევას — რაიმე რეალურ კავშირს გულისხმობს).

²⁶ იესე ოსეს ძე ბარათაშვილის ცხოვრება-ანდერძი. ტექსტი გამოსცა შესავლით, შე-ნიშვნებით, ლექსიკონითა და საძიებლებით ა. ოსელიანმა, თბ., 1950, XVII, გვ. 68.

²⁷ თ. ჟორდანიას, ქრონიკები, ტ. III, 1938, გვ. 30—31, 120, 223, 293, 294.

²⁸ А. А. Цагарели, Сведения о памятниках грузинской письменности, т. I, вып. III, СПб, 1894, გვ. 297. (აქ დაბეჭდილი ცნობა შესულია აგრეთვე თ. ჟორ-დანას „ქრონიკების“ III ტომში, გვ. 294).

²⁹ საქართველოს ისტორიის ქრონიკები, XVII—XIX სს. თბ., 1980. ტექსტი გამო-საცემად მოამზადა, გამოკვლევები, შენიშვნები და განმარტებები დაურთო ა. ოსელი-ანმა.

³⁰ Life and adventures of Emin Goseph Emin 1726—1809, written by himself. Calcutta, 1918. გამოცემა II, გვ. 276—277 (ქვემოთ: ი. ემინი).

³¹ პაატა ბატონიშვილის შესახებ საინტერესო ცნობა აქვს დაცული იტალიელ მი-სიონერს მონსენიორ ლეონეს. მისი რომის პაპისადმი მიმართული რეალაცია ინახება საქარ-თველოს სსრ ხელნაწერთა ინსტიტუტში (ფონდი 1617), გადმოწერილი ვატიკანის არქივი-დან მიქელ თამარაშვილის მიერ; ლეონეს „რეალაციის“ ქართულად თარგმნილი ხელნაწერი გასაცნობად გადმოგვცა მკვლევრმა ბ. გიორგაძემ, რისთვისაც დიდ მადლობას მოვასხენებთ.

³² იხ. სომეხთა ისტორიის დივანი, არქივი (დივან პაიოტ პათმუთუან), წიგნი 4, კა-თალიკოს სიმეონ ერევნელის „სამახსოვრო წიგნი“ (პიმატაკარანი), აგრეთვე А. Иоанни-сян, Иосиф Емин, Ереван, 1946, გვ. 244, შენიშვნა 1.

³³ აქვე, დაეუბატებთ, რომ 1765 წლის შეთქმულების ზოგიერთი დოკუმენტი (არა-პირიქანული სახით) დაიბეჭდა XIX საუკუნის თბილისის პერიოდულ პრესაში. მხედველო-ბაში გვაქვს გაზეთი „კავკაზში“ მოთავსებული პატარა სტატია, სადაც მოცემულია საერო და სასულიერო კრების (შეთქმულთა დასასჯელად მოწვეული კრების) განჩინების ფრაგმენტე-ბი (იხ. გაზეთი «Кавказ», 1846, № 34, с. 136).

დარჩენილ მკვლევარ ისტორიკოსს ძალზე გაუჭირდებოდა დასახული მიზნის დამაკმაყოფილებელი შესრულება. კი. თუ გავიხსენებთ იმ გარემოებას, რომ 1765 წლის აქტის ამსახველ მასალას თავიდანვე მრავალი ცენზორი კვეცავდა და შლიდა, და იმ ფაქტსაც, რომ 1795 წლის კრწანისის ტრაგედიის შედეგად მოისპო სამეფო არქივი, თითქმის არ უნდა იყოს მოსალოდნელი პაატა ბატონიშვილის შეთქმულების შესახებ მნიშვნელოვანი დოკუმენტაციის არსებობა. მაგრამ ეს მხოლოდ ერთი შეხედვით ჩანს. აშკარაა, რომ XIX საუკუნეში მოღვაწე მკვლევრებს უფრო ფართო მასალა ჰქონიათ ხელთ (ამავე დროს, არა ერთგვარი, არამედ სხვადასხვა შინაარსის მქონე). ჩვენდა საბედნიეროდ, ეს მასალა მეტნაკლები სიზუსტით შემოინახა ბევრი ისეთი მკვლევრის თხზულებაშიც, რომელთაც აზრადაც არ ჰქონიათ ქართლ-კახეთის სამეფოში მიმდინარე საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მოძრაობები ეკვლიათ. სწორედ ამიტომ პაატას პიროვნებისა და მისი შეთქმულების შესწავლის საქმეში ჩვენ პირველხარისხოვან მნიშვნელობას ვანიჭებთ XIX საუკუნის ფეოდალური და ბურჟუაზიული ისტორიოგრაფიის წარმომადგენელთა თხზულებებს, ვიმეორებთ, რომ მათი პირველხარისხოვანი მნიშვნელობა გამოიხატება არა ამ ავტორთა ისტორიული კონცეფციისა და შესასწავლი საკითხის მეცნიერული ინტერპრეტაციის ხარისხში (ამ თვალსაზრისით პაატა ბატონიშვილის შესახებ არსებული ფეოდალური და ბურჟუაზიული ქართული ისტორიოგრაფია საოცრად ღარიბია), არამედ იმ ფაქტში, რომ ამ თხზულებებში ფართოდ აისახა დღეს უკვე დაკარგული მასალა, რომლის გამოკრეფა, ურთიერთშეჭერება და ინტერპრეტაცია საშუალებას გვაძლევს აღვადგინოთ პაატა ვახტანგის ძე ბაგრატიონის პიროვნება და მისი ბელადობით მოქმედი სახელმწიფოებრივი ოპოზიცია. ასე რომ, XIX საუკუნის ისტორიკოსთა შრომებს ჩვენთვის ჰქონდა პირველხარისხოვანი წყაროს მნიშვნელობა. შევეხოთ მათ უფრო დაწერილობით.

გასულ ასწლეულში პაატა ვახტანგის ძე ბაგრატიონის შეთქმულების საკითხს გაკვრით შეეხო საქართველოს XVIII საუკუნის პოლიტიკური ისტორიით დაინტერესებული თითქმის ყველა მკვლევარი. ამ პრობლემამ ასახვა ჰპოვა დავით და ბაგრატ ბაგრატიონების შრომებში³⁴. ორივე ბატონიშვილი თითქმის სიტყვა-სიტყვით ერთნაირად მოგვითხრობს შეთქმულების ამბავს. ამავე დროს უხეში ქრონოლოგიური შეცდომა აქვს დაშვებული დავით ბაგრატიონს.

³⁴ დავით ბატონიშვილი, ახალი ისტორია, ბაგრატ ბატონიშვილი, ახალი მოთხრობა, გვ. 9—10, 52—53.

მისი აზრით, პაატას გამოსვლა მოხდა 1767 წელს³⁵. სხვა პრობლემასთან დაკავშირებით მოიხსენიებს აღნიშნულ გამოსვლას პლ. იოსელიანიც³⁶.

მარი ბროსემ პირველმა სცადა შეექმნა მეტნაკლებად მწყობრი სურათი პაატას პიროვნებისა და მისი შეთქმულების შესახებ. მიუხედავად იმისა, რომ ნეცნიერი კარგად იცნობდა ქართულ წყაროებს და ზოგიერთ რუსულ დოკუმენტსაც (მაგალითად, ბროსემ მიაკვლია ზოგიერთ იმ საარქივო მასალას პაატას რუსეთიდან გაქცევის შესახებ, რომლის ხელმეორედ აღმოჩენის პრეტენზია საუკუნეზე მეტი ხნის შემდეგ ჰქონდათ ისტორიკოსებს ი. ლორთქიფანიძესა და ა. ფირცხალაიშვილს), მან მაინც სწორად ვერ გააშუქა 1765 წლის შეთქმულების პოლიტიკური მრწამსი, შეცდომები დაუშვა პაატას ბიოგრაფიის დადგენაში. მიუხედავად ამისა, მ. ბროსეს მოსაზრებები საფუძვლად დაედო მომდევნო მკვლევართა შეხედულებებს.

ყურადღებას იმსახურებს ალექსანდრე ორბელიანის შრომა — „შეთქმა“³⁷. ეს ავტორი, მართალია, პაატას გამოსვლიდან ძალზე მოგვიანებით წერდა, მაგრამ, როგორც თვითონვე ხაზს უსვამს, ძირითადად ეყრდნობა თავისი დედის თეკლა ბატონიშვილის (ერეკლე II-ის ასულის) მოგონებებს. ეს გარემოება ალ. ორბელიანის ნაღვაწს ისტორიოგრაფიაში ასე თუ ისე გარკვეულ ფასს სდებს (აღსანიშნავია, რომ ალექსანდრე ორბელიანის „შეთქმაში“ დაცული თითქმის ყველა ცნობა, რის შემოწმებაც კი შეეძელით, დასტურდება სხვა ქართული მასალით და განსაკუთრებით უცხოელი ავტორების (ემინის, ლეონეს) გადმოცემებით. „შეთქმაში“ შემონახულია ზოგიერთი ისეთი ნიუანსი, რომელიც პაატა ბატონიშვილის შეთქმულების ახლებურად გააზრების და მისი ტრადიციული შეფასების გადასინჯვის საშუალებას იძლევა. ალ. ორბელიანმა პირველმა მიაქცია ყურადღება ჩვენი აზრით მეტად დიდმნიშვნელოვან ზოგიერთ დეტალს (აქედან საინტერესოა ორი შტრიხი: 1. პაატას მომხრეები ჰყავდა კახეთში, II. გარდა თავადებისა სხვა საზოგადოებრივი წრეების წარმომადგენელიც „ბევრი ყოფილა გარეული ამ საქმეში“).

საინტერესო შრომები შექმნეს აგრეთვე პ. ცხვილოელმა (პ. კარბელაშვილმა)³⁸, ზ. კიკინაძემ³⁹ (პირველმა ამილახვართა საგვარეულოს

³⁵ იქვე, გვ. 9.

³⁶ იხ. П. Иоселиани, Описание древностей города Тифлиса, 1866, გვ. 100.

³⁷ ალ. ორბელიანი, შეთქმა მეფე ირაკლიზე საქართველოში, „ცისკარი“, 1895.

³⁸ პ. ცხვილოელი, მეფე ერეკლე და დემეტრე ამილახვარი, „მოამბე“, 1896. № 1, განკ. II, გვ. 1—20.

³⁹ ზ. კიკინაძე, საქართველოს შესახებ ევროპელ მოძღვართა და მოგზაურთა,

ისტორიის, ხოლო მეორემ — საქართველო-ევროპის ურთიერთობის ფონზე).

მიუხედავად იმისა, რომ ფეოდალური და ბურჟუაზიული ისტორიოგრაფიის წარმომადგენელთა გამოკვლევებს ბევრი ნაკლი ახასიათებთ, მათ მაინც გადამწყვეტი როლი ენიჭებათ თუნდაც უკვე ზემოთ მითითებული იმ თავისებურებების გამო, რომლებიც ამ თხზულებებს ისტორიული წყაროების მნიშვნელობას ანიჭებენ. ისინი გაცილებით უკეთ და შედარებით სრულად აშუქებენ საკითხს, ვიდრე თანამედროვე მკვლევრები. უნდა ითქვას, რომ თანამედროვე ქართულ ისტორიოგრაფიაში შესწავლილი არ არის ქართლ-კახეთის სამეფოში მიმდინარე საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მოძრაობები. კერძოდ, არავენ დაინტერესებულა რუსეთის როლით ასეთ მოძრაობებში. მკითხველს რომ არ შეექმნას ისეთი შთაბეჭდილება, თითქოს ჩვენთვის უცნობია პაატა ბატონიშვილის შეთქმულების შესახებ დღეს არსებული შეხედულებები და გაუგებარია თვით ამ მოვლენის ანალიზის ხასიათი, გავიხსენებთ, რომ XVIII საუკუნის ქართლ-კახეთის პოლიტიკური ისტორიის სხვა პრობლემებთან დაკავშირებით პაატა ბატონიშვილის პიროვნებას და მის შეთქმულებას მეტნაკლებად ვრცლად შეეხნენ მკვლევრები: გ. ქიქოძე⁴⁰, პ. გელეიშვილი⁴¹, იას. ლორთქიფანიძე⁴², ნ. ბერძენიშვილი⁴³, გ. აკოფაშვილი⁴⁴, ალ. ფირცხალაიშვილი⁴⁵, ა. იოსელიანი⁴⁶. უფრო გავრცელებულ პრობლემამ ასახვა

ცნობები. ვახტანგ მეფის წერილები საფრანგეთის მეფესთან, მეფე ერეკლეს მიწერ-მოწერა ინგლისის წარმომადგენლებთან და ქართული კათოლიკე, ტფილისი, 1895.

⁴⁰ გ. ქიქოძე. ერეკლე მეორე, თბილისი, 1947.

⁴¹ პ. გელეიშვილი. XVIII საუკუნის ქართული ლიტერატურის მეშვეობით. ბიდან. ალ. ამილახვარი როგორც პოლიტიკური მოღვაწე, მწერალი და მოაზროვნე, ტფილისი, 1936.

⁴² იას. ლორთქიფანიძე, მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, 1940, ნაკვეთი II.

⁴³ ნ. ბერძენიშვილი. XVIII საუკუნის საქართველოს ისტორიიდან. — საქართველოს ისტორიის საკითხები, წიგნი II, თბილისი, 1965.

⁴⁴ გ. აკოფაშვილი, საზოგადოებრივი აზროვნების ისტორიიდან საქართველოში XVIII საუკუნის დასასრულს. — ისტორიის ინსტიტუტის შრომები. ტ. I, 1955, გვ. 271—302. უფრო ვრცლად იხ. ქართველი ფეოდალის პოლიტიკური შეხედულებები XVIII საუკუნეში (ალ. ამილახვარი). თბილისი, 1952.

⁴⁵ А. Пирхалашвили. Царевич Паата. ალ. ფირცხალაიშვილის ხელნაწერ შრომას ჩვენ გავეცანი. ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის საქართველოს შუა საუკუნეების ისტორიის განყოფილების გამგის პროფ. მ. დუმბაძის ხელისშეწყობითა და მითითებით.

⁴⁶ ა. იოსელიანი, პაატა ბატონიშვილის შეთქმულებისადმი სათანადო დამოკიდებულების საკითხისათვის. — კავკასიის ხალხთა ისტორიის საკითხები, თბილისი, 1966.

პპოვა სხვა ავტორთა (ალ. ხახანაშვილი, ლ. ასათიანი, ს. კაკაბაძე, ე. თაყაიშვილი, ა. იონისიანი, პ. მარკოვა, ვ. მაქარაძე, ლ. მარუაშვილი, შ. მესხია და ა. შ.) ნაშრომებშიც.

ჩვენს ხელთ არსებული ყველა წყარო თუ მეცნიერული გამოკვლევა ორ მთავარ პრობლემას ეხება: ა) პაატას პიროვნებას და ბ) 1765 წლის შეთქმულებას.

პირველ საკითხზე გამოთქმულია შემდეგი მთავარი მოსაზრებები: 1. რუსეთიდან გაქცეული პაატა დიდხანს იყო ევროპაში, აქედან პირდაპირ ჩავიდა ირანში, ვერ მიიღო რა დახმარება, XVIII საუკუნის 60-იანი წლების დასაწყისში ჩამოვიდა საქართველოში (გ. ქიქოძე, გ. აკოფაშვილი, ა. იოსელიანი). შეიძლება ამ ევროპის აღიარებული ევროპა ეწოდოს, რადგან მას ერთხმად იმეორებენ თანამედროვე ისტორიკოსები. 2. პაატა ჩამოდის რუსეთიდან (თუმცა ევროპაში სწავლამიღებული) ქართლ-კახეთში, 1754—1755 წლებში იმერეთში იმყოფება, საიდანაც ბრუნდება უკან რუსეთში. 1762 წელს ანტონ I-ს ჩამოჰყავს საქართველოში (პ. ცხვილოელი). 3. პაატა (ევროპიდან) საქართველოში დაბრუნდა 1759 წელს, სურს დაარწმუნოს ერეკლე II მოიძიოს ინგლისის პროტექტორატი, ამისათვის მიდის ირანში, შემდეგ ინდოეთში, რათა ოსტ-ინდოეთის ინგლისური კომპანიის მეშვეობით შეიმუშაოს ინგლის-საქართველოს პოლიტიკური ურთიერთობის პირობები (ზ. ჭიჭინაძე), 4. პაატა რუსეთის იმპერიამ შემოგზავნა ქართლ-კახეთის სახელმწიფოს შინაგანი კრიზისის გასაძლიერებლად (პ. გელეიშვილი).

მეორე საკითხზე (პაატას შეთქმულება) ფეოდალური და ბურჟუაზიული ისტორიოგრაფია არ გამოთქვამს გარკვეულ შეხედულებებს. იგი მხოლოდ ფაქტების მეტად ვრცელი და დეტალური კონსტატირებით კმაყოფილდება. თანამედროვე ისტორიკოსებს 1765 წლის შეთქმულება ერთხმად მიაჩნიათ თავადური რეაქციისა და ქართლის ფეოდალთა სეპარატიზმის ტიპიურ გამოვლენად.

ამრიგად, როგორც ვხედავთ, ჩვენთვის საინტერესო საკითხი ბოლო პერიოდამდე ქართულ ისტორიოგრაფიაში არ იყო საკმარისად დამუშავებული. ეს ძირითადად გამოიწვია იმ გარემოებამ, რომ ერთი გამოწვევის გარდა (პ. გელეიშვილი), ქართული საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მოძრაობა განხილული არ იყო ქართულ-რუსული ურთიერთობის საერთო ფონზე.

ა) რუსეთში ყოფნის პერიოდი და საქართველოში „გამოქცევა“

უიღბლო ახალგაზრდობა ჰქონდა პაატა ვახტანგის ძე ბაგრატიონს. ძნელბედობა თავიდანვე დაჰყვა პატივმოყვარე უფლისწულს, დაბადებიდანვე⁴⁷. ხარკისაგან ნაშობი ქაბუკის ბიოგრაფია ბურუსით არის მოცული⁴⁸. ისტორიოგრაფიაში ტრადიციულად ცნო-

⁴⁷ პაატა იყო ვახტანგ VI-ის უკანონო შვილი. ჩვენ არ ვცდით მისი დედის ვინაობა, საზოგადოებრივი მდგომარეობა, მაგრამ ფიქრობთ, რომ ეს ქალიაღიარებული მეორე ცოლი თუ არა, ოფიციალური მხევალი მაინც იყო. „მუხრანელ“ მაჰმადიან მეფეებში ეს წარმოუდგენელი არაა. გავიხსენოთ, რომ ვახტანგმა აღიარა მაჰმადის რჩული, ფორმალურად მაინც, ხოლო ეს არ გამოირიცხავდა იმის შესაძლებლობას, რომ მეფეს მეორე და მესამე ცოლიც შეერათ. ასეთ შემთხვევაში ქართველებში მეორე ცოლი ყოველთვის ხარკად ითვლებოდა. მაგალითად, ქართლის მეფე იესეს გარდა კანონიერი ბეგუშისა (ერეკლე I-ის ქალიშვილი), ჰყავდა მეორე ცოლიც — მარიამი (ერასტი ყაფლანიშვილის ასული). ამ მეორე ცოლს ზოგი სწორედ ხარკად სთვლიდა, ზოგი კანონიერ ცოლად (იხ. იას. ლორთქიფანიძე, მასალები, გვ. 19—20). გამოდის, თითქმის კლერიკალური ქრისტიანობის თვალსაზრისითაც, მარიამი იესეს უკანონო ცოლად არ ითვლებოდა. ეს ჩანს ზოგიერთი იმ დოკუმენტიდან, სადაც მარიამი დასახელებულია როგორც „ბატონის რძალი“ და ბატონიშვილ გიორგის დედა (საქ. სიძველენი, ტ. I, 82; II, № 342 და ა. შ.), მაგრამ „უწყება მცირისა ქართველთა მწერალთათვის“ ავტორი (ე. თაყაიშვილის ვარაუდით, მეფის ძე თეიმურაზი) მას „მხევალს“ უწოდებს. ასეთი მავალთები სხვაც ბევრი შეიძლება მოიყვანათ.

სწორედ ამიტომ არის, რომ XVII—XVIII საუკუნეთა ქართულ ბაგრატიონებში ესოდენ ბევრია ხარკისგან ნაშობი ბატონიშვილები, რომლებიც კანონიერ მემკვიდრეებად ითვლებოდნენ და მეფის ძეთა ყველა უფლებით სარგებლობდნენ. ეს აიხსნება მაშინდელი საზოგადოებრივი მდგომარეობით, ირანელთა მოძალებით და მორალური დაცემით.

⁴⁸ წყაროთა სიმცირის გამო შეუძლებელი ხდება პაატა ბატონიშვილის დაბადების ზუსტი თარიღის გამოჩვენება. ასეთი ცნობა ჯერჯერობით არც ქართულ და არც რუსულ წყაროებში არ აღმოჩნდა. თ. ჟორდანიას ქრონიკების II ტომში 1689 წლის ქვეშ არის მითითება: „1689 წლის იანვარს 27 იმვა ბატონიშვილი პაატა“. იქვე თ. ჟორდანიას გვიპირდებოდა, რომ ამ ცნობის საფუძველი იქნებოდა ახსნილი 1709 წლის კეიხოსროს ქვეშ. სააწუხაროდ, ლეაწმოსილმა მეცნიერმა თავის დროზე ვერ მოასწრო თავისი „ქრონიკების“ გამოცემის დასრულება, მაგრამ დაბრებული 1709 წლის კეიხოსროები მაინც აღმოჩნდა მის ცნობილ „უბის წიგნაკებში“ და დაიბეჭდა „ქრონიკების“ III ტომში, რომელიც გამოქვეყნდა გ. ჟორდანიას და შ. ხანთაძის რედაქციით 1968 წელს. როგორც გამოირკვა, პაატა ბატონიშვილის დაბადების თარიღს თ. ჟორდანიას ითვლიდა ერთი „ანბანთქების“ მიხედვით, რომლის ავტორადაც პაატას მიიჩნევდა.

კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის S ფონდის № 1091 ხელნაწერი წარმოადგენს ზაქარია კიკინაძისეულ კრებულს (იხ. ხელნ. აღწერილობა, SI, გვ. 639) გადაწერილის XIX საუკუნეში. მას აქვს მფლობელის ზ. კიკინაძის მინაწერი: „ზაქარ ბატონიშვილის ლექსებია“. თვლი ჟორდანიას ამ „ანბანთქებაზე“ დაყრდნობით, როგორც ჩანს, უეჭვოდ მიაჩნდა, რომ მისი დამწერი პაატა ბატონიშვილი იყო. რაკ „ბატონიშვილი“ უმთავრესად მეფის ძეს ნიშნავდა, ხოლო პაატა ისეთი სახელია, რომელიც თითქმის არ

ბილი იყო ამ მოუსვენარი პიროვნების ცხოვრების სამი მომენტი: I. პაატა ბატონიშვილი, ვახტანგ VI-თან ერთად აღრეულ ასაჰში გადასახლდა რუსეთს. II. XVIII საუკუნის 50-იან წლებში კონსტანტინოპოლის გზით დაბრუნდა ქართლში (ეს მნიშვნელოვანი მომენტი რატომღაც ისტორიკოსთა უმრავლესობის ყურადღების გარეშე დარჩა). III. 1765 წელს პაატას ეხედავთ ქართლელ ფეოდალთა ერეკლე II-ის საწინააღმდეგო შეთქმულების სათავეში. ამავე დროს, ეს ასე თუ ისე ცნობილი სამი მთავარი მომენტი ერთმანეთთან დაკავშირებული არ იყო. სწორედ ამან საშუალება მისცა ზოგ მკვლევარს შეეშინა არაერთი ვერსია.

1936 წელს ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტის დავალებით მოსკოვის არქივებში მივლინებულმა იას. ლორთქიფანიძემ უაღრესად საინტერესო დოკუმენტები გამოაგლინა პაატა ბატონიშვილის შესახებ. მართალია, ისტორიკოსს ეს მასალა მეცნიერულად არ დაუმუშავებია, მაგრამ მათი შინაარსი, მითითება და აღწერა სტამბურად გამოსცა 1940 წელს. მიუხედავად ამისა, შემდგომში გამოსული იმ მრავალრიცხოვანი მონოგრაფიებისა თუ სტატიების ავტორებს, რომელთაც თავიანთ ნაშრომებში XVIII საუკუნის საქართველოს პოლიტიკური ისტორიის საკითხები ჰქონდათ განხილული, და ასე თუ ისე ეხებოდნენ პაატასაც, ეს დოკუმენტები მხედველობის გარეშე რჩებოდათ და ამ პიროვნების შესახებ ისინი კვლავ ძველ ვერსიას იმეორებდნენ. ეს მით უფრო დასაწინაა, რომ იას. ლორთქიფანიძის მიერ ჩატარებული მუშაობის მთავარი მიზანი იყო რუსეთის არქივებში დაცული საქართველოს შესახებ არსებული მასალის დაწვრილებითი აღწერა, რათა სხვა მკვლევარებს საჭირო მა-

ჯვხედება მეფის ძეთა შორის, უნდა ვიფიქროთ, რომ მკვლევარი გულისხმობდა ჩვენთვის საინტერესო პაატას ე. ი. პაატა ვახტანგის ძეს.

გ. ჟორდანია და შ. ხანთაძე მას „ვინმე პაატას“ უწოდებენ. ვფიქრობთ, გაუგებრობა გაქრება, თუ ამ „ანბანთქებას“ ორ ნაწილად გავყოფთ, რის საშუალებასაც თვით ეს თხზულება გვაძლევს როგორც შინაარსის, ისე ლექსთწყობის სტილის მიხედვით. I ნაწილი (სამი სტროფი) შეიძლება ეკუთვნოდეს ბაქართან დაახლოებულ რომელიმე კარისკაცს, რომელსაც 1709 წელს ოცი წელი შეუსრულდა (არავითარ შემთხვევაში პირველი სამი სტროფის ავტორი არ შეიძლება იყოს ბაქარი, ის 1700 წელს დაიბადა. ზ. ჭიჭინაძის მინაწერი — „ბაქარ ბატონიშვილის ლექსები“ — უნდა ნიშნავდეს არა ავტორობას, არამედ ლექსთა კრებულის კუთვნილებას, ზოლო ბოლო, II ნაწილი (IV—V სტროფები) აშკარად დამატებულია. ამავე დროს, IV სტროფში არის ისეთი მომენტები, რომელთა ახსნაც ბაქარის ბიოგრაფიით სრულად წარმოუდგენელია, და რომლებიც, ჩვენი აზრით, შეიცავს სწორედ ბატონიშვილ პაატას ცხოვრების ერთი ყველაზე საინტერესო და ამავე დროს ყველაზე ბურჟუაზი მოცული პერიოდის ზოგიერთ დეტალს.

ასე რომ, თ. ჟორდანისა და შ. ხანთაძის შემოთავაზებული თარიღიარ არის სწორი, სინამდვილეში პაატა უნდა დაბადებულიყო 1720—1722 წლებში.

სალის მოძიება გაადვილებოდათ. მან მის მიერ შესწავლილი მასალის დაწვრილებითი ნუსხა დაბეჭდა სწორედ იმიტომ, რომ როგორც თვითონ წერდა: „ამგვარი ნუსხის შედგენა რუსეთის ყველა არქივიდან სავალდებულოდ უნდა ჩაითვალოს, რათა ჩვენ აქვე გვქონდეს კადასტრი იმ მასალისა, რომელიც მოიპოვება რუსეთის არქივებში და ყოველი მკვლევარი იძულებული არ იყოს ხელახლა და თავიდან იწყოს მისთვის საინტერესო საბუთების და ცნობების ძებნა, რასაც დიდი და ხანგრძლივი დრო უნდება“⁴⁹.

მოგვიანებით იას. ლორთქიფანიძის მიერ მოძიებული და დავიწყებული მასალა ხელმეორედ „აღმოაჩინა“ ალ. ფირცხალაიშვილმა. მან შეისწავლა ეს დოკუმენტები და მოაწადა ნაშრომი „Царевич Паата“, სადაც დაწვრილებითაა გაშუქებული პაატა ბატონიშვილის ცხოვრების ერთი პერიოდი (რუსეთში ყოფნის დრო, ფაქტიურად, 1745—1752 წწ.)⁵⁰, მაგრამ რადგან ალ. ფირცხალაიშვილმა თავის შრომის გამოქვეყნება ვერ მოასწრო ქართული ისტორიოგრაფიისთვის ის უკანასკნელ დრომდე ფაქტიურად უცნობი დარჩა⁵¹.

1726 წელს მცირეწლოვანი პაატა თავის მამის ოჯახთან ერთად რუსეთში მოხვდა. რუსეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროს შესაბამის ფონდში დაცულია ვინმე ლოპუხინის მიერ შედგენილი ვახტანგის ამაღლის პირთა სია. იქ, მათ შორის ვინც ასტრახანიდან მოსკოვში უნდა გაჰყოლოდა დედოფალ რუსუდანს, დასახელებულია პაატაც გიორგი ბატონიშვილთან ერთად⁵². რუსეთში, ჩანს, პაატას საკმაოდ სოლიდური აღზრდა მიუღია მამის კარზე. შემდეგ კი სამხედრო სკოლაშიც „შეუყვანიათ არტილერიის შესასწავლად“⁵³. როგორც მიმდინა-

⁴⁹ იას. ლორთქიფანიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 5.

⁵⁰ თვით სტატიის სათაური — «Царевич Паата», გვარწმუნებს, რომ ავტორს ამ პიროვნების მთელი ცხოვრების შესახებ ჰქონდა სპეციალური მონოგრაფიის დაწერა განზრახული, მაგრამ შრომაში ფაქტიურად პაატას რუსეთიდან „გამოქცევის“ პერიოდებია მხოლოდ ასახული.

⁵¹ ალ. ფირცხალაიშვილის შრომა გამოიცა ძალზე გვიან. აღსანიშნავია, რომ 1966 წლის აპრილში, 1968 წლის ნოემბერში და 1969 წლის ივნისში მოსკოვის ისტორიულ არქივებში მუშაობის დროს (ЦГАДА, АВР, ЦВИА), როდესაც სხვა თემასთან დაკავშირებით პაატა ბატონიშვილის შესახებ არსებულ მასალებზე ვეცნობოდით, დავრწმუნდით რომ ეს დოკუმენტები არაერთ ქართველ ისტორიკოსს დაუშუშაებია (ე. მაჭარაძე, გ. მაიკაძე, ი. სიხარულიძე, ზ. ცქიტიშვილი და ა. შ.). ამავე დროს ზოგიერთი მათგანი, ჯერ კიდევ გასულ საუკუნეში, ბეჭდურისაზით გამოუციათ (მაგ., Сенатский Архив, т. VII, т. XII და ა. შ.).

⁵² ლოპუხინის სია შედგენილია 1725 წლის 8 ნოემბერს (იხ. ალ. ფირცხალაიშვილისა და იას. ლორთქიფანიძის დასახ. შრომები, გვ. 96, გვ. 12).

⁵³ როგორც ჩანს პაატას აღზრდაშიც გარკვეული წვლილი ჰქონდათ ვახუშტის „სიჩი-

რეობდა პაატას ცხოვრება ვახტანგ VI-ის სიცოცხლის პერიოდში, ჩვენთვის უცნობია. მაგრამ მამის სიკვდილის შემდეგ მას აშკარად აგრძნობინეს, რომ ის მხოლოდ უკანონო შვილი იყო და ამავე დროს მცირეწლოვანიც. რუსეთში პაატას არ სთვლიდნენ ვახტანგ VI-ის სხვა შვილების თანაბარი უფლების მქონე პიროვნებად. ეს კარგად აისახა იმ ფაქტში, რომ ქართველი მეფის ოჯახის შესანახად ყოველწლიურად გამოყოფილ ფინანსებში მას უკანასკნელი ადგილი ეკავა. ცნობილია, რომ ვახტანგს ოჯახისა და თანმხლები ამალის შესანახად ეძლეოდა 24000 მან. ფული, 4000 „ჩეტვერტი“ ხორბალი, 200 საყენი შეშა და 200 ცხენის სამყოფი თივა და ქერი⁵⁴. თავისთავად ეს „პენსია“ სრულიად არ იყო საკმარისი მეფის მრავალრიცხოვანი ოჯახისა და ამალის გამოსაკვებად. მაგრამ 1737 წელს ქართველი მეფის გარდაცვალების შემდეგ მდგომარეობა უფრო გართულდა. ნ. ბერძენიშვილის მართებული შენიშვნით, „ამ დროისათვის ქართულმა ემიგრაციამ რუსეთის საგარეო პოლიტიკის მესვეურთა თვალში თანდათან ფასი დაკარგა“. ორი წლის განმავლობაში ემიგრანტებს თითქმის არაფერი ჰმისცემიათ. 1738 წლის 25 მარტის „უკაზით“ იმპერატორმა ანამ ქართველი ემიგრანტები რუსეთის იმპერიის ქვეშევრდომებად გამოაცხადა და მათი სამსახურში ჩარიცხვაც ბრძანა⁵⁵. ამავე დროს ემიგრაციას აღუდგინეს შეწყვეტილი დახმარება, ოღონდ განახევრებული სახით, 12750 მან., რომლის რეგულარული მიღება ქართველებს 1740 წლიდან ელირსათ. თავისთავად ნ. ბერძენიშვილის მოსაზრება, რომ პრივილეგიათა ასეთი შემცირება მოასწავებდა ემიგრაციის პოლიტიკურ სიკვდილს და „ქართული საკითხის“ უკანა პლანზე დაწევას, უდავოდ ყველაზე სწორი განსაზღვრაა, მაგრამ გასათვალისწინებელია ის გარემოებაც, რომ თვით ემიგრანტების რაოდენობაც შემცირდა. გარდა ამისა, როგორც ჩანს, იმპერიის საფინანსო უწყებამ მხედველობაში მიიღო ის გარემოებანიც, რომ ქართველთა დიდი ნაწილი სამშობლოში დაბრუნების პასიური ცდიდან, გადავიდა ახალ პოლიტიკაზე და მასობრივად შევიდა რუსეთის იმპერიის სამსახურში (უმთავრესად სამხედრო სამსახურში)⁵⁶. ამ ფაქტს, ჩანს, ანგარიშს

ჩოთავე“ გამზრდელს და „საღმრთო საეროდე“ მსწავლებელს იესე გარსევანიშვილს და მის ძმას გიორგის (ამ მოღვაწეთა შესახებ იხ. ნ. ბერძენიშვილი, ვახუშტის ბიოგრაფიისათვის. — საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტ. IV, გვ. 291—299).

⁵⁴ იქვე, გვ. 294.

⁵⁵ იქვე.

⁵⁶ ქართველების ასეთი მასიური ლტოლვა სამხედრო სამსახურისადმი იმითაც აიხსნება, რომ, ჯერ ერთი, თვინათი „დიდი ჩამომავლობის“ წყალობით ადვილად იყთებდნენ საკმაოდ სოლიდურ კარიერას და მეორე იმიტაც, რომ ისინი გათანაბრებული იყვნენ უცხოელ სპეციალისტებთან და შედარებით მაღალ ხელფასსაც იღებდნენ.

უწევდა იმპერიის ეკონომიკის კოლეგია, რომლის შემოსავლის ხარჯზე იღებდა ვახტანგ VI-ის ოჯახი ფინანსურ დახმარებას. ეს ფინანსური დახმარება 12750 მან. ოდენობით, შემდეგნაირად იყო განაწილებული: ვახტანგ VI-ის ქვრივი დედოფალი რუსუდანი იღებდა 2500 მან., არტილერიის გენერალ-პორუჩიკი ბატონიშვილი ბაქარი — 2000 მან., პოლკოვნიკი ბატონიშვილი გიორგი — 1500 მან., ბატონიშვილ სიმონის ქვრივი ბავშვებით — 3000 მან., ბატონიშვილი ანა — 300 მან., მეფის ძმა ბატონიშვილი ათანასე — 800 მან., ვახუშტი ბატონიშვილი — 1500 მან., ბატონიშვილი პაატა — 300 მან., ბატონიშვილი მარია — 250 მან.⁵⁷ გენერალ ამილახვრის ქვრივი ბავშვებით — 300 მან. ორბელიანის ქვრივი — 300 მან. როგორც ვხედავთ, თანხა ძირითადად აქ ორი პრინციპით არის განაწილებული: 1. სოციალურ-წოდებრივი (აქ მტკიცეა და დაცული იერარქიული კიბე). გათვალისწინებულია ოჯახის შემადგენლობა, ე. ი. სარჩენ პირთა რაოდენობა. მაგრამ მაინც აშკარად ჩანს, რომ ბატონიშვილთა შორის პაატას სხვებთან შედარებით თითქმის ხუთჯერ ნაკლები ოდენობის თანხა აქვს დანიშნული⁵⁸. აღარაფერს ვლაპარაკობთ იმის შესახებ, რომ სხვა ბატონიშვილები, ვახუშტის გამოკლებით, ამ პენსიასთან ერთად საკმაოდ სოლიდურ ხელფასსაც იღებდნენ იმ თანამდებობათა მიხედვით, რომლებიც მათ ეკავათ. თანაც მათგან ორს, ბაქარს და გიორგის, რუსეთის იმპერატორის მიერ დიდი მამულებიც ჰქონდათ ნაბოძები. ალ. ფირცხალაიშვილი ვარაუდობდა, რომ ანა ივანეს ასულის ზთაფრობა ვახტანგის ოჯახის პენსიის ოდენობის დადგენისას გამოდიოდა იმ პრინციპიდან, რომლითაც თვით მეფე სიცოცხლეში ხელმძღვანელობდა შვილებისთვის გარკვეული თანხის გამოყოფის დროს: პატივცემული მკვლევრის ეს მოსაზრება უდავოდ მახვილგონივრულია და ადვილად დასაჯერებელიც. რასაკვირველია, ვახტანგი თავის სიცოცხლეში გარკვეული სისტემით ანაწილებდა თანხას შვილებში. მაგ., ვახუშტი 1737 წლამდე მამისაგან იღებდა 2090 მან. ფულად, 289 ჩეტვერტ პურს, 38 საყენ შეშას, ცხენის თივა-ქერს და ჭხვ⁵⁹. მაგრამ არა გვგონია პაატას მამისაგან ასეთი მკვეთრად გამოყოფილი

⁵⁷ იხ. Описание высочайшим указам и повелениям, хранящимся С-Петербургском сенатском архиве. XVIII век, т. II, 1725—1740, Составил П. Баранов, СПб; 1875.

⁵⁸ თუ რა მცირე იყო პაატას 300 მან., ეს ჩანს ვახუშტის მაგალითიდან, რომელსაც 1500 მან. ჰქონდა, მაგრამ მუდმივ ფინანსურ კრიზისს განიცდიდა (იხ. ნ. ბერძენიშვილი, ვახუშტის ბიოგრაფიისათვის, გვ. 298).

⁵⁹ იქვე, გვ. 294.

წილი ჰქონოდა. შემონახულია შემდეგდროინდელი ცნობა, სადაც თვით პაატა ხაზგასმით აღნიშნავს, მამა მარჩენდა, ხოლო ჩემი მშობლის სიკვდილის შემდეგ, 1740 წელს კეთილად მოსაგონარი ხელწიფე-იმპერატორის ბრძანებით ჩემი სარჩენი თანხა განსაზღვრული იქნა 300 მანეთით⁶⁰, ე. ი. სრულიად ხაზგასმით პირველ შემთხვევაში პაატა მხოლოდ „რჩენაზე“ ლაპარაკობს, მეორე შემთხვევაში მხოლოდ ფულად თანხას ასახელებს. ისიც ნაკლებად დასაჯერებელია, რომ რუსეთის მთავრობამ პაატას მცირეწლოვანება გაითვალისწინა. უკვე აღნიშნული გვექონდა, რომ ეს ბატონიშვილი 1720—1722 წწ. უნდა დაბადებულიყო და 1740 წელს 18—20 წლის ჰქონებოდა. რატომ უნდა ჩაეთვალათ მცირეწლოვნად? ვფიქრობთ, ვასტანგ VI-ის სიცოცხლეში პაატას არაფერი ექნებოდა გამოყოფილი გარკვეულად. მამა აძლევდა ალბათ მას იმდენს, რამდენიც მისი აღზრდისა და განათლებისათვის იყო საჭირო. როდესაც მეფე გარდაიცვალა და პენსიაც განახევრდა, უპირველეს ყოვლისა შემცირდებოდა სწორედ მეფის პირადი ფონდი, ე. ი. პენსიის ის ნაწილი, რომელსაც უშუალოდ მეფე განაგებდა. ბუნებრივია, ყველაზე მეტად ისინი დაზარალდებოდნენ, ვინც უშუალოდ მასზე იყვნენ დამოკიდებულინი. შეიძლება პაატას ასეთი დაჩაგვრა მისი „უკანონობითაც“ აიხსნას. ასეთ ახსნას თითქოს ეწინააღმდეგება ქართული ტრადიცია (ჩემის კარზე ეს უკანონო შეიძლება თანაბარი უფლებებით სარგებლობდეს კანონიერ მემკვიდრეებთან ერთად და არის შემთხვევა, როდესაც „უკანონო“ მეფეც გამხდარა), აგრეთვე ვახუშტის ასეთი დაწინაურება მამის კარზე, მაგრამ არა გვეგონია ვახუშტის ასეთი დაფასებული ყოფილიყო რუსეთის მთავრობის მიერაც. მართალია, მასაც საკმაოდ დიდი პენსია დაუნიშნეს, 1500 მან. (ბატონიშვილი გიორგის თანაბარი), მაგრამ მამულები არ უბოძებიათ. ეს პენსიაც ვახუშტის დიდი ოჯახით აიხსნება (მის მფარველობაში თითქმის 90 სული იყო). არის კიდევ ერთი საინტერესო მოვლენა, რაც არ შეიძლება შემთხვევითი იყოს. შემდეგში, როდესაც პაატა ძმების თანაბარ უფლებებს ითხოვდა, მაგალითად, ყოველთვის ვახუშტის ასახელებდა და არა სხვას (ბაქარს, გიორგის). ხომ არ იშინავს ეს, რომ მას თავისი კანონიერების დასამტკიცებლად პრეცედენტის (ვახუშტის) დამოწმება სჭირდებოდა?

საერთოდ, რუსეთში მეფის უშუალო მემკვიდრეებად ითვლებოდნენ ბაქარი და გიორგი. სწორედ ამ ორმა უფლისწულმა გაიყო მამის

⁶⁰ АВПР, ф. «Сношения России с Грузией», [1745 г., л. 8 (რუსეთის არქივებში დაცული დოკუმენტების შინაარსი მოკლევადს ქართულ ენაზე).

დანატოვები მამულები, ყმა გლეხები, უძრავი და მოძრავი ქონება, ხატები და სხვა ძვირფასი ნივთები 1738 წლის 18 სექტემბერს.

ერთი სიტყვით, თავიდანვე არ უღბინდა ცხოვრება პატივმოყვარე პაატას. მაგრამ გაჭირვების მიუხედავად, მან მაინც საკმაო ენერგია, ხასიათის სიმტკიცე და სულიერი გამძლეობა გამოიჩინა. შეძლო საფუძვლიანი ზოგადი განათლების მიღება და საარტილერიო საქმეშიც დაოსტატდა. ჩვენ არ შეგვიძლია ზუსტად წარმოვიდგინოთ ის გარემომცველი წრე, სადაც ხდებოდა ახალგაზრდა პაატას ხასიათის ჩამოყალიბება, მისი მსოფლმხედველობის ფორმირება, მაგრამ ერთი რამ ცხადია, ჩანს, იგი გარკვეულად გაემიჯნა ემიგრაციის ყველაზე მაღალ არისტოკრატიულ ნაწილს (ძმებს) და იმთავითვე სერიოზულად ემზადებოდა სამშობლოში დასაბრუნებლად. ისევე როგორც ქართველი ემიგრანტების დიდი ნაწილი, პაატაც ადრევე შეეცადა შესულიყო რუსეთის იმპერიის სამხედრო სამსახურში. 1738 წლის 29 სექტემბერს, სწორედ იმ დღეს, როდესაც მმართველი სენატი ამტკიცებდა ბაქარის და გიორგის გაყრის წიგნს და უნიშნავდა სოლიდურ პენსიებს, სენატში წარდგენილი იყო პაატას მოკრძალებული თხოვნა რეგულარულ ჯარებში მისი გამწესების შესახებ. ჩვენ სამწუხაროდ ვერ დავადგინეთ, რა უბაჟუხეს ახალგაზრდა ქართველ უფლისწულს, მაგრამ რაკი იგივე თხოვნა გაიმეორა 7 წლის შემდეგ, 1745 წელს, სავარაუდოა, რომ უარით გამოისტუმრეს. აღსანიშნავია ერთი საინტერესო დეტალიც: 1738 წლის თხოვნაში პაატა უკიდურესად მოკრძალებულია: ითხოვს მხოლოდ რეგულარულ ჯარებში გამწესებას. ამავე დროს, არავითარი პრეტენზია არა აქვს, თანახმაა წავიდეს ყველგან, სადაც უბრძანებენ. ეს აიხსნება ალბათ მისი უკიდურესი გაჭირვებით და იმიტაც, რომ „არ ჰქონდა შესაფერისი“ სამხედრო განათლება. საკითხავია, მაშ რატომ არ დააკმაყოფილეს ბატონიშვილის თხოვნა? ხომ ცნობილია, რომ სწორედ ამ დროს (1738 წლის შემოდგომაზე) რუსეთის საიმპერატორო მთავრობამ გადაწყვიტა ერთხელ და სამუდამოდ მოეგვარებინა ურთიერთობა ქართველ ბატონიშვილებთან? საფიქრებელია, რომ მაშინ პაატა გაგზავნილ იქნა სამხედრო სკოლაში, იქნებ არტილერიის განხრითაც, ან ყოველ შემთხვევაში, მას მიეცა საშუალება მიეღო ის სამხედრო განათლება, რომელმაც მის პიროვნებას წონა შემატა სენატის თვალში და მის მოთხოვნებსაც კატეგორიული ტონი მიანიჭა.

1745 წლის აპრილში პაატა ბატონიშვილმა მისი უდიდებულესობის ელისაბედ პეტრეს ასულის სახელზე შეიტანა უქვეშევრდომილესი თხოვნა⁶¹, სადაც ლაპარაკია ფულად დახმარებასა და საქართველოში გა-

⁶¹ АВПР, ф. «Сношения России с Грузией». 1745 г., опись 110/1, л. 10 б.

შვებაზე, რადგან: „ახლა ღვთის მოწყალებით საქართველოში მშვიდობიანი მდგომარეობაა. სამეფო წოდება და მმართველობა უკავია ჩემი, დის მეუღლეს თეიმურაზს, და მე განზრახვა და სურვილი მაქვს აქედან ჩემს სამშობლოში გავემგზავრო“⁶². ამავე დროს პაატა სრულიად არ ჩანს მარტოხელა და უპატრონო, ამჟერად მას მომხრეთა, თანაშემწეთა და მსახურთა მთელი ჯგუფი ჰყავს, რომლებთანაც ერთად აპირებს საქართველოში წამოსვლას. ამავე დროს პაატა თხოულობდა გამცილებლების გამოყოფას, ფურგონებით მომარაგებას, ე. ი. შესაფერის პატივს, ჯილდოს, ფულს და ა. შ. თავის მოთხოვნაში პაატა პირველ რიგში ხაზს უსვამდა უცხოურ წარმოშობას, რის საფუძველზეც მისი აზრით, ეკუთვნოდა ასეთი პრივილეგიები⁶³. ალბათ, ქართველი ბატონიშვილის ამ თხოვნას ერთგვარი სამანევრო დანიშნულებაც ჰქონდა. ეს შეიძლება კიდევაც გარკვეული დიპლომატიური ნაბიჯი იყო იმპერატორის წინაშე წოდების შესაფერი პრეროგატივების მოსაპოვებლად. აქ გადაკვრით ახსნილი იყო საქართველოში მისი გამგზავრების ძირითადი მიზეზი, მიუთითებდა, რომ ილეიდა 300 მანეთს და ამავე დროს რუსეთის სამხედრო სამსახურში არ იყო გამწესებული⁶⁴. ეს ვარაუდი რომ სწორია, ჩანს საქმის შემდგომი მიმდინარეობიდანაც, მაგრამ ჩვენ ვფიქრობთ, რომ პაატა ბატონიშვილის პირველი თხოვნა ნამდვილად გულწრფელი იყო, მას სამშობლოში დაბრუნების ქეშმარიტი სურვილი ჰქონდა და, როგორც ირკვევა, თანამოაზრეთა გარკვეული ჯგუფიც ჰყავდა შემოკრებილი.

რუსეთის საიმპერატორო სენატი პაატას თხოვნას ენთუზიაზმით არ შეხვედრია. მაშინდელი ბიუროკრატიზმის სამაგალითო მოვლენაა ისიც, რომ სენატმა მთხოვნელს მხოლოდ რვა თვის შემდეგ უპასუხა. 1746 წლის 30 იანვარს ქართველი უფლისწულის წინაშე დაიხსნა კითხვა ოფიციალური ტონით: ხომ არ მოისურვებს იგი რუსეთის სამსახურში შესვლას⁶⁵? ზევით უკვე გამოთქმული იყო მოსაზრება, რომ პაატას თხოვნა ერთ-ერთ ვარიანტად ანალოგიურ შემთხვევასაც ითვალისწინებდა. მისი ვარაუდი გამართლდა, ახლა შეეძლო საკუთარი პირობები წამოეყენებინა. სენატის წინადადების საპასუხოდ პაატამ ახსნა თავისი თხოვნის არსი: იგი მიემგზავრება სამშობლოში პენსიის

აგრეთვე იას. ლორთქიფანიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 92; ალ. ფირცხალაიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. II—III.

⁶² იქვე

⁶³ იქვე.

⁶⁴ იქვე.

⁶⁵ იხ. Сенатский Архив, VII, СПб, 1895, Протоколы правящего сената.

სიმცირის გამო. ამ პენსიით მას ნორმალური ცხოვრება არ შეუძლია. მაგრამ თუ მოწყალე იმპერატორი დააჯილდოვებს ძმების მსგავსად, მაშინ მას, რასაკვირველია რუსეთის იმპერიის სამსახურში შესვლა სურს⁶⁶. ჩანს, პაატას ფართო გეგმები დაუსახავს, მან იცის საკუთარი თავის ფასი. ბატონიშვილმა განმარტა, რომ 1740 წელს დანიშნული 300 მანეთით (რასაც თვით იგი ხსნის მცირეწლოვანებით) მას და მასთან შემოკრებილ აზნაურებს და მსახურებს არაფრით არ შეუძლიათ არსებობა. ამიტომაც იძულებულია იგი, როგორც მეცნიერებათა და უფლების საჭიროებისათვის, ისე საკუთარი თავისა და მასთან მყოფი აზნაურებისა და მსახურების სარჩენად, დასახელებულ ჯამაგირის უკმარობის გამო, იხმაროს მამის სიკვდილის შემდეგ მიღებული თანხა. მაგრამ ისიც აქ, პეტერბურგში ყოფნისას, თითქმის მთლიანად დახარჯა და ჩავარდა ისეთ უკიდურეს გაჭირვებაში და ვალებში, რომ თვით ყველაზე მდაბალი ხალხისაგან სათმენი არაა⁶⁷. ქართველი ბატონიშვილის მტკიცებით, სწორედ ეს „უკიდურესი გაჭირვება“ აიძულებს მას ეძებოს თავშესაფარი სამშობლოში. მაგრამ ერთდროულად აყენებს პირობას, რომ სამსახურში მიიღონ „როგორც მისი იმპერატორობითი უდიდებულესობის მფარველობის ქვეშ მყოფი უცხოელი“⁶⁸. ამავე დროს თვითონვე კარნახობს სენატს მისი სამსახურში მიღების პირობებს. კერძოდ, მას უნდა მიეცეს ნაბოძები რანგით გათვალისწინებული ხელფასის გარდა განსაკუთრებული ფულადი დახმარებაც, თუნდაც როგორც მისი იმპერატორობითი უდიდებულესობის ქვეშევრდომი, მაგრამ ჯერ სამსახურში გაუმწესებელი მისი ძმა, ბატონიშვილი ვახუშტი იღებს, ე. ი. 1500 მან. „მაგრამ თუ ყოვლად მოწყალე მისი იმპერატორობითი უდიდებულესობა ასეთ წყალობას არ ინებებს, მაშინ, — კვლავ მტკიცედ ითხოვდა პაატა, — ებრძანოს მას თავისი ხალხით გაემგზავროს სამშობლოში“.

სენატმა, ჩანს, კარგად შეისწავლა საქმე, გამოარკვია, რომ ბატონიშვილი პაატა განსწავლულია საარტილერიო და საფორტიფიკაციო მეცნიერებაში, და რადგან არ მიიჩნია მიზანშეწონილად მისი კავკასიაში გაშვება, გადაწყვიტა მიეღო სამსახურში. იმპერიის უმაღლესმა საბჭომ დაავალა მისი იმპერატორობითი უდიდებულესობის გენერალ-ადიუტანტს და გენერალ-ფელდცეხმეისტერს თავად რეპნინს პაატას გამოცდა და არტილერიაში გამწესება. ხოლო ცოდნის მიხედ-

⁶⁶ იქვე, გვ. 45.

⁶⁷ იქვე, გვ. 46. აქ შენახულია ერთი საინტერესო ცნობა. ვახტანგის სიკვდილის შემდეგ პაატას მიუღია ერთდროული ფულადი დახმარება.

⁶⁸ იქვე, გვ. 47. პაატას მხედველობაში აქვს ის პრივილეგიები, რომლითაც სარგებლობდნენ რუსეთის სამსახურში ევროპელები.

ვით, რომელი რანგის მინიკება შეიძლებოდა ამის შესახებ, თვით გენერალ-ფელდცეხმეისტერს უნდა მიეცა წარდგინება სენატისთვის. თავად რეპნინს შეუსრულებია სენატის ეს დავალება. ამის შესახებ ვიცით დღემდის კარგად შემონახული სენატის სხდომების ოქმიდან, სადაც დაცულია გენერალ-ფელდცეხმეისტერის პატაქები: რეპნინი აცნობებდა, რომ არტილერიის შტაბს-ოფიცრების მოწმობით. პაატას შეუსწავლია არითმეტიკა, გეომეტრია და ტრიგონომეტრია; გამოცდაზე წარმატებით შეუსრულებია საარტილერიო ნახაზები; გამოუჩენია საკმაოდ მაღალი ცოდნა თეორიაში, მაგრამ ყველაფერი ბრწყინვალედ არ წასულა გამოცდაზე. არტილერიის გენერალური შტაბის ოფიცრების განცხადებით, პაატამ სათანადო პრაქტიკული ჩვევები ვერ გამოიჩინა⁶⁹. ე. ი. თეორიულად განსწავლული ბატონიშვილი გამომცდელების აზრით, საარტილერიო საქმეს ფაქტიურად არ იცნობდა. საგამოცდო კომისიის მონაცემების მიხედვით, გენერალ-ფელდცეხმეისტერმა რეპნინმა გააყეთა დასკვნა, რომელიც გადაეგზავნა სენატს. მისი აზრით, პაატა ბატონიშვილის ცოდნის ხარისხის მიხედვით, ის რომ დაბალი წარმოშობის ადამიანი ყოფილიყო, შეიძლება მისი გამწესება ოფიცრის დაბალი ჩინით მაგ., იუნკერად, მაგრამ ითვალისწინებდა, რა ბატონიშვილის მეფურ წარმოშობას, შესაძლებლად მიაჩნდა მისთვის პოდპორუჩიკის ან პორუჩიკის ჩინის მინიკება. ვინაიდან არტილერიაში პაატას შესაფერისი ვაკანსია არ აღმოჩნდა, რეპნინს მიაჩნდა, რომ უკეთესი იყო ქართველი ბატონიშვილი დაენიშნათ შესაბამისი რანგით საარმიო პოლკებში.

მმართველმა სენატმა, მოისმინა რა რეპნინის მოხსენება, გამოთქვა ეჭვი, რომ პაატამ არ უჩვენა თავისი ქეშმარიტი ცოდნა საგამოცდო კომისიას. მან დაადგინა: „მოხსენდეს მის იმპერატორობით უდიდებულესობას, რომ რუსეთში ყოფნისას ბატონიშვილი პაატა სწავლობდა საარტილერიო საქმეს. და მართალია აჩვენა, რომ პრაქტიკაში არ ყოფილა (ე. ი. არ უმსახურია არტილერიაში), მაგრამ, შესაძლებელია, მან ყველაფერი შესანიშნავად იცის. ოღონდ სამშობლოში გასამგზავრებელი საშვის მიღების სურვილით, ცოდნას განგებ მალავს, მით უფრო, რომ სენატმა ამის შესახებ გარეშე პირთაგან მოისმინა და არა თვით მისგან“. ამავე დროს სენატის აზრით: მთავარი საშრობოება იმაში მდგომარეობდა, რომ პაატა, მიიღებდა რა რუსეთიდან გაშვების პასპორტს, თავისი საარტილერიო საქმის

⁶⁹ Сенатский Архив, VII, აზნაწერი თავიდან — Протоколы правящего сената, გვ. 47.

ცოდნით არ ცდილიყო დიდი სარგებლიანობის მიღების მიზნით ჩამდგარიყო ირანის შაჰის სამსახურში და იქ არ გაეგრეცელებინა სარტილერიო მეცნიერება. თუმცა პაატას ირანის სამსახური არა სურს, მაგრამ შაჰი რომ გაიგებს მისი ცოდნის ამბავს, შეიძლება იძულებით ჩააყენოს სამსახურში⁷⁰.

საინტერესოა, რომ საარტილერიო საქმის სპეციალისტების ირანში წასვლას ძლიერ უფრთხოდა საერთოდ რუსეთის სახელმწიფო. მაგალითად, ცნობილია, რა შეუფთოება გამოიწვია ქართველი არტილერისტის თომა ბარათაშვილის ირანში გადახვეწამ⁷¹. შეიძლება, რასაკვირველია, ამ ფაქტმა სხვაგვარი შთაბეჭდილებაც შექმნას: თითქმის რუსეთი დაინტერესებული არ იყო საარტილერიო საქმის განვითარებით საქართველოშიც. ბოლოს და ბოლოს პაატა ქართლ-კახეთში ბრუნდებოდა და არა ირანში, მაგრამ რუსეთში მშვენივრად იცოდნენ იმ პერიოდში, რომ აღმოსავლეთ საქართველო ირანის მიერ იყო დაპყრობილი; თანაც ჩრდილოელ მეზობელს ეეჭვებოდა საქართველოს უნარი, დაეცვა ირანის სახელმწიფოსაგან საკუთარი დამოუკიდებლობა. ამიტომაც სენატს არ მიაჩნდა მიზანშეწონილად ასეთ პირობებში (ნადირ-შაჰი კვლავ დიდების ზენიტშია) პაატას გაშვება საქართველოში, მაგრამ პაატას თხოვნის დასაკმაყოფილებლად და იმისათვის, რომ მას სამშობლოში დაბრუნების განზრახვა მთლიანად უარეყო, სენატი ურჩევდა იმპერატორს მიეღო იგი თავის სამსახურში და არტილერიაში თავისუფალი ვაკანსიების უქონლობის გამო გაემწეებინა საარმიო პოლკებში პოდპოლკოვნიკის ჩინით და შესაფერისი ხელფასით. რაც განსაზღვრული იყო ჯერ კიდევ პეტრე I-ის მიერ დადგენილ 1720 წლის „რანგთა ტაბელის“ განაწესით და უდრიდა 466 მან. და 80 კაპ. ამავე დროს სენატი არ იეიწყებდა პაატას წარმოშობას და სთხოვდა იმპერატრიცას, შეენარჩუნებინა მისთვის ადრე დანიშნული ხელფასიც, ე. წ. პენსია 300 მახეთის ოდენობით ყოველწლიურად. ეს დადგენილება სენატმა მიიღო 1747 წლის 27 იანვარს, ე. ი. პაატას თხოვნის ორნახევარი, ხოლო ამ საკითხის ოფიციალური განხილვის (1746 წლის 30 იანვარი) ერთი წლის შემდეგ. თვით მაშინდელი ბიუროკრატიზმის პირობებშიც კი ასეთი მოპყრობა ყოველგვარ ზომას აშკარად გადაცდენილი იყო. მაგრამ თუ მმართველ სენატს პაატას თხოვნაზე გადაწყვეტილების მისაღებად დასჭირდა წელიწადი და ამ ხნის განმავლობაში მან ასე თუ ისე მაინც შეისწავლა საქმე, გაეცნო პაატას პიროვნებას,

⁷⁰ იქვე, გვ. 45.

⁷¹ იხ. დ. ჯანელიძე, თომა ბარათაშვილი ირანში. — კავკასიის ხალხთა ისტორიის საკითხები, 1966, გვ. 322—330.

შეამოწმა მისი ცოდნა, გამოსცა და ა. შ., მის უდიდებულესობას ელისაბედ პეტრეს ასულს „სახელმწიფო საქმეებით“ გადატვირთვის გამო, სენატის წარდგენაზე ხელმოწერა რამდენიმე წლით დაუგვიანდა.

1748 წლის 14 დეკემბერს სენატში კვლავ დადგა პაატას საკითხი. განხილულ იქნა ქართველი ბატონიშვილის ახალი თხოვნა. წარდგენილ მიპართებაში იგი სასოწარკვეთილი ადამიანის შთაბეჭდილებას სტოვებს, თუმცა ძველი რიხი მთლიანად არ დაუქარგავს. პაატა აცხობებდა სენატს, რომ უმაღლესი წყალობის მოლოდინში, რომელსაც საკმაო დრო დასჭირდა, თავისი გაჭირვებული მდგომარეობის გამო იძულებული გახდა დიდი ვალები აეღო. მან თავისი თავი არაერთგზის შეახსენა სენატს. მაგალითად, იმავე წლის ნოემბერში ანალოგიურა „უქვეშევრდომილესი“ თხოვნაც შეუტანია, მაგრამ ამოდ. რეზოლუციის ასეთ ხანგრძლივ, უიმედო ლოდინში პაატას სხვადასხვა კერძო პირებისაგან თითქმის 3000 მანეთი უსესხია. პაატას ხელი გაუმართეს ამიერკავკასიასთან დაკავშირებულმა სომეხმა ვაჭრებმა, რომლებიც მოაკოვში საქმიანობდნენ.

ელისაბედ პეტრეს ასულის მმართველობა ბიუროკრატიზმის კლასიკური ნიმუში იყო. სულ უმარტივესი და უბრალო საქმეები მთელი წლობით გადაუწყვეტელი რჩებოდა იმის გამო, რომ გართობით გატაცებულ დედოფალს ხელის მოსაწერადაც არ ეცალა. შემდეგ პაატა აღწერს თავის გამწარებულ ცხოვრებას, რომ თითოეული თავისას მოითხოვდა, მაგრამ პაატას, მისივე სიტყვებით, რომ ვთქვათ: „მისი უდიდებულესობის მოსალოდნელი წყალობის გარდა არაფერი გააჩნდა“⁷². ქართველი ბატონიშვილი სრულიად სამართლიანად საყვედურობდა სენატს, რომ მას გაჭირვებიდან თავის დაღწევის სხვა საშუალებებიც ჰქონდა, არ ახვევდა თავს სენატს საკუთარ სიღარიბეს და სხვა საშუალებას ეძებდა, რომ სრულიადაც არაა მისი ბრალი, თითქმის ორწლინახევრის ლოდინი წყალობისა, რამაც მისი ესოდენ დიდი დავალიანებაც გამოიწვია⁷³. ახლა იგი თავმდაბლურად ითხოვდა მისი მომავალი წყალობის ანგარიშში მიეცათ თანხა მოვალეების თავიდან მოსაშორებლად⁷⁴. ერთი სიტყვით, რუსეთის საიმპერიო ხაზინისაგან მოითხოვდა 3000 მანეთს, ხოლო თუ ამ თხოვნის დაკმაყოფილება არ შეეძლოთ, მაშინ ნება მიეცათ შეესრულებინა თავისი დიდი ხნის განზრახვა, ე. ი. წასულიყო საქართველო-

⁷² Сенатский архив, VII, გვ. 45.

⁷³ იქვე.

⁷⁴ იქვე.

ში („თუ სენატს არ შეუძლია მისი სურვილის შესრულება, მაშინ იგი იძულებული იქნება ეძებოს ადრევე გამოცხადებული საშუალება, რაც არ უნდა ჩაეთვალოს დანაშაულად“⁷⁵). სენატმა ჩანს, პაატას თხოვნაში ბევრი რამ დაინახა სამართლიანი, ამიტომაც დაადგინა: „დასახელებულ მთხოვნელს ბატონიშვილ პაატას, მისი უცხოელობისა და „თხოვნაში“ ნაჩვენები გაქირების გამო, იმისათვის, რომ საკუთარი თავის რჩენა და მოვალეობის შესრულება შეეძლოს, შტაბს-კანტორის გაუთვალისწინებელი შემოსავლიდან მიეცეს სენატის მიერ დანიშნული და მისი იმპერატორობით უდიდებულესობისადმი წარდგენილ მოხსენებაში აღნიშნული ხელფასი, ამ მოხსენების წარდგენის რიცხვიდან, 1745 წლის 28 აპრილიდან“, ე. ი. სენატის დადგენილებით პაატას უნაზღაურებდნენ მისი ფიქტიური სამსახურის ვადას, რაც შეადგენდა 1 წელიწადსა და 8 თვეს. ამავე დროს გაეგზავნა ოფიციალური შეკითხვა საგარეო საქმეთა კოლეგიას, რათა ამ უკანასკნელს გამოერკვია ირანის მაშინდელი ვითარების მიხედვით შეიძლებოდა თუ არა, რომ პაატა გაეშვათ საქართველოში. ხოლო პაატას გამოუცხადეს, რომ გაემგზავროს მოსკოვს და იქ დაელოდოს პასუხს თხოვნაზე, თან აგრძნობინეს, სენატი დასახელებული თანხის მეტს არ გადაიხდიდა⁷⁶.

თავის დროზე, როგორც უკვე აღნიშნული გვექონდა, ამ კითხვაზე საკმაოდ დამაჯერებელი პასუხი იქნა გაცემული. სწორედ ამიტომ იყო, რომ პაატა 3 წელი ძალით დააკავეს რუსეთში. სენატს ამ საკითხის ხელახლა წამოჭრა დასჭირდა. იმ უბრალო მიზეზების გამო, რომ საერთაშორისო მდგომარეობა შეიცვალა. ერთიანი ირანი დაინგრა. ნადირ-შაჰის სიკვდილის შემდეგ მისი იმპერია მოიცვა მძაფრმა არეულობამ. რუსეთში უკვე ჩამოაღწია ერეკლე II-ის სამხედრო წარმატებების ამბავმა. რადგან ამიერკავკასიაში ძალთა თანათარღობა შეიცვალა, ბუნებრივია, უნდა გადასინჯულიყო ბევრი ისეთი საკითხიც, რომელთა შესახებ ძალთა აღრინდელი განლაგების პი-

⁷⁵ იქვე. აღ. ფირცხალაიშვილი გამოთქვამდა ვარაუდს, რომ პაატა თხოულობდა რა ვალებს გადახდის რუსეთის იმპერიის ხაზინისაგან, მას, უპირველეს ყოვლისა, მხედველობაში ჰქონდა უკვე მომხდარი პრეცედენტი. 1730 წელს იმპერატორ ანა ივანეს ასულის განკარგულებით პაატას უფროს ძმას გიორგი ვახტანგის ძეს ხაზინამ გადაუხადა 4000 მანეთი ვალი, დაუნიშნა ყოველწლიურად 1500 მან. პენსია, მიიღო სამხედრო სამსახურში (1748 წლისათვის ის უკვე გენერალ-მაიორი იყო) და მისცა მიწები—მდიდარი სოფელი არხანგელსკოე (იხ. აღ. ფ. ი. რ. ც. ხ. ა. ი. შ. ვ. ი. ლ. ი. «Царевич Паата», გვ. VIII; აგრეთვე, П. Б а р а н о в. Архив прав. сената, т. II, СПб., 1875, Указ сената от 5 дек. 1739 г. О выдаче денег поверенному. ეს დოკუმენტი ჩვენ მოვიპოვეთ რუსეთის საგარეო პოლიტიკის სახელმწიფო ისტორიულ არქივში. იხ. АВПР, ф. „Сношения России с Грузией“, 1745, № 14, л. 3 ბ).

⁷⁶ Сенатский Архив, XII, СПб, 1895, გვ. 439.

რობებში იყო დასკვნები გაკეთებული. 1749 წლის 5 მაისს მმართველი სენატი ერთჯერ კიდევ შეიკრიბა. განხილულ იქნა საგარეო საქმეთა კოლეგიის პასუხი, სენატის 1748 წლის 16 დეკემბრის შეკითხვაზე. საგარეო საქმეთა კოლეგიამ მხარი დაუჭირა სენატის აღრიხედელ აზრს და დაადასტურა, რომ პაატას გაშვება საქართველოში მიზანშეწონილი არ იყო; ამავ დროს კოლეგია სენატს ურჩევდა შეძლებისდაგვარად დაეკმაყოფილებინათ და ამგვარად წაექეზებინათ სამუდამოდ შესულიყო მისი უდიდებულესობის სამსახურში. ბოლოს და ბოლოს სენატი მივიდა იმ დასკვნამდე, რომ ქართველი ბატონიშვილის მიმართ დაპირების შეუსრულებლობა ყოველგვარ საზღვარს გადასცდა. ამიტომ მიღებულ იქნა დადგენილება, პაატა პოდპოლკოვნიკის ჩინით ქვეით პოლკში ჩაერიცხათ და აენაზღაურებინათ 20 თვის ხელფასი (766 მან. და 80 კაპ), მაგრამ გამოირკვა, რომ იმედგადაწყვეტილმა პაატამ სხვა გზა აირჩია, ყალბი პასპორტით დასტოვა რუსეთის საზღვრები და ფარულად პრუსიაში გაიქცა. აქედან შორეული გზით — პრუსია, პოლონეთი, თურქეთი, ორი წლის ხანგრძლივი მოგზაურობის შემდეგ დაბრუნდა საქართველოში.

ზევით უკვე აღნიშნული გვქონდა, რომ ქართულ ისტორიოგრაფიაში გავრცელებულია არასწორი ვერსია პაატას ევროპაში მოგზაურობის შესახებ. ასეთი ვერსიის ამოსავალი უნდა ყოფილიყო პაპუნა ორბელიანის გადმოცემა („მოვლო ევროპა“). ამასთან ერთად, აღსანიშნავია ისიც, რომ რაც უფრო შორდებოდა ისტორიოგრაფია ჩვენთვის საძიებელ პერიოდს — 1765 წელს, ცნობები მით უფრო არაღმარაგებელი ხდებოდა. შეიძლება ვიფიქროთ, პაპუნა ამ ფრაზაში გულისხმობდა იმ ფაქტს, რომ პაატამ რუსეთიდან ევროპის შემოვლის გზით მიაღწია თურქეთამდე და სტამბოლიდან დაბრუნდა საქართველოში. თანამედროვე ისტორიკოსებს არ უძებნიათ XIX საუკუნის მწიგნობართა თუ მკვლევართა მტკიცების წყარო პაატას შესახებ და უკრიტიკოდ მიიღეს. ამგვარად პაპუნას სწორი, მაგრამ უაღრესად მოკლე ფრაზა მიზეზი გახდა შემდეგდროინდელ მკვლევართა შეცდომისა. თავის მხრივ ეს შეცდომა გახდა ახალი ჰიპოთეზის საფუძველი, ისე, რომ პირველწყარო (პაპუნა) დავიწყებულ იქნა. სწორედ ამიტომ XIX საუკუნის ქართველმა ისტორიკოსებმა დაიჯერეს პაატას ევროპაში ხანგრძლივი ყოფნის ამბავი და ლამაზი ლეგენდებიც შექმნეს. ალ. ხახანაშვილს⁷⁸, მ. ბროსეს, ე. თაყაიშვილს⁷⁹ უეჭველად მიაჩნ-

⁷⁸ А. Х а х а н о в, К материалам по драматической литературе XVIII в.

⁷⁹ იხ. ექვთ. თაყაიშვილის შესავალი სტატია ალექსანდრე ამილახვარის პოლიტიკურ ტრაქტატზე. „მომამე“, 1902, № 2, გვ. 18.

დათ, რომ პაატა ბატონიშვილი ხანგრძლივი დროით იმყოფებოდა ევროპაში, კერძოდ საფრანგეთში, და თავის ღრმა ცოდნა გეომეტრიასა და საარტილერიო საქმეში, სწორედ იქ შეიძინა. მკვლევარ პ. ცხვილოელის აზრით, პაატა ვახტანგის სიკვდილის შემდეგ „ევროპაში“ გავიდა, თითქმის 12 წლის განმავლობაში მოიარა განათლებული ევროპის საუკეთესო სახელმწიფოები — გერმანია, ინგლისი, საფრანგეთი, იტალია, ავსტრია — შეისწავლა ზედმიწევნით სამხედრო თოფჩიხანის მცენიერება და სტამბოლზედ ტფილისში ამოვიდა 1751 წ. შემოდგომაზედ⁸⁰. საერთოდ, შესავალში უკვე აღვნიშნავდით, რომ მიუხედავად დიდი შეცდომებისა პ. ცხვილოელი მაინც ყველაზე ლოგიკურია. იგი ითვალისწინებს ყველა მისთვის ცნობილ წყაროს და ერთმანეთთან აკავშირებს. ზ. ჭიჭინაძესაც აქვს შედგენილი პაატას ბიოგრაფია⁸¹. მისი მონათხრობი ისეთი დეტალებითაა შელამაზებული, რომ მომდევნო მკვლევართათვის გახდა ახალი შეცდომების წყარო. შემდეგში აღიარებულ ფაქტად იქცა, რომ პაატამ დიდი ხანი დაჰყარა ევროპაში და საქართველოში ირანის გზით დაბრუნდა (გ. ჭიქოძე, გ. აკოფაშვილი, ა. იოსელიანი და სხვები).

რუსეთის სახელმწიფო ისტორიულ არქივებში დაცული დოკუმენტები საშუალებას გვაძლევენ თვალი მივადევნოთ პაატა ბატონიშვილის გზას პეტერბურგიდან თბილისამდე. როგორც ვიცით, მმართველმა სენატმა ხანგრძლივი განხილვის შემდეგ მიიღო გადაწყვეტილება ნაწილობრივ მაინც დაეკმაყოფილებინა ქართველ უფლისწულის მოთხოვნები. მაგრამ ასეთი გადაწყვეტილება ვერ დაკმაყოფილებდა პატივმოყვარე ჭაბუკს. სენატის დადგენილება თითქმის მის არცერთ თხოვნას არ ასრულებდა, არ ზრდიდა პენსიას, ლაპარაკიც არ იყო მამულებზე, ხოლო შეთავაზებულ 766 მანეთით შეუძლებელი იყო 3000 მანეთის ვალის დაფარვა. ასე რომ, პაატას წინ უფრო გართულებული ვითარება იყო, ვიდრე 1745 წელს, როდესაც პირველი თხოვნა შეიტანა მისი უდიდებულესობის სახელზე. ალ. ფირცხალაიშვილი ფიქრობდა, რომ პაატას გაქცევა კრედიტორებისგან თავის დასაღწევად მიღებული ღონისძიება იყო⁸².

რასაკვირველია, კრედიტორების წინაშე შიშმა და პირადმა განწყევლებამ (4 წლის უნაყოფო ცდამ) გარკვეული როლი შეასრულეს

⁸⁰ იხ. პ. ცხვილოელი, დიმიტრი ამილახვარი და ერეკლე მეფე, გვ. 1—20.

⁸¹ ზ. ჭიჭინაძე. საქართველოს შესახებ ევროპელ მოძღვართა და მოგზაურთა ცნობები. ვახტანგ მეფის წერილები საფრანგეთის მეფესთან, მეფე ერეკლეს მიწერ-მოწერა ინგლისის წარმომადგენლებთან და ქართველი კათოლიკენი, გვ. 34—35.

⁸² იხ. А. Пирцхаланшвили. Царевич Паата, გვ. XI.

ისეთი გაბედული ნაბიჯის გადადგმაში, როგორც იყო გაქცევა. მაგრამ, საფიქრებელია, პაატას ეს მოქმედება მისი დიდი ხნის მიზნის ხორცშესხმა იყო. სენატმა შესანიშნავად იცოდა პაატას ფინანსური მდგომარეობა. მისთვის ყველაზე უკეთ იყო ცნობილი, რომ ვალის გადაუხდელობა რუსეთის იმპერიაში ყველაზე მკაცრად ისჯებოდა, მაგრამ არ ითვალისწინებდა იმ ფაქტს, რომ რუსეთის არმიის მომავალი პოდპოლკოვნიკი შეიძლებოდა ძალიან მალე ციხეშიც აღმოჩენილიყო. ვფიქრობთ, რაკი სენატი ვალებში ჩაეარღნილ პაატას სამსახურში იღებდა, ალბათ გარკვეულად ამ ვალებისაგან თავის დაღწევის გარანტიასაც აძლევდა. მაგრამ ბუნებრივად დგება მეორე საკითხი: თუ პაატას აღრევე ჰქონდა გადაწყვეტილი საქართველოში ჩასვლა და მისი 1745 წლის თხოვნა დიპლომატიური ნაბიჯი კი არა, სრულიად გულწრფელი სურვილის გამომხატველი იყო, მაშ რას ელოდა ეს ოთხი წელი, ნუთუ ამ ხნის განმავლობაში მან ვერ გააქეთა ის რაც ასე ადვილად მოახერხა 1749 წლის დასაწყისში? ძნელია წყაროთა ჭრული დუმილის პირობებში ამ საკითხის გადაჭრა. მაგრამ ერთი გარემოება გვაძლევს ძალზე ფრთხილ ჰიპოთეზის წამოყენების უფლებას. საქმე ის არის, რომ პაატას საქართველოში დაბრუნების სურვილი ემთხვევა ქართლის ტახტის რეალური პრეტენდენტის — ბაქარ ვახტანგის ძის ანალოგიურ განზრახვას. დღეს ისტორიოგრაფიაში გარკვეულია რუსეთის იმპერიის ოფიციალური პოზიცია ვახტანგ VI-ის შემგვიდრეთა საქართველოში დაბრუნების საქმეში. ოღონდ საქმე ისაა, რომ თუ 1745 წლამდე, ქართველი ემიგრანტები ლოდინის პოლიტიკას ადგანან, ამ წლიდან მეტ აქტივობას ამჟღავნებენ და დიდ პირად ინიციატივასაც იჩენენ. ეს აიხსნება მაშინდელი პოლიტიკური მდგომარეობით ამიერკავკასიაში. 1744 წელს ნადირ-შაჰმა ქართლის სამეფო თეიმურაზ II-ს, ხოლო კახეთი მის ვაჟს ერეკლე II-ს ქრისტიანობით დაუმტკიცა. ამ ფაქტს სრულიად ბუნებრივად უნდა შეეშფოთებინა რუსეთში მსხდომი ბაქარი და მისი მომხრეები. თუ აქამდე ბაქარი რუსეთის იმპერატორს სთხოვდა შეიარაღებული ძალებით ჩარევას (საფუძველი: პეტრე I-ს დაპირება), ფულად დახმარებას და ირან-თურქეთის სახელმწიფოთა განეიტრალებას, ახლა მხოლოდ გაშვებას ითხოვს. ეს გაშვება არ არის უბრალო საქმე, როგორც შეიძლება ერთი შეხედვით მოგვეჩვენოს. ბაქარი დარწმუნებული არაა წარმატებაში, ამიტომ მას ისეთი გაშვება სურს, რომ მარცხის შემთხვევაში ჰქონდეს გარანტია, შეინარჩუნოს რუსეთში ის, რაც აქვს: დიდი პენსია, მამულები, თანამდებობა, პრივილეგიები და ა. შ. მაგრამ რუსეთში შესანიშნავად იციან, რომ იმპერიის მფარველობაში მყოფი პიროვნების პოლიტიკური აქციება

სახელმწიფოს საზღვრებს მიღმა ნიშნავს პროტექტორის მონაწილეობას, ამიტომ მისთვის გაშვება უპირველეს ყოვლისა არის „გამიჯვნა“. იმპერატორი არ აკაებდა ბაქარს, მაგრამ წასვლის შემთხვევაში ართმევდა მას ყველა პრივილეგიას იმპერიაში. ამიტომაც, როგორც ვიცით, ბაქარი არ წავიდა რისკზე. მაგრამ სულ სხვაა პაატას მდგომარეობა. იგი არაფერს კარგავდა. პირიქით, მისი მაშინდელი მდგომარეობის მიხედვით, პირობებს გაიუმჯობესებდა. აქედან იბადება ეჭვი. რაიმე კავშირი ხომ არაა, ბაქარსა და პაატას შორის? იქნებ პაატა ის პიროვნებაა, რომელსაც ბაქარის ემისიის როლი აქვს დაკისრებული? ეს რომ ასე იყოს, მაშინ აიხსნებოდა ისიც, თუ რამ დააბრკოლა პაატა 4 წელი რუსეთში იმპერატორის რეზოლუციის ამო ცდაში. ყოველ შემთხვევაში, აშკარაა ორი რამ: 1. პაატა საქართველოში მხოლოდ გაჭირვების გამო არ წამოვიდა, მას უფრო სერიოზული განზრახვა ჰქონდა. 2. ეს სერიოზული განზრახვები არ შეიძლებოდა მეფობის სურვილს გულისხმობდეს. ერეკლე-თეიმურაზზე გამარჯვების შემთხვევაშიც მას ტახტს იოლად ჩამოართმევდა რეალური პრეტენდენტი — ბაქარი. ვფიქრობთ, პაატას ეს სერიოზული განზრახვა სხვა არაფერი იყო თუ არა ბაქარ ბატონიშვილისათვის ხელის შეწყობა. შემდგომში ასეთივე კავშირი აუცილებლად იგულისხმება პაატასა და ალექსანდრე ბაქარის ძეს შორის. ეს კარგად უნდა ჩანდეს იქიდანაც, რომ გაქცეული პაატა ბატონიშვილი მთელი ორი წელი არ წასულა საქართველოში. ამ ხნის განმავლობაში იცდიდა სტამბოლში.

1749 წლის 5 მაისს სენატის სხდომას გადაეცა საგარეო საქმეთა კოლეგიაში შესულ გრაფ ფონ-ლესის 23 თებერვლით დათარიღებული სპეციალური პატაკი. ჯერ კიდევ მმართველ სენატს არ მიეღო საგარეო საქმეთა კოლეგიის პასუხი შეკითხვაზე, შეიძლებოდა თუ არა ირანის მაშინდელი პოლიტიკური მდგომარეობის პირობებში პაატას სამშობლოში გაშვება, რომ სენატზე დაქვემდებარებული ე. წ. სენატის კანტორა, რომელზეც წინასწარ იხილავდნენ სენატის სხდომაზე გასატან საკითხებს, ისმენდა. გენერალ-ფელდმარშალის გრაფ ფონ-ლესის მოულოდნელ პატაკს: ეს უკანასკნელი აცნობებდა სენატის კანტორას, რომ იმ წლის 22 იანვარს პეტერბურგიდან რიგაში მივიდა ქართველი აზნაური ვასილ ეგოროვი, გამოცხადდა მასთან. გენერალ-ფელდმარშალთან და წარუდგინა საშვი ქართველი ბატონიშვილის — პაატას ბეჭდით. საშვში აღნიშნული იყო, რომ პაატა ამ აზნაურს აგზავნიდა საჭირო საქმეზე პეტერბურგიდან მოსკოვში რიგაზე გავლით, მსანურის — იოსებ პავლოვის თანხლებით. მაგრამ უშუალოდ გრაფთან საუბარში ვასილ ეგოროვმა განაცხადა, საშვზე აღნიშნული გვარი მოგონილია, ფაქტიურად იგი არის თვით პაატა ბატონიშვილი და

მოგზაურობს ინკოგნიტოდ. ასეთი აღიარების შემდეგ, 24 იანვარს პაატა გაუთავისუფლებიათ და მცირე ხნით, მისივე თხოვნით, გაუშვიათ იმავე პასპორტით — მიტავამდე. რამდენიმე დღის შემდეგ მიტავიდან გენერალ-ფელდმარშალს პოლკოვნიკმა ბესტუჟევ-რიუმინმა აცნობა, რომ ის ქართველი აპირებდა გერმანიაში წასვლას. ამის შემდეგ გრაფმა თონ-ლესმა უბრძანა ბესტუჟევ-რიუმინს, რათა პაატა პასპორტის მომზადებით რიგაში დაებრუნებინა გენერალ-ფელდმარშალთან. ამავე დროს, პაატას რომ გზაში გაპარვა არ მოეხერხებინა, პოლკოვნიკს ებრძანა ერთი მოხერხებული უნტერ-ოფიცერი გამოეყოლებინა ფარულად მისთვის, ისე რომ, თვალყურის ღეუვნება პაატას ვერ შეემჩნია. მაგრამ გრაფის ბრძანება ნაგვიანევი აღმოჩნდა. მალე პოლკოვნიკმა ბესტუჟევ-რიუმინმა უპატაკა ფონ-ლეჟის, რომ ქართველი აზნაური ბრძანების მიღებამდე 3 დღით ადრე გაქრა. მან საიდუმლოდ დაიჭირა იქაური ადგილობდებარეობის მცოდნე ვინმე შულცი და ლამით მიტავას გაეცალა, როგორც თვით პოლკოვნიკი ფიქრობდა, ლიბავას მიმართულებით. მაშინვე ამტყდარა განგაში, სცადეს გადაეკეტათ პაატასთვის გზა ლიბავასაკენ და განსაკუთრებით განსკისკენ. მაგრამ მალე გამოირკვა, რომ ქართველი ბატონიშვილი საერთოდ არ შესულა ამ ქალაქში, გაიარა სწრაფად მთელი ლიტვა და მივიდა მემელში. გრაფ ლესის ისლა დარჩენოდა, რომ აღნიშნული ამბავი აცნობა რუსეთის რეზიდენტს განსკში შერერს და სთხოვა გამოეძია ეს საქმე. თუ მას პაატა მიმართავდა (ალბათ როგორც რუსეთის ქვეშევრდომი) პასპორტისათვის, დაუყოვნებლივ დაეკავებინა, აგრეთვე გამოერკვია რა პასპორტები ჰქონდა ბატონიშვილს და როგორი იყო მისი განზრახვა. სენატის კანტორას არ ჰქონია არაერთარი მონაცემები პაატას შესახებ და ბუნებრივია არც რაიმე გადაწყვეტილების მიღება შეეძლო. ამიტომ მან საქმის მთელი ვითარება აცნობა მმართველ სენატს და ამავე დროს ფონ-ლესის პატაკი გადაუგზავნა საგარეო საქმეთა კოლეგიასაც. რადგან სახელმწიფოდან სხვა ქვეყანაში გაქცეული პირის დიპლომატიური ხერხებით გამოთხოვნა ამ უკანასკნელის კომპეტენციაში შედიოდა. უფრო მოგვიანებით განიხილეს ახალი სპეციალური პატაკი, რომელშიც აღნიშნული იყო, რომ „ბატონიშვილი პაატა ყალბი პასპორტით, ქართველი აზნაურის ეგოროვის სახელით, ერთი თანმხლები კაცი თ მივიდა პეტერბურგიდან რიგაში და წარუდგა რა გუბერნატორს გამოითხოვა წასვლის ნებართვა მიტავამდე, საიდანაც ფარულად მემელს გაემგზავრა“, ხოლო შემდეგ როგორც იგივე გენერალ-ფელდმარშალი 11 მარტს წერდა კოლეგიას, „გდანსკში მისი პასუხისმგებელი აგენტის შერერის ცნობით, ზემოაღნიშნული ქართველი აზნაური ეგო-

როვი კენიგსბერგში იმყოფება“. შერერს . უცნობებია აგრეთვე, რომ „მაშინვე, მოსელისთანვე, ადგილობრივ გუბერნატორს წარუდგა, რომელიც შეპირდა მას ყოველგვარ დახმარებას. სხვათა შორის, ამ ქართველმა გაგზავნა სამახსოვრო ბარათი ბერლინში თავის საქმეზე, საიდანაც ჩანს, რომ იგი, პრუსიის სამსახურში შესვლა აპირებს“. საგარეო საქმეთა კოლეგიას არ დაუყოვნებია და ბერლინში აკრედიტებული რუსეთის საგანგებო ელჩის გროსისათვის უცნობებია საქმის მდგომარეობა სპეციალური რესკრიპტით. ელჩისათვის დაუვალებიათ „გაეგო ის ქართველი, ისევ კენიგსბერგში იყო თუ უკვე ბერლინში მოვიდა. თუ სადმე პრუსიის სხვა ოლქებში იმყოფება. შევიდა მანდაურ სამსახურში, თუ ჯერ კიდევ არ შესულა, და პისი უდიდებულესობის მაღალი სახელით პრუსიის კარზე (ალბათ ოფიციალურად) გაძოთხოვოს, რომ იგი როგორც გაქცეული, ისევ რუსეთის მხარეს გადასცენ“. სენატმა საგარეო საქმეთა კოლეგიის ასეთი საქმიანობა მოიწონა⁸³. 5 დღის შემდეგ, 10 მაისს, მმართველ სენატს კიდევ ერთხელ, მესამედ განუხილავს პაატას პრუსიიდან გამოთხოვის საკითხი და ანალოგიური დადგენილებაც მიუღია⁸⁴.

პაატას გაქცევა პრუსიაში ჰეშმარიტად აღელვებდა რუსეთის ხელისუფლებას. თავისთავად ძალაში რჩებოდა ძველი მიზეზი: ქართველი ბატონიშვილის კავკასიაში წასვლას შეიძლებოდა ჰოპყოლოდა საარტილერიო ცოდნის გავრცელება ირანში. მაგრამ არც ევროპაში გადასვლა და იქ პრუსიის სამსახურში შესვლა იყო საიმპერიო სენატისათვის მისაღები. XVIII საუკუნის ორმოციანი წლებისათვის „ავსტრიის მეგვიდრეობისათვის“ ბრძოლა თითქმის დასასრულს მიუახლოვდა. 1746 წელს დაიდო ავსტრია-რუსეთის ხელშეკრულება, რომელიც მიმართული იყო საფრანგეთისა და პრუსიის წინააღმდეგ. ამან უკიდურესად გაამწვავა რუსეთ-პრუსიის ურთიერთობა. ავსტრიის იმპერიის თხოვნით, რუსეთის 30000-იანი კორპუსი რეინზე გავიდა ფელდმარშალ ა. რეპნინის მეთაურობით. ამან დააჩქარა აახენის ცნობილი ზავი. იმ პერიოდში პრუსია უკვე სპეციალდებოდა როგორც „სამხედრო სახელმწიფო“. კ. მარქსის სიტყვებით, რომ ვთქვათ. XVIII საუკუნეში „რომი პრუსიელთათვის ნაციონალურ პროფესიად გადაიქცა“. ასეთ პირობებში იმპერატორი ფრიდრიხ II დიდა ხალისით იღებდა თავის სამსახურში სამხედრო სპეციალისტებს, განსაკუთრებით რუსეთის არმიიდან. პრუსიის მეფის ასეთი პოლიტიკა მხოლოდ არმიის საჭიროებით როდი აიხსნებოდა. პრუსია ცდილობდა „სისხლისაგან დაეცალა“ რუსეთის არმია. თუმცა ცნობილია, რომ მან ეს ვერ მო-

⁸³ Сенатский Архив, გვ. 519.

⁸⁴ იქვე, გვ. 520.

ახერხა. შვიდწლიან ომში რუსებმა ჯერ არნახული მარცხი მიაყენეს ფრიდრიხ II-ს და მისი სამხედრო დიდება ერთის დარტყმით გააქარწყლეს. 1747 წელს პრუსიელებმა გადაიბირეს იზმაილოვის გვარდიული პოლკის მეთაური გენერალი კეიტი, რომელაც შემდეგში ფელდმარშალიც გახდა. კეიტი გაუშვიათ „ჟენტლმენური“ პირობით, რომ ის არ იომებდა რუსეთის წინააღმდეგ. ამავე დროს ცნობილია, რომ პრუსიიდან არ უშვებდნენ რუს დეზერტირებს იმის სრულიად სამართლიანი მომიჯნავეობით, რომ ასეთი შეთანხმება არ არსებობდა. შეიძლება ვიფიქროთ, რომ პაატა ფელდმარშალ კეიტს იცნობდა ჯერ კიდევ პეტერბურგიდან. ერთი კია, რომ ასეთი ვარაუდი გაუჩნდათ რუსეთის იმპერიის ოფიციალურ წარმომადგენლებსა და აგენტებს პრუსიაში. ჩანს, მიუხედავად ჟენტლმენური შეთანხმებისა რუსები მაინც ზევრავდნენ კეიტს და პაატას თვალყურის დევნებისას ამ უკანასკნელს მასთანაც ეძებდნენ. ამას გვაფიქრებინებს თავად ვორონცოვის არქივში დაცული პრუსიაში მყოფი რუსეთის აგენტის გროსის (სწორედ მას ჰქონდა დავალებული პაატას დაძებნა) პერიოდული ჩვენებებიც. პირველად გროსი ვორონცოვის კანცელარიას აცნობებდა, რომ არაფერი გაუგია პაატას ბერლინში გამოჩენის და მისი სამსახურში მიღების შესახებ. მეორეჯერაც მას გადმოუცია, რომ პაატას შესახებ არავითარი ცნობა არა აქვს. ამ მეორე ცნობას მოსდევს სწორედ კეიტის ხსენებაც, რომელიც რაღაც საიდუმლო საქმეებში ყოფილა ჩაბმული, და ვისთანაც, აგენტის სიტყვით, უცნობი პირები იყრიან თავს. ამათთან ერთად კეიტი მთელი დღეები იკარგება. ერთი სიტყვით, ქართველი ბატონიშვილის ძებნა მაღალ სახელმწიფოებრივ რანგში აუყვანიათ.

პრუსიაში პაატას ნამდვილად უცდია იმპერატორისავე წყალობის მიღება და მის სამსახურში შესვლა. ვიცე-კანცლერის თავად ვორონცოვის ქაღალდებში აღმოჩნდა ჩვენთვის ცნობილი შერერის მიერ გამოგზავნილი იმ წერილის ასლი, რომელიც პაატას გაუგზავნია პრუსიის მეფისათვის კენიგსბერგიდან. ამ წერილში პაატა სთხოვდა ფულს მეფეს, პპირდებოდა მორჩილებას და რაღაც საიდუმლოების ახსნას.

აქ პატივმოყვარე ბატონიშვილმა ალბათ კიდევ ერთხელ იგრძნო, რომ მას არავისი წარმომადგენლობა არ შეეძლო. ამოოდ მოაწერა ხელი წერილს ესოდენ ამაყად: „მეფისწული პაატა“. ბერლინში აღდიენციანზე მიწვევის მომლოდინე პაატა ოცნებებიდან კენიგსბერგში გენერალმა ლევალდმა გამოიყვანა. მან ურჩია წასულიყო შორს სადმე, რადგან არასაიმედო აღვილას იმყოფებოდა. ამიტომაც პაატამ სას-

წაფოდ დასტოვა კენიგსბერგი გაიარა ვარშავა და სამხრეთ პოლონეთის გავლით გაემგზავრა სტამბოლისაკენ⁸⁵.

თავად ევრონცოვის არქივში შემორჩა ვარშავაში რუსეთის სავარაუდებელი რეზიდენტის ვინმე რუჰივესკის ჩვენება: „ვარშავაში გამოჩნდა ერთი მაწანწალა, რომელმაც განაცხადა, რომ ის ჰერცოგი ბაირონია და თითქოს პატიმრობიდან გამოიქცა. შემდეგში ის დაკითხულ იქნა და ვარშავიდან გაქრა. რუჰივესკის ეჭვი შეეპარა, — აღნიშნულია ევრონცოვისათვის წარსადგენ მოხსენებაში, — რომ გაქცეული ქართველი პაატა ხომ არ უწოდებდა ამ სახელს თავისთავს. ამიტომაც ცდილობდა როგორმე ხელში ჩაეგდო იგი“⁸⁶.

საბედნიეროდ, შემონახულია თვით პაატა ბატონიშვილის პირადი წერილიც, რომელიც კონსტანტინეპოლიდან გაუგზავნია მოსკოვში თავის ძმა გიორგისთან⁸⁷. წერილში იგი ბოდიშს იხდის, რომ გამოუმშვიდობლად წამოვიდა⁸⁸. ამავე დროს აცნობებს, რომ გაიარა რუსეთის ჯარის ის პოლკები, რომლებიც მისი ძმის გიორგის სარდლობაში იყო ქ. ლუბლიანასთან⁸⁹. მაგრამ ვერ გაბედა მასთან გამოცხადება⁹⁰. ამგვარად ამ წერილში პაატას მგზავრობის კიდევ ერთი პუნქტია დადასტურებული, კერძოდ, ქ. ლუბლიანა.

რუსეთში შესანიშნავად იცოდნენ პაატა ბატონიშვილის მარშრუტის საბოლოო მიზანი. ამიტომაც საგარეო საქმეთა კოლეგიას სპეციალურად გაუფრთხილებია რუსი რეზიდენტი სტამბოლში ნეპლიუევი და უცნობებია საქმის მდგომარეობა. 1749 წლის 31 აგვისტოს მოვიდა რეზიდენტის პასუხი. ნეპლიუევმა აცნობა საგარეო საქმეთა კოლეგიას, რომ მიიღო ზემოაღნიშნული გაფრთხილება და საჭირო ზომებიც გაატარა. უბრძანა თავის აგენტებს პაატას დაძებნა. რეზიდენტი ატყობინებდა პეტერბურგში, რომ როგორც კი იგი გამოჩნდება, მაშინვე, მიღებული მითითების მიხედვით, იმპერატორის სახელით ოფიციალურად გამოითხოვს სულთნის კარისაგან და გაგზავ-

⁸⁵ Архивъ кн. Воронцова, кн. 3. 1871, л. 54.

⁸⁶ იხ. იქვე, გვ. 55.

⁸⁷ იხ. АВПР, ф. „Сношения России с Грузией“, 1745, опись 100/1, д. 4. აქვე მოტანილია ამ წერილის თარგმანი, რომელიც შეუსრულებია აბაზაძეს. წერილი პაატას აეტოვრათეს წარმოადგენს და დაწერილია მეტად ლაშაში ხელით.

⁸⁸ იქვე.

⁸⁹ ეს პოლკები შედიოდა ა. რეპნინის იმ არმიაში, რომელიც პრუსიის საზღვრებზე იდგა ავსტრია-პრუსიის კონფლიქტში ავსტრიის მხარდაჭერის მიზნით. აქვე იყო მეორე ქართველი ბატონიშვილიც ათანასე, რომელიც შემდეგ მოსკოვის კომენდანტი გახდა.

⁹⁰ საფიქრებელია, პაატას მოერიდა იმ გარემოებისაც, რომ თავისი ვიზიტით გიორგისათვის არ გაეტეხა სახელი სენატის თვალში.

ნის რუსეთში. ამ ამბის ცოტა ხნის მოგვიანებით, 1749 წლის 21 დეკემბერს, მოვიდა ნეპლიუევის ახალი შეტყობინება, საიდანაც ვიგებთ, რომ პაატა სტამბოლში ჩავიდა აგვისტოს ბოლოს. ის დაუკავშირდა იერუსალიმის პროკურატორებს და ფიცის ქვეშ აჩვენა, რომ ნაწილობრივ არის ვახტანგ მეფის შვილი; გამოიქცა პეტერბურგიდან, სურს წავიდეს საქართველოში და მიიღოს მემკვიდრეობა. მან ითხოვა 1000 ჩერვონეცი, მაგრამ უარი უთხრეს. შემდეგ შეძლო დახმარების მიღება ირანის ქვეშევრდომი სომხებისაგან და სახმელეთო გზით (არზრუმით) წავიდა საქართველოში⁹¹. ე. ი. რუსეთის რეზიდენტის ცნობით, სტამბოლში ჩასული პაატა თითქმის მაშინვე (ნეპლიუევის შეტყობინება დაწერილია 1749 წლის დეკემბრამდე) გაემგზავრა საქართველოში. ეს უაღრესად საინტერესო ცნობა, სინამდვილეში, არ დასტურდება. პაატა რომ 1749 წელს არ წასულა სტამბოლიდან, ამაში გვარწმუნებს მისი ზემოთ უკვე მოხსენიებული ბარათი გიორგი ბატონიშვილისადმი. საბედნიეროდ, ამ ბარათს აქვს ზუსტი თარიღი, იგი დაწერილია 1750 წლის 20 აგვისტოს⁹². ამასთანავე ქართული წყაროებიდან ცნობილია, რომ პაატა თბილისში მოვიდა 1752 წელს. ნეპლიუევის ცნობა სწორი რომ იყოს მაშინ გაუგებარი იქნებოდა, რატომ მოანდომა პაატამ გზას სტამბოლიდან თბილისამდე ორ წელზე ნეტი დრო.

როდესაც ვეხებით პაატა ბატონიშვილის სტამბოლში ყოფნის თითქმის ორწლიან პერიოდს, სრულიად ბუნებრივად თავს იჩენს საკითხი: რატომ შეჩერდა იგი ასე ხანგრძლივი დროით თურქეთის დედაქალაქში? უფრო ლოგიკური იქნებოდა ქართველი ბატონიშვილი რომ მაშინვე საქართველოში ჩამოსულიყო.

ზემოთ გამოთქმული გვქონდა ჰიპოთეზა პაატასა და ბაქარს შორის სავარაუდო კავშირის შესაძლებლობის შესახებ. რა თქმა უნდა, ეს კავშირი გულისხმობს პაატას მიერ ბაქარის პრიორიტეტის უდავო აღიარებას და მისთვის ხელის შეწყობას. ამიტომაც დავუშვით, რომ პაატამ შეიძლება ტახტის უფრო რეალური პრეტენდენტის (უკვე ერთხელ მეფედ ნამყოფის) ემისიის როლიც იკისრა. რასაკვირველია, პატივმოყვარეობა პაატას ხასიათის ერთ-ერთი მთავარი ნიშანი ჩანს, მაგრამ ძნელია იმის დაშვება, რომ მეფობის სურვილი ჯერ კიდევ 1745 წელს აღძვროდეს. ისიც უკვე აღნიშნული გვქონდა, რომ რუსეთში

⁹¹ ЦГАДА, фонд Воронцовых, д. 114, л. 5.

⁹² ალ. ფიცხალაიშვილის მიხედვით, წერილი დაწერილია 1751 წლის 20 აგვისტოს. შართლაც იქ თარიღი კარგად არ ჩანს, მაგრამ ვფიქრობთ, უფრო 1750 წელი უნდა იყოს. ა. ფიცხალაიშვილს 1751 წ. იმიტომ ეგონა, რომ წერილი ჩაღებულა 1751 წლის საქმეებში.

ოთხი წლის გაჩერების მიზეზი მხოლოდ იმპერატორის წყალობის ლოდინით არ აიხსნება, არამედ ბაქართან იყოს შეიძლება ესეც დაკავშირებული. ასევე, ჩვენ ვფიქრობთ, რომ სტამბოლში ხანგრძლივი გაჩერებაც სწორედ იმავე მიზეზის გამო მოხდა. პაატას რომ საქართველოს მაშინდელი ხელისუფლების (თეიმურაზ II, ერეკლე II) გულწრფელი დახმარება-თანამშრომლობის სურვილი ჰქონოდა, მაშინ ის თბილისში ჩასვლას ესოდენ არ დააბრკოლებდა. ამ პერიოდში ახალგაზრდა კაცს ალბათ სხვა ქარმა დაუბერა. შესაძლებელია თანდაყოლილმა უიბლობამ და მარადგზის დამცირებამ მისი პატივმოყვარეობა უფრო გააღიზიანა და ადრინდელ განზრახვათა სრული სახეცვლა მოახდინა. პაატას ახლა აღარც ბაქარის ხელისშემწყობის როლში გამოსვლა დააკმაყოფილებდა. პრუსიაში ფრიდრიხ II-ისადმი გაგზავნილი წერილი და სტამბოლში იერუსალიმის პროკურატურების წინაშე განცხადება, რომ საქართველოში მიდის მემკვიდრეობის მისაღებად (ვახტანგის ვაჟს საქართველოში მხოლოდ ერთი მემკვიდრეობა შეიძლებოდა ჰქონოდა — ტახტი) გვარწმუნებს, რომ ამ პერიოდისათვის პაატას მსოფლმხედველობის სისტემის ჩამოყალიბება საბოლოოდ დასრულდა და გარკვეულად მომწიფდა მისი მოქმედების პროგრამაც. მაგრამ თუნდაც ასე ყოფილიყო (პაატა უკვე აპირებს დაიკავოს მამისეული ტახტი), რაში სჭირდებოდა ამდენი ხნის ლოდინი თურქეთის დედაქალაქში? ამის გასაღებს შეიძლება გვაძლევდეს პატარა მინაწერი გიორგისთან გაგზავნილი წერილის ბოლოს: „თქვენის ძმის ბაქარის საქართველოსაკენ წაბრძანება გავიგონე“. და მართლაც, პაატას გაქცევის პერიოდში და შემდეგ ბაქარი ცდილობდა საქართველოში წასვლას. ჩვენ ახლა ვიცით, თუ რატომ ვერ მოახერხა ბაქარმა საქართველოში ჩამოსვლა. მას მხარი არ დაუჭირა რუსეთის კარმა. თანაც 1750 წელს, არც თუ ისე ხნიერი, ბაქარი (50 წლის ასაკში) გარდაიცვალა და თავისი სურვილის ზორც-შესხმა უფროს ვაჟს ალექსანდრეს უანდერძა. პაატამ ჭერ არ იცოდა თავისი უფროსი ძმის სიკვდილი, რადგან საქართველოში დასაბრუნებლად გამზადებული დატოვა.

ასპარეზზე გამოდიოდა მასზე ძლიერი, მდიდარი, ავტორიტეტული კანონიერი ტახტის მემკვიდრე. მოსალოდნელი იყო დიდი შემობრუნება „მუხრანელი“ მეფეების პოლიტიკურ ბედში. ასეთ პირობებში პაატას ამინდი არ იდგა. ტახტის მაძიებელი პრეტენდენტი ჩრდილში დადგა და ხელსაყრელ მომენტს დაუეცადა. სულ მალე ამ წერილის დაწერიდან პაატამ შეიტყო ბაქარის სიკვდილი, მაგრამ არ აჩქარებულა. შესაძლებელია იგი გაფაციცებით ადევნებდა თვალს პოლიტიკურ სიტუაციას ამიერკავკასიაში. 40-იანი წლების დასასრული და 50-იანი წლების დასაწყისი თეიმურაზ-ერეკლეს ძლიერების ზე-

ნიტი იყო. ფაქტიურად გაერთიანებულმა ქართლ-კახეთმა ზეგლთ იგ-
 ღო განჯა, ერევანი, 1750 წლის თებერვალში გაანადგურა ყარაბაღის
 სახანო. სწორედ ამ პერიოდის შესახებ წერს სიამაყით XVIII საუკუ-
 ნის ისტორიკოსი: „ასეთი ბრძანება გადის ადრიბეჯანის ქვეყნებში
 მეფის თეიმურაზისა, რომ რასაც ალაგს ამისი კაცნი და ბრძანება მი-
 ვიდეს ვითა ყაენისა, ეგრე დაემორჩილებოდა, მონებდა ყოველი ქვე-
 ყანა ადრიბეჯანისა ქართველს ბატონს“. იმდენად დიდი რეზონანსი
 ჰქონდა ამ წლებში ერეკლე II-ის სამხედრო წარმატებებს. რომ
 აღმოსავლეთის ხალხებში (სომხები, ასირიელები, იეზიდები, ბერძ-
 ნები და ა. შ.) წარმოიშვა პროქართული ორიენტაცია. ქართლ-კახე-
 თის მიერ დიდი სამხედრო პოტენციალის გამომჟღავნებამ არაჩვეუ-
 ლებრივად დიდი ფსიქოლოგიური ეფექტი მოახდინა ფეოდალების
 მსოფლმხედველობაზეც. ქართული არისტოკრატიის ბევრი მაჰმადი-
 ანი წარმომადგენელი (ასეთი კი საქართველოში ცოტა როდი იყო),
 მასიურად მოექცა ქრისტეს რჯულზე. მათ შორის ბევრი პაატას ნათე-
 სავიც იყო. ისევ გაქრისტიანდნენ ოსებიც. თბილისი ამიერკავკასიის პო-
 ლიტკურ ცენტრად იქცა. ქალაქი გაიზარდა, აღებულ იქნა ქალაქისა
 და ციხის კედელი. ირანის ბატონობის ოდინდელი სიმბოლო ნარიყალა
 „ქართველობის“ დიდ ბურჯად იქცა. ამ გამარჯვებას მალე თეიმურაზი-
 სა და ერეკლეს მფლობელობის იურიდიული აღიარებაც მოჰყვა. „მო-
 ვიდა ჩაფარი შარუხშაჰ ყაენისა და ებოძა რაყამი მეფის თეიმურაზი-
 სათვის ერაყისა და ადრიბეჯანის სპასალარობისა და მეფის ერეკ-
 ლესათვის ამის ნაიბობისა“, ე. ი. პრივილეგიები, რაც „მუხრანელ“
 მეფეებს მაჰმადიანობით ჰქონდათ. თეიმურაზმა და ერეკლემ ქრისტი-
 ანობით მიიღეს, ფაქტიურად გააერთიანეს ორივე სამეფო და ირანის
 შინაარეულობის პირობებში ამიერკავკასიის გადამწყვეტ ძალად გა-
 დაქციეს. ასეთ ვითარებაში პაატას საქმე (თუ ის მართლაც მეფობას
 მაშინვე აპირებდა) წინასწარ განწირული იყო მარცხისათვის. მაგრამ
 აი თეიმურაზ-ერეკლემ მიიღეს დარტყმა, დიდი დამარცხება განიცადეს
 მდინარე აგრისზე დაღესტნის, ქარ-ბელაქნის, კავის და ნუხის სახანოს
 გაერთიანებულ ჯარებთან. ერთბაშად თითქოს წყალში ჩაიყარა მრავ-
 ვალი წლის გმირული ბრძოლის შედეგები. სამხრეთიდან გამოჩნდა ჯერ
 კიდევ ძლიერი აზატ-ხანი 40000-კაციანი ლაშქრით, საქართველოს
 ლეკები მოედვნენ, ყველაფერი სასწორზე დადგა. არ შეგვიძლია ვამ-
 ტკიცოთ რაიმე კატეგორიულად, შეიძლება ეს უბრალო შემთხვევა
 იყო, მაგრამ სწორედ ამ პერიოდში: „მოვიდა პაატა ბატონიშვილი, ქე
 მეფე ვახტანგისა ხარჭა სტამბოლით“ (პ. ორბელიანი).

სანამ პაატა ბატონიშვილის საქართველოში მოღვაწეობის გან-
 ხილვას შევუდგებოდეთ, ერთხელ კიდევ გვინდა დავუბრუნდეთ უშუ-

ალოდ მისი ხელიდან გამოსულ ბარათს გიორგისადმი. ჯერ კიდევ ი. ლორთქიფანიძემ გამოარკვია ამ წერილის ბედი. თურქეთში მყოფი პაატა თავის უფროს ძმას, რომელიც, როგორც ჩანს, ყველაზე ახლოს იყო მასთან, დიდი ბოდიშების შემდეგ სთხოვდა დახმარებას. საქმე ის იყო, რომ სტამბოლში გაჭირებული ცხოვრების გამო პაატა იძულებული გამხდარა აეღო სესხად თბილისელი სომეხი ვაჭრისაგან 1000 მანეთი ფული. ჩანს, პაატას ეს ფული სწორედ თავისი რუსეთში მყოფი ნათესავების იმედით ან იქნებ კონკრეტულად გიორგის იმედით აუღია. უფრო მეტიც, მისივე სიტყვებიდან ირკვევა, რომ თვით მოვალესაც სწორედ დიდი ვახტანგის ავტორიტეტისა და სახელის გამო უსესხებია ეს ფული. პაატა უხსნიდა ძმას თავის მდგომარეობას და შემდეგ სთხოვდა მოწიწებით ამ ვალის გადახდას. გიორგი მაშინ კარგა ხნის გენერალ-მაიორი იყო, იღებდა დიდ ხელფასს, დამატებით წელიწადში 1500 მან. და ამას გარდა ჰქონდა დიდი მამულები. საერთოდ ის ერთადერთია ვახტანგის შვილთაგან, ვინც რუსეთის მთავრობის სრულ ნდობას იმსახურებდა და არც ფინანსურ სიძნელეებს განიცდიდა. რასაკვირველია, ყველაზე უკეთ ბაქარის ოჯახი იყო დაჯილდოებული. მაგრამ იმის გამო, რომ ამ ოჯახს ბევრი ეხარჯებოდა საქართველოში პოლიტიკური აქტიურობისათვის, თითქმის მუდმივად საფინანსო სიძნელეებს განიცდიდა. მაგრამ, მიუხედავად ასეთი მოწიწებით თხოვნისა, გიორგიმ არამარტო არ გადაიხდა ეს ვალი, არამედ გადასცა კიდევაც ეს წერილი თარგმანითურთ რუსეთის იმპერიის ვიცე-კანცლერს (რომელმაც თავისი შენიშვნებით და გიორგის განმარტებით, წერილი წარუდგინა კანცლერს), როგორც რუსეთისათვის შეურაცხყოფელი და სათაკილო დოკუმენტი. ეს წარდგენა მოხდა 1753 წლის 6 იანვარს. წერილი დაწერილი იყო ქართულ ენაზე, სათაკილო და შეურაცხყოფელი ანუ როგორც გიორგი ამბობდა „რალაც განუსჯელი“, არის ის ფრაზა, სადაც გაბოროტებული ბატონიშვილი საყვედურს გამოთქვამს რუსეთის იმპერიის მაშინდელი ბიუროკრატიზმის გამო (რომელიც სწორედ იმპერატრიცა ანასა და ელისაბედის დროს ჰყვარდა): „ღმერთმა ასე ყოველი საქართველოს მიწის ხალხი მოარჩინოს. ვაგ მტყუართ ვეზირთაგან, როგორც მე მოვრჩი. ერთ ქვეყანაში რომ მაგისტანა დიდის ხელმწიფის ვეზირებმა ჩემისთანა კაცი ტყუილის პასუხით ოთხი წელიწადი გაატარებინოს, იმისთანა ქვეყანას კაცმა როგორ გასძლოს, თუ კაცია კაცთაგანი. მერე ნეტამცნელი საქმე რამ ყოფილიყო. ხომ კარგად მოგეხსენება...ჰე, რაც მოხდა, ჩემი თავგადასავალი თურმე იყო. მადლი ღმერთს, რომე უკ-

ნებლად მამარჩინა⁹³. მართლაც ფრაზაში არის საკმაოდ მკვახე გამოთქმები, მაგრამ რადგან ისინი ეხება არა რუსეთის იმპერიასა და იმპერატორს, არამედ ბიუროკრატიული აპარატის მოხელეებს და ისიც იმ კაცისაგან, რომელიც მთელი ოთხი წელი იმედგაცრუების არაჩვეულებრივად დიდ სიმწვავეს იტანდა, გიორგის ასე სათაკილოდ არ უნდა მოსჩვენებოდა. ბატონიშვილის ასეთი საქციელი შეიძლება აიხსნას წმინდა ეგოისტური მოსაზრებებით. ამ მაგალითით გიორგის საშუალება ეძლეოდა ერთხელ კიდევ დემტკიცებინა უქვეშევრდომილესი გრძნობები, თანაც იგი ალბათ ასრულებდა ვალდებულებას — ქართული ემიგრაციის წევრები დაწერილი კანონით თუ დაუწერიელი ტრადიციით ვალდებული იყვნენ გაეცნოთ საქართველოდან მოსული კორესპონდენციები რუსეთის იმპერიის შესაბამისი ორგანოებისათვის. ამის მაგალითები არაერთია. შესაძლოა გიორგი ბატონიშვილმა უფრო მეტი იცოდა პაატას განზრახვათა შესახებ, ვიდრე ეს ჩანს მისი პატარა განცხადებიდან. მით უმეტეს, პაატას წერილში აღნიშნულია, რომ ვაჟარ არუთინას ზეპირად უფრო მეტი ჰქონდა დანაბარები და რაკი იცნობდა რუსეთის მთავრობის ოფიციალურ პოზიციას, მან თავისი წარდგენით თავი დაიზღვია მოსალოდნელ გართულებისაგან, აშკარად გაემიჯნა პაატას და მის სავარაუდო ექსცესებს.

ბ) პაატა ბატონიშვილი საქართველოში 1752—1765 წლებში

დიდი და მნიშვნელოვანი მოვლენების პერიოდში ჩამოვიდა პაატა საქართველოში. აგრისზე მარცხის შემდეგ ქართლ-კახეთის სამეფოს მდგომარეობა დიდად დაიძაბა. მართალია, ერეკლე II-მ მეტად ეფექტური და შთამბეჭდავი ომი მოიგო ყირბულახთან (1751 წ.), 4000 კაცით მოულოდნელად და ორიგინალური დარტყმით უკუაქცა აზახანის თითქმის 30-40 ათასიანი არმია. ამ გამარჯვებით აღდგა საქართველოს მფლობელობა განჯა-ნახჭევანსა და ფრეევანზე, ყარაბაღმაც კვლავ აღიარა ქართლ-კახეთის უპირატესობა. თავი მოიხარეს ყარაბაღის, მულანის, შაჰისევანის, ბარგუშათის და სხვა სახანოებმაც. მაგრამ აზახანის დამარცხებით პოლიტიკური კრიზისი არ დამთავრებულა. ძირითადი — დაღესტნელების, კარ-ბელაქნის, კაკისა და ნუხის კოალიცია პაჯი-ჩალაბის მეთაურობით, კვლავ ძალაში რჩებოდა (აზახ-

⁹³ АВПР ф. «Сношения России с Грузией», оп. I/110, д. 14, л. 5.

ხანის შემოჭრა, რასაკვირველია, თავის მხრივ, აგრისზე მარცხით იყო დაჩქარებული, მაგრამ საერთოდ „ავლანთა პრობლემა“ დამოუკიდებლად იდგა და მის გადაწყვეტას არ შეეძლო რაიმე პოზიტიურის შეტანა საქართველო-შაჰის იმდროინდელ ურთიერთობაში). 1752 წლის მარტში თეიმურაზმა და ერეკლემ მრავალრიცხოვანი არმიით გაილაშქრეს განჯაზე. პაპუნა ორბელიანის კონცეფციით, ამ ლაშქრობას ორი ძირითადი მიზანი ჰქონდა: 1. ჰაჯი-ჩალაბის წინააღმდეგ ბრძოლა. ამ საქმეში ქართველებს ეხმარებიან აზერბაიჯანული სახანოეპიც. ამ ბრძოლის მთავარი მიზანია ჭარ-ბელაქნის უბატონო თემების დაპყრობა და „ლეკთა საკითხის“ საბოლოო გადაწყვეტა, „აღდგენა-გამოხსნის“ ერთ-ერთი ძირითადი რგოლი, 2. აზატ-ხანის საბოლოო დამხობა (ერეკლე II ეხმარება აზერბაიჯანულ სახანოებს). დავით და ბაგრატ ბატონიშვილებს მიაჩნიათ, რომ განჯაზე ლაშქრობა არის ჰაჯი-ჩალაბის საწინააღმდეგო კოალიცია. ანალოგიურ აზრს გამოთქვამენ აზერბაიჯანელი ისტორიკოსები. მათი თვალსაზრისი კარგად აისახა „აზერბაიჯანის ისტორიის“ პირველ ტომში. სრულიად განსხვავებული თვალსაზრისი აქვს პ. ბუტკოვს: „ამ სიტუაციაში (მხედველობაში აქვს ირანის არეულობა). ერეკლემ შესთავაზა შაჰის, შემახის, განჯის, ყაბალის ხანებს, რადგან სუფევს არეულობა და არც შაჰი ზის, იგი როგორც გურჯისტანის ვალა მოვალეა იზრუნოს ირანის დამშვიდებისა და შაჰის აღდგენისათვის. მაგრამ ზემოხსენებულმა ხანებმა განჰკრიტეს, რომ ერეკლე აპირებდა დიდი მონარქიის ნანგრევებზე აღზევებას მათი დახმარებით, ამიტომაც არა თუ უხეში უარით უპასუხეს, არამედ დაიწყეს მის წინააღმდეგ ინტრიგების მოწყობა“⁹⁴.

ამის შემდეგ პ. ბუტკოვი ლაპარაკობს განჯის ლაშქრობაზე. მის მიხედვით, ზემოხსენებული მიზეზის (ერეკლეს განჯაზე დაწყხაროს ირანი და აზერბაიჯანის ხანების ეჭვი) გამო განდგა შავერდი, განჯის ხანი. თეიმურაზი და ერეკლე ილაშქრებენ მის წინააღმდეგ. შავერდი-ხანს ეხმარება ჰაჯი-ჩალაბი. ასეთია პ. ბუტკოვის აზრი 1752 წლის მარტის კამპანიაზე. ეს მოსაზრება ორი ნაწილისაგან შედგება: პირველი უდავოდ სწორია და საინტერესო. იგი კარგად უდგება ირანის აღდგენის თეიმურაზისეულ გეგმებს. მეორე მცდარია. ქართველი მეკლევარი გ. ქიქოძე იზიარებს ბუტკოვის პირველ მოსაზრებას. თავის ერთ შრომაში ანალოგიურ შეხედულებას გვთავაზობს დავით ბატონიშვილიც⁹⁵. პირადად ჩვენ ქართული, რუსული, აზერბაიჯანული და

⁹⁴ П. Г. Б у т к о в. Материалы для новой истории Кавказа с 1772 по 1803 гг. СПб., 1869.

⁹⁵ დაბეჭდილია კრებულში — მასალები საქართველო და კავკასიის ისტორიისათვის, 1949, ნაკვ. I.

სომხური წყაროების მიხედვით, 1752 წლის განჯის ლაშქრობაში ორ ძირითად მიზანს ეხედავთ: I კონკრეტული — ჰაჯი-ჩალაბის განადგურება და II. ფართო — შექრა ირანში და ერთიანი ირანის აღდგენა (ალბათ შაჰროხის ტახტზე აყვანით). ერთი სიტყვით, 1752 წლის განჯის კამპანიას უდიდესი პოლიტიკური მნიშვნელობა ჰქონდა. ამავე დროს ეს უაღრესად სარისკო ღონისძიებაც იყო. ამ მომენტში „ქართველობა“ უპირისპირდებოდა გარემომცველ მაჰმადიანურ სამყაროს.

რას აკეთებდა ამ დროს პაატა ბატონიშვილი? თუ გავითვალისწინებთ მის ცოდნას, განსაკუთრებით საქმოდ დიდ მომზადებას საარტილერიო საქმეში, ქართლ-კახეთის სამეფოს მაშინდელი სატუაჯიათიქოს ხელსაყრელი უნდა ყოფილიყო მისთვის. ერთბაშად ეძლეოდა საშუალება გამოეყენებინა თავისი განსწავლულობა და დიდი სარგებლობაც მოეტანა სამშობლოსათვის. სწორედ დიდი ომის სამზადისში პაატას ჩამოსვლამ განაპირობა მისი მეტად გულთბილ მიღება. ევროპელ სამხედრო მეცნიერების სპეციალისტთა მიზიდვით ესოდენ დაინტერესებულ ქართველ მეფეებს კარგად ახსოვდათ, რომ პაატა „რუსეთს სასწავლოში ყოფილიყო, ესწავლა არტილერია, საქმე თოფხანისა. მეფე ვახტანგ რომ მიცვლილიყო, რუსეთს აღარ დამდგარიყო, იქიდან გაპარვით წასულიყო, საფრანგეთის ქვეყანა მოევლო, სტამბოლს მისულიყო და იქიდან მოვიდა ქალაქსა თბილისისასა“. ამიტომაც „ნახა მეფემ თეიმურაზ და მეფემ ერეკლემ, ვითაც ბიძა იყო მეფის ერეკლესი და მისცეს პატივი, დააყენეს მიჩნევით ქალაქში, ჭორონიკონ უმ“ (1752 წ.). საერთოდ, როგორც ქართული, ისა უცხოური წყაროები ერთხმად მოწმობენ, რომ საქართველოში პაატას ნამდვილად გულწრფელად შეხვდნენ; ეს არც არის გასაკვირველი. უკვე აღნიშნული გვქონდა, რომ განათლებულ პირთა საქართველოში მოზიდვის მონატრე თეიმურაზი და ერეკლე გულგრილად ვერ შეხვდებოდნენ განსწავლულ არტილერისტს. ამავე დროს, მეფეებს ვერც წარმოედგინათ, რომ პაატა ბატონიშვილი შეიძლებოდა ტახტის მოცილე გამხდარიყო (ტახტის რეალური მემკვიდრეები მათ რუსეთში ეგულებოდათ). ასეთ პირობებში ვახტანგის შვილთან შერიგება ქართლის ფეოდალთა ლეგიტიმიზმის შერბილებასაც ისახავდა მიზნად. მით უმეტეს, ლეგიტიმიზმის აღიარებული ლიდერი გივი ამილახვარი 1750 წელს დაბრუნდა თბილისში დიდის მორჭმით და თეიმურაზისა და ერეკლეს მიმართ ლოიალობის პოზიციაც დაიკავა. ამიტომაც ალბათ სანდოა პ. ცხვილოელის კონკრეტული ცნობა, რომ „თეიმურაზი დიდის პატივით დაუხვდა გივი ამილახვარს უმასპინძლა და საცხოვრებლად ერთი სასახლეთაგანი მიუჩინა ანჩისხატის ჩრდილოეთით, მუხრანთან ხიდის ყურზედ“.

მალე ქართლ-კახეთის არმია განჯისკენ დაიძრა. ეს ლაშქრობა საკმაოდ კარგად შემზადებული ჩანს (ქართველები, მაჰმადიანი ელები, ლეკები, მთის ჯარები, დაღესტნელები, „რომელი მონებდნენ ქართველ ბატონს“). თუ არა ერეკლე II-ის ტაქტიკური შეცდომა და ორსართლობაც, შეიძლება მას მოჰყოლოდა დიდმნიშვნელოვანი შედეგები. მაგრამ ამჯერად სხვა რამ გვიანტერესებს. საქმე ისაა, რომ საქართველოში ასეთი ზარ-ზეიმით მიღებული პაატა მოულოდნელად განუდგა საერთო საქმეს და მტრული პოზიცია დაიკავა. განჯასთან გადამწყვეტ მომენტში თეიმურაზ II-მ და ერეკლე II-მ პაპუნა ორბელიანის მიხედვით, „დაიბარეს პაატა ბატონიშვილი განჯას წასაყოლად, არ წარვიდა, დაიპირეს ქალაქსა შინა. დააპატიმრეს“⁹⁶. ამ ცნობაში ზუსტად არ ჩანს, როდის მოხდა ეს ამბავი. ისტორიკოსების თანამიმდევრობის მიხედვით ეს მაშინ უნდა მომხდარიყო, როდესაც ქართული ლაშქარი უკვე აზერბაიჯანში იდგა. მაგრამ ამავე დროს გამოთქმები — „დაიბარეს განჯას წასაყოლად“⁹⁷ და „დაიპირეს ქალაქსა შინა“⁹⁸ თითქმის ნიშნავს, რომ ეს ამბავი ჯერ კიდევ ლაშქრობამდე მოხდა. ჩვენ მაინც ვფიქრობთ, რომ პირველი ვარაუდი უფრო სწორია, რადგან მეორე შემთხვევაში პაატა უარს ვერ გაბედავდა. რით უნდა აიხსნას ასეთი მოქმედება? არა გვგონია სულ რამდენიმე კვირის ქართლში დაბრუნებულ ბატონიშვილს მაშინვე, ტახტზე განეცხადებინა აშკარად პრეტენზია (ამ შემთხვევაში მას ისევე დაუნდობლად მოსპობდნენ, როგორც ეს უყოყმანოდ გააკეთეს 1765 წელს). არც იმის დაშვება შეიძლება, რომ პაატამ წინასწარ იცოდა აზერბაიჯანელი ხანების ფარული სამზადისი თეიმურაზისა და ერეკლეს წინააღმდეგ. წინასწარ განჭვრეტილი ჰქონდა მომავალი ომის შედეგი და მომენტს ელოდა. ისიც შესაძლებელია, რომ თბილისში ჩამოსულ პაატა ბატონიშვილს უკვე დახვდა ქართლელ თავადთა ოპოზიციური ჯგუფი, რომელმაც განზე დგომა ურჩია. ორმოცდაათიანი წლების დასაწყისში რომ ლეგიტიმისტური მოძრაობა არსებობდა, ამას ათანასე თბილელის თითქმის იმავდროინდელი საქციელიც ადასტურებს⁹⁹, მაგრამ აშკარად ამ პერიოდში ქართლის ფეოდალებში მძაფრი სეპარატიზმი არ შეინიშნებოდა. მხოლოდ იესეს ჩამომავალთა სრულ ლოიალობას არ დაადგა საშველი¹⁰⁰. საერთოდ პაატას „მუხრანელი“ მეფეების მოსურ-

⁹⁶ პ ა პ უ ნ ა ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 191.

⁹⁷ იქვე.

⁹⁸ იქვე.

⁹⁹ იხ. ი. ც ი ნ ც ა ძ ე, ათანასე თბილელისა და სიმონ მაყაშვილის ელჩობა რუსეთში. საქ. სსრ შსს საარქივო სამმართველოს „საისტორიო მოამბე“, 1952, ტ. 6, გვ. 85 — 175.

¹⁰⁰ 1755 წელს ანტონ I-ის ექსორიასთან დაკავშირებით, როდესაც მეფე იესეს ნა-
5. ლოვარდ ტუხაშვილი

ნე ბევრი თავად-აზნაური შეხედებოდა სიხარულით. ეს ბატონიშვილი, მართალია, უკანონო შვილია, მაგრამ მაინც პირველია დიდი ვახტანგის ოჯახიდან, რომელიც 1725 წლის შემდეგ ქართლში გამოჩნდა. ამას თანამედროვეთა თვალში გარკვეული მნიშვნელობა აუცილებლად ექნებოდა. ამიტომ უფრო სავარაუდოა გვეფიქრა, რომ პაატა ბატონიშვილი მოვლენათა განვითარების მოლოდინში დროებით გაემიჯნა კახ ბაგრატიონებს და მათი საგარეო პოლიტიკური ხაზის გატარებაში მონაწილეობის მიღება არ მოისურვა.

მაგრამ ვნახოთ რა მოხდა განჯასთან. სოფ. აზარმათთან ქართველთა ბანაკში გამოცხადდა თითქმის ყველა აზერბაიჯანელი ხანი. აქ მოვიდნენ: განჯის ხანი შავერდი, ყარაბაღის ხანი ფანა, ყარადაღის ხანი ქაზიმი (ქაზუმი), ნახჭევანის ხანი ჰეიდარ-ყული, ერევნის ხანი, ბარგუშათის ხანი, სიღნაღელი სომეხი მელიქები, შაჰისევანის ხანი, მულანის მომთაბარეთა სულთნები¹⁰¹. ერეკლე II-ის ბრძანებით ყველა მუსლიმანი ხანი (ერევნის ხანის გარდა) და მოღალატე სომეხი მელიქი ჩანახჩა მოულოდნელად დააპატიმრეს¹⁰², ეს უაღრესად სარიისკო ღონისძიება მეტად არაორგანიზებულად მოეწყო. თავი იჩინა ფეოდალური ლაშქრის თავაშვებულობამ. დაიწყო დაპატიმრებული ხანების ხელკვეით მემართა რბევა და ძარცვაგლეჯა¹⁰³. მოხდა არნაბული არეულობა. მეფეებმა „ქარს თავი ვერ დაუჭირეს“¹⁰⁴, ვერც განჯის ციხე აიღეს. მეორე დღეს თავაწყვეტილ ბრბოდ გადაქცეული ქართველთა ლაშქარი, რომელსაც მისივე შემადგენლობაში შემავალმა მამადიანურმა ნაწილმა ზურგში ღალატის მახვილი ჩასცა, დაამარცხა ჰაჯი-ჩელებმა¹⁰⁵. განჯის მახლობლად მდებარე ნიზამის აკლდამა ქართველთა გვამებით მოიფინა¹⁰⁶. ეს იყო დიდი პოლიტიკური მარცხი. წყალში ჩაეყარა ქართლ-კახეთს 5 წლის განმავლობაში გაწეული უდიდესი შრომა. ქართველები სულ მცირე ხნის განმავლობაში უკვე მეორეჯერ დამარცხდნენ. დაიკარგა ჰეგემონია ამიერკავკასიაში, ტერიტორიები, ფინანსები. თუ არა ჰაჯი-ჩელების სისუსტე, შეიძლება ამ მარცხის შე-

შეიგები აიძულეს რუსეთში გადახვეწილყვნენ, აჯანყდა აბდულაბეგის შვილი როსტომ-მირზა. მას მხარი დაუჭირეს ქვემო ქართლის ელებმა, მაგრამ ერეკლე II-მ ენერგიული მოქმედებით აიძულა როსტომ-მირზა ირანში გაქცეულყო (იხ. პ. კარბელაშვილი, XVIII საუკუნის საქართველოს ისტორიული ქრონიკები. გამოსცა ავთ. იოსელიანმა).

¹⁰¹ პ ა პ უ ნ ა ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი, დასახ. ნაშრომი. გვ. 192.

¹⁰² იქვე, გვ. 193.

¹⁰³ იქვე.

¹⁰⁴ იქვე.

¹⁰⁵ იქვე, გვ. 194.

¹⁰⁶ იქვე.

მდეგ საქართველოს ყოფნა-არყოფნის საკითხი დამდგარიყო. განჯასთან მარცხს მოჰყვა ადგილობრივი მაჰმადიანური სამყაროს ერთობლივი ამბოხება. ცნობილი მუსლიმანური ფორმულა „სარწმუნოების სიყვარული ჰქმნის სამშობლოს სიყვარულს“ ძალაში შევიდა. უდიდესი ფსიქოლოგიური ეფექტი ჰქონდა ჰაჯი-ჩელების საზეიმო დაპირებას: „თათარს ქართველ კაცს არ გაყმობთო“. ლეკები, ყაზახელები, შამშადილები, საქართველოს ელები (ბაიდარი, დემურჩი-ასანლუ, ბორჩალუ, ყარაჩა და სხვ.) ქვეყნის რბევაში ერთმანეთს ეცილებოდნენ. პაპუნა ორბელიანი წერს: „ამათის (ე. ი. თეიმურაზ-ერეკლეს—ლ. ტ.) შიშით ერანის ქვეყანა იძროდა“, ახლა კი „ბაიდარიც-კი მტრად აესივა“, და ჩქვე დასძენს, ასე იცის დაბალი კაცისაგან დამარცხებამო¹⁰⁷. ჰაჯი-ჩელებმა ქვემო ქართლის სამხრეთი ნაწილი დაიკავე. ქართველი ელებისაგან იქმნება ახალი პოლიტიკური ერთეული (შამშადილ ბამბაკიდან ვიდრე იორ-ალაზნის შესართავამდე), რომელსაც სათავეში ჩაუდგა ალა-ქიში¹⁰⁸. მისი სამფლობელო თითქმის თბილისამდე აღწევდა, ქართველი მეფის ერთგული ბორჩალოელები ახლა საოცარი სისასტიკით არბევდნენ სომხით-საბარათიანოს¹⁰⁹, აქტიურობდნენ ლეკებიც¹¹⁰. ქართველი რენეგატი ჰუსეინ-ბეგი და ბამან-ხანი ალა-ქიშის მხარეზე გადავიდნენ¹¹¹. ქართლ-კახეთი იმ ეტაპზე ყველა ამათგანზე გაცილებით ძლიერი იყო. არაერთგზის ჰრის-ხანე დარტყმებიც მიაყენა თავგასულ მეზობლებს, არაერთხელ შემოსრა ლეკებიც, ჟანა-ხანიც, მემედ-ხანიც, აზატ-ხანიც და ა. შ. მაგრამ უბედურება ის იყო, რომ მტერი არ ილეოდა. ერთის ადგილას მეორე ჩნდებოდა. მეურნეობის არაინტენსიურა, მეჭოჯურა ფორმა ადვილად იტანდა ქართველთა ძლევამოსილ ლაშქრობებს, განუწყვეტელი ომიანობისაგან კი ქართველი ცოცხალი ძალა იზრიტებოდა. ქართველ ხალხს ძალზე უჭირდა ბრძოლის ასეთი ველურა ფორმის ატანა. მას არ შეეძლო მეზობელი სახანოების მსგავსად მომთა-

¹⁰⁷ იქვე, გვ. 196. მაჰმადიანური სამყაროს ეს თავისებური აფეთქება უდავოდ თეიმურაზ-ერეკლეს ტაქტიკური შეცდომის შედეგი იყო. მათ არ უნდა დავიწყებოდათ ის ფაქტი, რომ მაჰმადიანობა საქართველოში ადგილობრივი მოვლენა იყო. ვფიქრობთ, აქ შთავარი მონები რელიგია კი არა, არამედ ისაა, რომ ქართული სახელმწიფოს ალორძინებით ე. წ. „ყიზილბაშობას“, ქართული სოციალურ-ეკონომიკური ინსტიტუტები დაუპირისპირდა. ეს უეცარი გიდასვლა (ყიზილბაშობიდან ქართველობაზე) ვერ აიტანა საქართველოს ელების დიდმა უმრავლესობამ. მაჰმადიანი მეფეების დროს მათ სხვა ფუნქციები ჰქონდათ დაკისრებული.

¹⁰⁸ იქვე, გვ. 197.

¹⁰⁹ იქვე.

¹¹⁰ იქვე, გვ. 199.

¹¹¹ იქვე, გვ. 199; აგრ. ბ უ ტ კ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 239.

ბარე ელების ხარჯზე შეეცაშო შეთხელებული მოსახლეობა. დიდი სამხედრო და ორგანიზატორული ნიჭი გამოამჟღავნა ერეკლე I-მ. არაჩვეულებრივი ენერგიით კქმნიდა მფრინავ რაზმებს. დაუღალავად ებრძოდა მოთარეშე მტერს. დროის მოსაგებად პაჭი-ჩელებს ზევი შესთავაზეს. გაუგონარი პასუხი შემოთვალა: „რაც თათარი ქართველ ბატონს ენსახურებიანო სულ ხელი აიღონო (ე. ი. ალა-ქიშის ახალი „სახანოს“ აღიარება სურდა), ქართლს დასჯერდესო, ადრიბეჯანის ქვეყნებში საქმე არა ქონდესო“. ასეთი დაზავება შეუძლებელი იყო. ერეკლე II-მ მოიშველია ჩერქეზთა და ოსთა ლაშქარი და 1752 წლის სექტემბერში ყაზახში ყარათაფასთან გამანადგურებელი დარტყმა მიაყენა ალა-ქიშს. ამ გამარჯვებას ჩრდილოვანი მხარეც კქმონდა. მაჰმადიანმა ელებმა ქართველთაგან შურისძიების შიშის გამო მასიურად დატოვეს საქართველო. ამან დიდი ზიანი მიაყენა ქართლ-კახეთის ხაზინას და განსაკუთრებით სამხედრო პოტენციალს.

ქართველობისათვის ამ საერთო გრანდიოზულ და დამაბულ ბრძოლაში, როდესაც ქართლ-კახეთის სამეფოს პოლიტიკური დამოუკიდებლობა ბეწვზე ეკიდა, პაატა ბატონიშვილი კვლავ მოვლენათა შიღმა აღმოჩნდა. როგორც ჩანს, ერეკლე II მასში ხედავდა საიმედო თანაშემწეს ან ყოველ შემთხვევაში ისეთ პიროვნებას, რომელსაც შეეძლო დიდი დახმარება გაეწია მისთვის ქართული ლაშქრის ევროპულად „გაწყობის“ საქმეში. და მართლაც, სწორედ ამ მომენტში სჭირდებოდა საქართველოს ევროპულად განსწავლული, მით უფრო არტილერიის მცოდნე პიროვნება. ამიტომაც ერეკლე II-მ „აუშვა პაატა ბატონიშვილი, კახეთს წაიყვანა, ამყოფა პატივით“. რასაკვირველია, ერთხელ უკვე ექვემდებარებოდა პაატა კახეთში მთლად თავისუფლად არ იყოლებოდათ, მაგრამ პაპუნას ხაზგასმა, იმას ნიშნავს, რომ არც რაიმე აკლდა (ეს „პატივით ყოფნა“ გვაფიქრებინებს, რომ პაატას ასეთი დამოკიდებულება თეიმურაზ-ერეკლეს მიმართ და მათი საქმეებისაგან განზე განდგომა არ აიხსნება მისი სურვილით უფრო მეტი პრივილეგიების მინიჭებისა. თავისთავად ეს საფიქრებელი იყო. გავიხსენოთ აბდულა-ბეგის ძმის პუსეინ-ბეგის მოქმედება. მას მხოლოდ პირადი ავტორიტეტის აწევა სურდა და გარკვეულ დროს მიაღწია კიდევაც იმას, რომ საკუთარი „საუფლისწულო“ ყმა-მამულის გარდა 400 მანეთი სამეფო ხაზინიდანაც დაენიშნა როგორც საკომპენსაციო პენსია. ვიმეორებთ, ეს პაატას მისამართით გამოირიცხულია. ასეთ პატივში მყოფი ანალოგიურ პრივილეგიას დაღატის გარეშეც ადვილად მიიღებდა). საერთოდ მაშინდელ საქართველოში პაატა ბატონიშვილის შესახებ საკმაო მაღალი აზრის ყოფილან. იგი მიაჩნდათ ერთ-ერთ განათლებულ პიროვნებად და მისგან ბევრ სასარგებლო საქმესაც გამოელოდნენ. ამას გვიმტკიცებს ცნობილი სახელმწიფო მოღვაწისა და მწიგნობრის

კათალიკოს-პატრიარქის ანტონ I-ის შეხედულება პაატას ნიქსა და უნარზე. კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის A ფონდში № 279-ით ინახება ანტონ I თხზულება „მზამეტყველება“. ავტორს ეს წიგნი დაუწყო 1750 წლის ოქტომბერს და დაუმთავრებია 1752 წლის მარტის 11-ს. აქ შესავლში ავტორი მოიხსენიებს ქართლისა და კახეთის მეფეების ოჯახებს, რუსეთის საიმპერიო კარს (ჩამოთვლის მთლიანად), იმერეთის მეფეს, აგრეთვე რომის, იერუსალიმის, ანტიოქიის, ახალი რომის, აფხაზეთის პატრიარქებს და შემდეგ აკეთებს აბზაცს: „სუფევდნენ უამსა ამას უბრძნესნი ქართველთა სამეფომსა აღვილთა ძეთაგანნი;

ვ ი ს ა რ ი ო ნ, თანა ძმად და თა ეპისკოპოსი ჩნი, აფხაზთა, და მეგრელთა და სვანთა და იმიერ ქართველთა მწყემსთ-მთავარ.

ტ ი მ თ ე ყ დ სამღუდელთა მიტროპოლიტი სამთავროსა და გორისა.

ა რ ს ე ნ ი, არქიმანდრიტი ღირსი ბარათაშვილი.

ზ ა ქ ა რ ი ა, მოძღვარი მეფეთა და სულიერი მამად და მოძღვარი ჩემი.

ზ ე ბ ე დ ე ხუცესი რლი აღიზარდა ვახტანგის მრ ქართველთასა.

ხ უ ც ე ს ი ოსე, ეკკლესიისა ტფილისისა სიონისა.

მ ე ფ ი ს ძ ე ვ ა ხ უ შ ტ ი ნათესავი ჩნი და ძე მისი იოანე რნი აღიზარდა ფდ სწავლულებასა შა ლათინათასა:

პ ა ა ტ ა, მეფის ძე ნათესავი ჩნი, იტყვიან ედ კეთილსამე უწყის მან გეომეტრია, რლ არს მზაზველობა.

თ ა ვ ა დ ი ი ო ა ნ ე ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი, მსაჯულთუხუცესი ქართლისა.

თ ა ვ ა დ ი დ ი მ ი ტ რ ი ც ი ც ი ა ნ ო ვ ი, რნი განისწავლა სიბრძნის მოყვარებასა შა ენითა ლათინათა.

მ ე ლ ი ქ ს ე დ ე კ მწიგნობართუხუცესი ქართველთა მეფისა ვახტანგისა.

ისააკ მცირე, ვრცელი გონებითა.

ესენი არიან, უბრძნეს ქართველთა შორის, გამოცდილნი ფილასოფოსებითა სწავლებათა შინა, გარნა სხვანიცა მრავალნი, თანად ყოველნივე ბრძენნი და მეცნიერნი სამღთოთა წერილთანი, არამედ ზემო ხსენებულნი იგი სრულითა არიან გამოცდილ სიბრძნის მოყვარებითა“¹¹². ე. ი. როგორც ვხედავთ, თვითონ ერთ-ერთი უბრძნესი კათალიკოსი ანტონ I დიდ შეფასებას აძლევს პაატა ბატონიშვილს. აქ დასახელებულ პირთაგან ზოგი რუსეთში მოღვაწეა, ერთი

¹¹² იხ. ხელნაწერთა ინსტ. A ფონდი, № 279. ხელნ. აღწ. გვ. 284; აგრეთვე თ. ქო-
რ და ნ ი ა, ქრონიკები, ტ. III, 1967, გვ. 223.

იმერეთში, ასე რომ, ანტონ I-ის მიხედვით, პაატა ქართლის 7-8 განათლებულ პირთა რიცხვში შედის. ამავე დროს ამ სიაში იგი მხოლოდ გეომეტრიის საფუძვლიანი ცოდნის გამო მოხვდა და სასულიერო პირთა კრებულში (მხოლოდ ერთი იოანე არაა სასულიერო წოდების ოღონდ მასაც სამოქალაქო უბანი აბარია—მსაჯულთუხუცესია) ერთადერთი სამხედრო ცოდნით აღჭურვილი პიროვნებაა. ე. ი. პაატა ბატონიშვილის წინ იშლებოდა ბრწყინვალე კარიერა, მას შეეძლო უდიდესი მხარგებლობის მოტანა სამშობლოსათვის.

მაგრამ პაატა არ იყო დაბადებული თავისი ძმის ვახუშტის მსგავსად წყნარი სამეცნიერო მუშაობისათვის. როგორც კი იპოვა დრო, ქართველი მეფეების გვერდში ამოდგომის მაგიერ ახალი ღალატი ჩაიდინა „...გამოეპარა კახეთიდან, გარდავიდა იმერეთს, შეეხვეწა აბაშიძე ლევანს“¹¹³. პაატა ბატონიშვილი თელავში საპატიო პატიმრობის შემდეგ გაუშვეს ქიზიყში. რასაკვირველია, მასზე მეთვალყურეობა არც აქ მოუშლიათ. პაატას გამასპინძლება (და რასაკვირველია კონტროლიც) დავალებული ჰქონდა ქიზიყის მაშინდელ მოურავს თამაზ ანდრონიკაშვილს. შეიძლება ვიფიქროთ, რომ მეფეებს ეს პიროვნება შემთხვევით არ აურჩევიათ. თამაზ ანდრონიკაშვილთან პაატას, ერეკლე II-ის აზრით, ალბათ უნდა გაადვილებოდა ყოფნა, რადგან ეს უკანასკნელი ბატონიშვილ ბაქარის ქვისლი იყო და ვახტანგ VI-ის ოჯახს ასე თუ ისე ენათესავებოდა (ერთი კია, რომ ბაქარს მაინცდამაინც კარგი ურთიერთობა არ ჰქონდა ცოლის ნათესავებთან, სწორედ მან გააგდებინა თავი ორგულობისათვის საკუთარ სიმამრს, არაგვის ერისთავს გიორგის, და საერისთავოც ჩამოართვა მის მემკვიდრეებს). 1754 წლის აპრილში პაატა ბატონიშვილმა ისარგებლა მასზე მეთვალყურეობის შესუსტებით და იმერეთში გაქცევა მოახერხა. ერეკლე II-მ ამ საქმეში ბრალი დასდო თამაზ მოურავს, ჩამოართვა თანამდებობა და ქართლ-კახეთიდან გააძევა. ქიზიყის მოურავად დანიშნა იესე ამილახვარი. ჩვენ არ შეგვიძლია დავადგინოთ პაატას გაქცევაში რამდენად მიუძღოდა წვლილი თამაზს. აღსანიშნავია მხოლოდ ერთი ვარაუდი. ქიზიყის ყოფილი მოურავის ძმა ნიკოლოზ ალავერდელი აღმაცერად უყურებდა თეიმურაზსა და ერეკლეს. შემდეგში იგი გადაიხვეწა კიდევაც რუსეთში და ბაქარის ოჯახში ჰპოვა ბინა. არ ვიცით, იზიარებდა თუ არა თამაზი თავისი ძმის პოლიტიკურ შეხედულებებს, მაგრამ საქმის შემდეგდროინდელი მიმდინარეობა გვარწმუნებს, რომ ამ პიროვნებამ ძირითადად შეინარჩუნა ერთგულება მეფის ოჯახის მიმართ.

1756—1759 წლებში ერეკლეს პირად რაზმში განსაკუთრებით თავი გამოიჩინა ახალგაზრდა ზაქარია თამაზის ძე ანდრონიკაშვილმა,

¹¹³ პ. ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 196.

რომელმაც საარაკო გმირობა ჩაიდინა სოფ. კარალეთთან და სკრასთან მომხდარ შეტაკებებში ლეკებთან. ვაჟის ასეთი სიქველის გამო, მალე ერეკლე II-მ შემოირიგა თამაზი და ძველი თანამდებობაც დაუბრუნა (მოგვიანებით მამა-შვილს კვლავ შემოსწყრა მეფე, მაგრამ ეს მოხდა ზაქარიას და მეფისწულ ელენეს სამიჯნურო ინტრიგისა და არა პოლიტიკური შეხედულებების გამო).

ამის შემდეგ ქრება პაატა ბატონიშვილის ხსენება ქართულ წყაროებში ვიდრე 1765 წლამდე. ალ. ფირცხალიაშვილის გამოთქმა, რომ ვიხმაროთ, „პაატა შეუცნობადი წყვდიადიდან გამოცურდა მხოლოდ 1765 წელს“.

მაგრამ საიდან, როდის და როგორ აღმოჩნდა ქართლ-კახეთის სამეფოდან გაქცეული ბატონიშვილი მეტად სერიოზული ოპოზიციური მოძრაობის სათავეში?

წინასწარ ისიც უნდა განვაცხადოთ, რომ ბევრი ქართველი ისტორიკოსისათვის ეს პრობლემა საერთოდ არც არსებობდა და, სამწუხაროდ, არც დღეს არსებობს. ზევით უკვე მოტანილი გავრცელებული ვერსია პაატას შესახებ ამ საკითხს საკმაოდ იოლად ხსნიდა. მაგალითად, გ. ქიქოძე თითქმის უკრიტიკოდ იჭერებდა (ალბათ ზ. ჭიჭინაძისაგან მომავალ) იმ მითს, რომ რუსეთიდან ევროპაში ხანგრძლივი დროის მანძილზე ყოფნის შემდეგ პაატა პირდაპირ ირანში ჩავიდა ქართლის ტახტის მოსაპოვებლად. აქ კერძო-ხანმა, რომელიც დიდი ხანია დარწმუნდა, რომ ერეკლეს წინააღმდეგ ვერაფერს გააწყობდა, ვერც მუქარით და ვერც ინტრიგებით, თურმე მასთან მისულ პაატას აგრძნობინა, რომ „ირანის მხრით არავითარი დახმარების იმედი არ უნდა ჰქონოდა“. ამის შემდეგ პაატა დაბრუნდა საქართველოში. ალბათ თავისი ავტორიტეტის წყალობით გ. ქიქოძემ თავის მხრივ გავლენა მოახდინა სხვა, მის მომდევნო მკვლევრებზე. მაგალითად, ანალოგიური აზრი გამოთქვა გ. აკოფაშვილმა. მისი აზრით, პაატა საქართველოში XVIII საუკუნის 60-იანი წლების დასაწყისში ჩამოვიდა. ზუსტად იგივე გაიმეორა ა. იოსელიანმა. აღნიშნული მკვლევრების ამ შეხედულების პირველი წყარო სწორედ ზ. ჭიჭინაძეა (უფრო სწორედ ზ. ჭიჭინაძეა წყარო გ. ქიქოძისათვის, ეს უკანასკნელი მომდევნო მკვლევართათვის). სხვებს ასეთი უზუსტობა დაშვებული არა აქვთ. ამ მხრივ განსაკუთრებით საინტერესოა პ. ცხვილოელის სტატია „მეფე ერეკლე და დემეტრე ამილახვარი“. მკვლევარს სწორად აქვს პაატას ქართლ-კახეთში მოსვლის პირველი პერიოდი გადმოცემული. მას ესმის, რომ არტილერიის სპეციალისტის მოსვლა თეიმურაზ II-ს და ერეკლე II-ს აუცილებლად გაახარებდა. მაგრამ პაატა თავიდანვე შეიჭმულების გზას ადგა და არ სურდა მეფეებისათვის ხელი შეეწყო. სწორედ ასე ხსნის განჯის ომის დროინდელ ეპიზოდს პ. ცხვილოელი. ალბათ სხვა

რაიმე, ჩვენთვის უცნობი წყაროს გამოყენებით იგი აკონკრეტებს პაპუნა ორბელიანის ლაკონიურ ცნობას. მისი მიხედვით, პაატა იმერეთში ლევან აბაშიძესა და რაჭის ერისთავთან გაიპარა 1754 წლის აპრილში (თუმცა შეიძლება აქაც პ. ცხვილოელი, როგორც განჯის ომის თარიღის განსაზღვრაში, ერთი წლით ცდება). იმერეთში პ. ცხვილოელს პაატა 1757 წლამდე ეგულება, შემდეგ, მისი აზრით, დაბრუნდა რუსეთში, საიდანაც 1763 წელს ანტონ I-ს ჩამოჰყვა (თვით ერეკლე II-ს უთხოვია. თან წამოიყვანე პაატა). რასაკვირველია, დღეს შეგვიძლია საკმაოდ ადვილად გავაბათილოთ ეს ბოლო შეხედულება. რუსეთიდან პაატას გამოქცევის პერიოდები მის უკან დაბრუნებას გამოიჩინებენ. ალბათ მას ისევე არ ასცდებოდა ციხე, როგორც შემდეგში ალექსანდრე ბაქარის ძესა და ალექსანდრე ამილახვარს. მაგრამ პ. ცხვილოელის სტატიაში პოზიტიურია მისი ლოგიკური თანამიმდევრობა. ავტორი ცდილა მისთვის ხელმისაწვდომი ყველა ცნობა ერთმანეთისთვის შეეჯერებინა და მათ შორის კავშირი დაედგინა. მისი მსჯელობა საერთოდ ძალიან საინტერესოა. — ბევრი რამ შეიძლება სწორი იყოს, ბოლო მოსაზრების სიმცდარე კი გამოწვეულია იმით, რომ მას ხელი არ მიუწვდებოდა რუსეთის არქივებში დაცულ დოკუმენტებზე.

წყაროთა სიმციროს გამო ძნელია დეტალურად დავადგინოთ პაატა ბატონიშვილის ცხოვრების ყველა დეტალი 1752 — 1765 წლებში. ასევე ძნელია გაირკვეს ჰეშმარიტი სურათი ქართლის ლეგიტიმისტური მოძრაობისა და იმ გარემოებათა ახსნა, რამაც პაატა ლეგიტიმიზმის ლიდერად აქცია. მაგრამ, ვფიქრობთ, თუ დეტალური სახით არა, ზოგადად 1752-1765 წლების პერიოდის ისტორიული სურათის აღდგენა ასე თუ ისე მაინც შეიძლება.

დადგენილ ფაქტად უნდა ჩაითვალოს პაპუნა ორბელიანის ცნობათა სისწორე. საერთოდ ეს ისტორიკოსი საკმაოდ სანდოა, ე. ი. უეჭვოა მისი გადმოცემა, რომ 1752 წლის (ან 1754 წლის) შემდეგ პაატა ბატონიშვილი კახეთიდან ფარულად იმერეთში გაიქცა და ლევან აბაშიძისა და რაჭის ერისთავის მიერ სოლომონ I-ის წინააღმდეგ მოწყობილ შეთქმულებაში მიიღო მონაწილეობა. დგება ბუნებრივად საკითხი, რატომ წავიდა ქართლელი ბატონიშვილი იმერეთში ლევან აბაშიძესთან? ვფიქრობთ, აქ გადამწყვეტი მნიშვნელობა ექნებოდა ვახტანგ VI-ის ოჯახის სიახლოვეს აბაშიძეებთან.

სად იმყოფებოდა პაატა ბატონიშვილი 1757 წლის ზრესილის ომის შემდეგ? ამ კითხვაზე ზუსტი პასუხის გაცემა შეუძლებელია წყაროთა დუმილის გამო. ზევით აღნიშნული გვეჩვენა, რომ პ. ცხვილოელის მიხედვით, პაატა ლევან აბაშიძის სიკვდილის შემდეგ რუსეთში დაბრუნდა. არა გვგონია, მას რაიმე წყარო ჰქონოდა ამის და-

სამტკიცებლად. უბრალოდ მან უფრო ლოგიკურად მიიჩნია ასეთი ნაბიჯი (თუ არა ფარული გამოქცევა, მართლაც, პაატას რუსეთში წასვლა ყველაზე გონივრული იქნებოდა). ასევე არასწორია ვერსია პაატას ქერიმ-ხანთან ირანში გადახვეწის შესახებ. ამ პერიოდში ქერიმ-ხანი ჯერ კიდევ არ არის ირანის ერთპიროვნული მმართველი. ჩრდილო ირანში (ე. ი. სამხრ. აზერბაიჯანში) კვლავ აზატ-ხან ავღანი მბრძანებლობს, რომელიც 50-იანი წლების ბოლოსათვის ერეკლე II-სთან მჭიდროდ დაახლოების გუნებაზე დადგა (აკი კიდევაც ჩაუვარდა ხელში ქართველ მეფეს). ვფიქრობთ, პაატა არსად არ გაქცეულა, მან მშვენიერად იცოდა თავისი მამის ოჯახის მაგალითზე, რომ საგარეო ფაქტორი იმ მომენტში აღარ სწყვეტდა ქართლის ტახტის ფლობის საკითხს (თანაც, ირანში გაქცეული და შემდეგ ქართლში მობრუნებული პაატა ველარ მოიპოვებდა ასე ადვილად ერეკლე II-ის ნდობას). ამიტომაც, ვფიქრობთ, რომ იმერეთიდან პაატა ბატონიშვილი უშუალოდ ქართლში დაბრუნდა. ეს უნდა მომხდარიყო ხრესილის ომის შემდგომ წლებში. ცნობილია, რომ 1758 წელს დაიდო სამხედრო კავშირი ქართლ-კახეთისა და იმერეთის სამეფოებს შორის. შესაძლებელია ამ მომენტში ნებით თუ უნებლიეთ მოუსვენარი ბატონიშვილი დააბრუნეს თბილისში. მაგრამ არა გვეგონია, მისთვის სრული თავისუფლება მიენიჭებინათ. 1755 წელს ანტონ I-ის ექსორიასთან დაკავშირებით (რასაც წინ უძღოდა მისი ახლო ნათესავების, იესე მეფის მამამდიანური ჩამომავლობის გაქცევა აზატ-ხანთან), თეიმურაზ II-მ აღმაცერად შეხედა ქართლში დარჩენილ ქართულ ბაგრატიონებს. მან აიძულა იესეს ყველა ნაშიერი დაეტოვებინათ საქართველო (მამამდიანები ირანში, ქრისტიანები რუსეთში). ასე რომ, პაატას მდგომარეობა თეიმურაზ II-ის სიკვდილამდე მაინც საკმაოდ მძიმე იქნებოდა. მისი სრული რეაბილიტაცია იქნება მართლაც კათალიკოს ანტონ I-ის დაბრუნების შემდეგ მოხდა (მხედველობაში გვაქვს ანტონ I-ის მაღალი წარმოდგენა პაატას განსწავლულობაზე და აგრეთვე პ. ცხვილოელის ცნობა ანტონ I-ის და პაატას კავშირის შესახებ, რაც რაღაც რეალურის გამოძახილიც იყოს შეიძლება). პაატას ნდობისა და ავტორიტეტის გვიან აღდგენაზე მეტყველებს ის, რომ არსად მოიხსენიება მისი ოჯახი, მამულები, სახელო, არ ჩანს კონკრეტულად რა მოვალეობას ას-

რულებდა სახელმწიფოში¹¹⁴. ასეთი არამდგრადი ცხოვრება უფრო თავისუფლებადკვეთილ (ან შინაურ პატიმრობაში მყოფ) ადამიანს შეეფერება, ვიდრე სტაბილური მდგომარეობის მაღალი არისტოკრატის პრივილეგიებულ ბატონიშვილს.

¹¹¹ ჩვენ ზუსტად არ შეგვიძლია განესაზღვროთ რა თანამდებობა ეკავა პაატას ქართლ-კახეთის სამეფო კარზე, მისი განცხადებით, იგი მეფის მთავარი სამხედრო კონსულტანტი იყო, მაგრამ სამხედრო საქმიანობა, როგორც წესი, მას ადვილად შეიძლებოდა შეეთავსებინა სხვა სახელოსთანაც. ვფიქრობთ, პაატა ბატონიშვილს დაეალეებული ჰქონდა ობოლისის მოურაუობა. ამ მონაკვეთზე ეს სახელო ყველაზე საპატიოდ ითვლებოდა. მას ჯერ „დიდი“ გივი ამილახვარი ფლობდა, შემდეგ ერეკლე II-ის უფროსი ძე ვახტანგი. ეს უკანასკნელი 1759 წელს გარდაიცვალა და მას შემდეგ ადგილი ვაკანტური დარჩა. რაკი პაატას მკვიდრო კავშირი ჰქონდა ძირითადად ქალაქის მოსახლეობასთან, ამავე დროს მისი მამული ჩანს მხოლოდ! ქ. თბილისში და არა პროვინციაში, ვფიქრობთ, პაატას სწორედ ქალაქის მოურაუობა ჰქონდა ჩაბარებული.

XVIII საუკუნის 60-იანი წლების საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მოძრაობის სოციალური ბაზა და ძირითადი მიმართულებები

1. 1765 წლის გამოსვლის პოლიტიკური წინაპირობები

XVIII საუკუნის 60-იანი წლების დასაწყისში აღმოსავლეთ ამიერკავკასიაში ახალმა სიომ დაქროლა. საერთაშორისო ვითარება უფრო დაიძაბა. ირანის არეულობა თანდათან დასასრულს მიუახლოვდა. ზენდების ტომის ბელადმა ქერიმ-ხანმა ზედიზედ დააძარცხა მეტოქეები და უშუალოდ მოადგა ქართლ-კახეთს. ირანის ცენტრალიზაციის აღდგენას თითქოს ავტომატურად საქართველოს ფაქტობრივი სუვერენიტეტის დაკარგვა უნდა მოჰყოლოდა. მაგრამ მოხდა პირიქით. ირანის ვეჟილის გამაერთიანებელმა ცენტრისკენულმა პრეტენზიებმა გაამაგრეს ერეკლე II-ის პოზიციები. საქმე ისაა, რომ ირანის გაძლიერება უპირველეს ყოვლისა მოასწავებდა აზერბაიჯანული სახანოების დამოუკიდებლობის გაქრობას, ამიტომაც აღმ. ამიერკავკასიის მუსლიმანური პოლიტიკური ერთეულები, როგორც ყოველთვის ანალოგიურ სიტუაციაში, ქართლ-კახეთის გარეშე მო დაირაზმნენ. ესეცაა. ერეკლე II გულგრილად არ უყურებდა ირანის იმპერიის შიგნით მიმდინარე პოლიტიკურ შეხლა-შემოხლას, განსაკუთრებით დიდი სიფრთხილე გამოიჩინეს ქართველებმა თეიმურაზ II-ის რუსეთში ელჩობის პერიოდში (გავიხსენოთ, რომ თეიმურაზ II რუსეთში ლაპარაკობდა ირანის საკითხზე, ირანის დიდებულების სახელით, როგორც „ირანის უპირველესი პირი“). ერეკლე II ბრძოდ არ ნდობია მამა-მეფის პისაას, გარკვეული მიზნით საჭაროდ გაემიჯნა კიდეც, მან შესანიშნავად განსჯერბიტა საით იხრებოდა გამარჯვების სასწორი პრეტენდენტთა ბრძოლაში და დიდი წინასწარი სამზადისი ჩაატარა, რათა მოეღწიათ განვითარებისას რაიმე გაუთვალისწინებელ მოულოდნელობას არ შეეახებოდა.

ქართულ ისტორიოგრაფიაში კარგადაა გარკვეული, რომ თეიმურაზ II-ის რუსეთში ელჩობა ქართლ-კახეთის სამეფოს მესვეურთა

ერთობლივად შემუშავებული დიდი გეგმის შედეგი იყო¹. ისიც გარკვეულია, რომ მამა-შვილი დიპლომატიური მიზნით გაემიჯნენ ერთმანეთს და ასეთმა პოლიტიკამ უდავოდ გაამართლა. სამართლიანად წერდა ო. მარკოვა: „საფიქრებელია, ძალზე ფაქიზი პოლიტიკის გათვალისწინებით არ მოაწერა ერეკლე II-მ ხელი თეიმურაზ II-ის მიერ წარმოდგენილ სიგელს, თუმცა უეჭველია მისი მონაწილეობა ელჩობის ორგანიზაციაში, რაც კარგად ჩანს მისი მიმოწერიდან მამასთან. ხელმოუწერლობა აადვილებდა ერეკლეს თავის მართლებას ქერიმ-ხანის თვალში. ეს აუცილებელი იყო მით უფრო, რომ როდესაც თეიმურაზმა შესთავაზა მოსკოვს წესრიგის დამყარება ირანში, იქ ქერიმ-ხანმა უკვე მოახერხა ხელისუფლების განმტკიცება გარედან ჩარევის გარეშე“². გაძლიერებულმა ქერიმმა მაშინვე საქართველოს მიაპყრო თვალი. ჭერ კიდევ ადრე საქართველოში მოხერხებულად გაავრცელეს ხმა, რომ თეიმურაზის რუსეთში წასვლა გამოწვეული იყო მისი უკმაყოფილებით შვილთან³. ამავე დროს თეიმურაზის ელჩობის ქაშს ერეკლე II-მ გააქტიურა შეტევა მაჰმადიან ამიერკავკასიაზე. 1760 წლის დეკემბერში კიდევ ერთხელ მიიმედ იქნა განადგურებული ყარაბაღის ხანი ფანა⁴ (რომელიც ამის შემდეგ პოლიტიკური ასპარეზიდან გავიდა). ამ გამარჯვებით ერეკლე II-მ აღადგინა უფლებები განჯაზე და ყარაბაღიც დაიმორჩილა. ძეგლებურად დამორჩილდა ერეგენის ხანი. შემახავ, შაქმა, ყარაბაღმა და ნახჭევანმა საჯაროდ აღიარეს საქართველოს პრიორიტეტი. განსაკუთრებით ფასი დაედო ერეკლეს მას შემდეგ, რაც ხელში ჩაუვარდა ირანის შაჰის ტახტის ერთ-ერთი მაძიებელი, ქერიმის ყველაზე სერიოზული მეტოქე აზატ-ხან ავღანი⁵. ასე რომ, აგრიჩაის (1750 წ.) და განჯის (1751 წ.) ორგზისი სასტიკი მარცხის შედეგების

¹ იხ. ბ. გელეიშვილი. XVIII ს. ქართული ლიტერატურის მემკვიდრეობიდან. აღ. ამლახოზი, როგორც პოლიტიკური მოღვაწე, მწერალი და მოაზროვნე. ტფილისი, 1936; ი. ცინცაძე. რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიიდან. ქართლ-კახეთის ელჩობა რუსეთში. საქ. სსრ შინაგან საქმეთა სამინისტროს ცენტრალური არქივის „საისტორიო მოამბე“, 1966; ვ. მაკარაძე, მასალები XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის, II, თბილისი, 1968.

² О. П. Маркова. Россия, Закавказье и международные отношения XVIII века. М., 1966.

³ ჩვენ ძირითადად ვთანხმებით თვალსაზრისს იმის შესახებ, რომ ერეკლე-თეიმურაზის უკმაყოფილება მხოლოდ დიპლომატიური ფანდი იყო, მიზნების შესანიშნავად გაიზნული, მაგრამ იმასაც ვუშვებთ რომ მამაშვილის ურთიერთობაში მართლაც იყო ბზარი და ურთიერთწინააღმდეგობაც.

⁴ იხ. ლ. ტუხაშვილი, ქართლ-კახეთის სამეფო XVIII ს. 60-იან წლებში (ხელნაწ. ნაშრ.). გვ. 87; აგრეთვე ვ. მაკარაძე, ჭდასახ. ნაშრომი, გვ. 99, 126.

⁵ იქვე, შესაბამისად გვ. 89—92 და გვ. 99; აგრეთვე იხ. იოსებ ემინის ავტობიოგრაფია, გვ. 218 (ხელნაწერი).

სრული ლიკვიდაცია თითქმის მთლიანად 1760 — 1762 წწ. მოხდა. ეს არამართო ბრძოლებში მოპოვებული წარმატებებით გამოიხატა, არამედ იმ ფაქტითაც, რომ 1754 წ. მასიურად გაქცეული საქართველოს ელემები (ბორჩალო, ყაზახი, შამშადილი, ბაიდარი, ფამბაკი, ყარაჩა, დემურჩი-ასანლუ, ჭინლი და ა. შ.) მასიურად დაბრუნდნენ ადრინდელ საცხოვრებელ ადგილებში და ერეკლე II-ის სამხედრო პოტენციალიც საკმაოდ გაზარდეს.

1761 წ. დეკემბერში თეიმურაზ II პეტერბურგში გარდაიცვალა. მისი პროგრამა იმ პერიოდში რუსეთის მთავრობისათვის მიუღებელი აღმოჩნდა. ამის მიუხედავად, უშედეგო ელჩობის საქართველოში დაბრუნების დროს, ქართლ-კახეთის სამეფოს პოლიტიკური მდგომარეობა სტაბილური და ერთობ პერსპექტიული ჩანდა. ამიტომ ერეკლე II-ის პოზიცია რუსეთის მიმართ მართო ირანის წინაშე დიპლომატიური დემარშებით არ აიხსნება. ქართველ მეფეს უკმაყოფილების რეალური საფუძველი ჰქონდა, თანაც სამეფოს შედარებით სტაბილიზაცია ერეკლე II-ის დამოუკიდებელ პოლიტიკას საკმაოდ ამაყ ტონს აძლევდა. საინტერესოა, რომ რუსეთმა უკან დაიხია. არ აყვავდა ერეკლე II-ის გამოწვევას. საგარეო საქმეთა კოლეგიაში შესანიშნავად მიხვდნენ, რომ შეიძლება ქართველი მეფის განაწყენება ქართლ-კახეთის ტრადიციული საგარეო ორიენტაციის შემობრუნებად გადაზრდილიყო, რაც თავის მხრივ რუსეთის აღმოსავლური პოლიტიკისათვის საყრდენი წერტილის გამოცლას უდრიდა. სასწრაფოდ სპეციალური მითითება მიეცა ასტრახანის გუბერნატორს, ყოველნაირად გაეძლიერებინა ურთიერთობა საქართველოსთან.

ანგარიშგასაწევია ერთი გარემოება. რუსეთის იმპერიის უმაღლესი კანცლერის მ. ვორონცოვის სამძიმრის წერილი ერეკლესადმი აღრესირებულია შემდეგნაირად: „ქართლისა და კახეთის ბრწყინვალე მეფეს“⁷. აქ ორი საინტერესო მომენტია. 1. რუსეთმა ერეკლე II აღიარა მეფედ (აქამდის რუსეთში ქართველი მეფეები იწოდებოდნენ „პრინცებად“, „მფლობელებად“, იმ საფუძვლით, რომ მათ ასეთივე ტიტული — „ვალი“ ჰქონდათ ირანში), 2. ერეკლე I დსახელებულია ქართლისა და კახეთის მეფედ. ე. ი. რუსეთმა სცნო ამ ორი სამეფოს გაერთიანება და კახი ბაგრატიონების უფლებანი გაერთიანებულ ტახტზე. ეს, ო. პ. მარკოვას სიტყვით რომ ვთქვათ, თეიმურაზ II-ის დიპლომატიის, „სიკვდილის შემდგომი წარმატება იყო“. ამრიგად, 1762 წელს ქართლისა და კახეთის სამეფოების ფორმალური დამოუკიდებლობა დასრულდა⁸. დამთავრდა თეიმურაზ-ერეკლეს ერ-

⁶ ო. მარკოვა, დასახ. ნაშრომი, გვ. 131, კრებულში — კავკასიის ხალხთა ისტორიის საკითხები, გვ. 368.

⁷ იქვე; შდრ. ვ. მაკარაძის შენიშვნა ამ საკითხზე (დასახ. ნაშრომი, გვ. 143).

⁸ ქართლისა და კახეთის სამეფოები ფაქტობრივად უკვე გაერთიანებულია 1740 წლი-

თობლივი მმართველობის ეპოქა. ეს მოვლენა ირანის დროებითი სტაბილიზაციის თანადროული იყო. ამიტომაც საკუთარი საგარეო პოლიტიკური კურსის შემუშავების პირველსავე ეტაპზე ერეკლე II უკვე ფეხზე წამოდგარ ირანის სახელმწიფოს შეეჯახა. თავის მხრივ გაერთიანებული ირანის წინაშეც ბუნებრივად კვლავ დადგა საქართველოს მარადიული საკითხი. შეიქმნა უალრესად საინტერესო და თავისებური მდგომარეობა. ცნობილია, რომ არც თეიმურაზი და არც ერეკლე არ გამოსულან ოფიციალურად ირანის ფორმალური ვასალობის სტატუსიდან. პირიქით, ეს უკიდურესად ფრთხილი პოლიტიკოსები, ითვალისწინებდნენ რა ვახტანგ VI-ის ტაქტიკურ შეცდომებს, ცდილობდნენ აღდგენა-გამოსწისათვის წარმოებული დიდი ბრძოლების მთელი პრაქტიკა გარეგნულად ირანის საშინაო საქმედ დაესახათ. სანამ ეს უკანასკნელი დაშლილი იყო, „ირანული პოლიტიკა“ ქართველი მეფეების საგარეო პოლიტიკის ყველაზე მოხერხებული ბერკეტი გახდა. ისეთი შთაბეჭდილება რჩებოდა, თითქოს „გურჯისტანის ვალი“ ამ ტიტულით მინიჭებულ უფლებებს არ აკარებდა. მაგრამ ათეული წლების მანძილზე ირანის წესრიგის „ბაიარახტარი“ ერეკლე II რა იდეოლოგიურ საფუძველს დაუდებდა აღდგენილი ირანის წინააღმდეგ ბრძოლას, როდესაც ქერიმ-ხანის 100 000-იანი არმია მრისხანე მუქარით არეზის ნაპირებს მოადგა? მართლაც, 60-იანი წლების დასაწყისში ქართლ-კახეთის სამეფო უდიდესი ამოცანის წინაშე აღმოჩნდა. მაგრამ ერეკლე II იმ დროისათვის თავისი სახელმწიფოებრივ-დიპლომატიური ნიჭის ჭეშმარიტი გაფურჩქვნის პერიოდში იყო. მან მოახლოებული საშიშროების წინაშე გამოიჩინა პოლიტიკურ მოვლენათა სწორი სტრატეგიული განწყობის უდავოდ მაღალი უნარი და გაანეიტრალა ირანი⁹. მეტიც, ქერიმ-ხანმა სცნო ერეკლე II არამარტო გაერთიან-

დან. მთელი პერიოდი თეიმურაზ-ერეკლეს ერთობლივი მმართველობისა (1740—1762 წწ.) არის შესანიშნავი ნიმუში იმისა, თუ თანდათანობით როგორ გადადის ხელისუფლება მამიდან შვილზე.

⁹ ირანის გაერთიანების შემდეგაც ერეკლე II-ს არ შეუცვალა თავის დროზე თეიმურაზ II-ის მიერ შემუშავებული ე. წ. „ირანული პოლიტიკა“. თითქოს იმ კრიზისულ მომენტში, როდესაც ქერიმ-ხანის არმია არეზის ნაპირებზე იდგა, ქართველებს უნდა შეეცვალათ ბრძოლის მეთოდები—დაუპირისპირებინათ ირანისათვის რუსეთი, აღმ. ქრისტიანული ხალხები, თურქები და ა. შ. (ი. ე. გაუმეორებინათ ლუარსაბის, სიმონის, გ. სააკაძის, ვახტანგ VI-ის, გივიამღლაშვილის მეთოდები), მაგრამ ერეკლე II არც ახლა გამოვიდა ირანის ორბიტიდან. მან გარს შემოიკრიბა აზერბაიჯანული სახანოები, შაჰის ტახტის მძიძველი სხვა პრეტენდენტები და ქერმის დაუპირისპირდა თავისებური ლეგიტიმიზმის პოზიციებიდან. ერეკლე II ირანის ტახტზე მხარს უჭერდა მისი აზრით ყველაზე კანონიერ პრეტენდენტს შაჰ-არსს. დაძაბულობამ ზენიტს მიაღწია 1763 წლის აპრილ-ივლისში. ქერიმ-ხანი მუქარით აყენებდა ულტრაბტუმს. იგი მოითხოვდა მისი უზენაესობის აღიარებას, ხარკს, ტყვეებს (ლამაზ კაბუკებსა და ქალიშვილებს), აზატ-ხანის გაცემას და მძევლებს—ტახტის მემკვიდ-

ნებული ქართლ-კახეთის მეფედ, არამედ ოფიციალურად აღიარა ქართველი მეფის უზენაესობა მდ. არეზის ჩრდილოეთით მდებარე აზერბაიჯანულ სახანოებზეც.

1763 წლის აპრილ-ივლისის პოლიტიკური კრიზისის დაძლევის შემდეგ ქართლ-კახეთის სამეფოს ავტორიტეტიც მეტად გაიზარდა. ირანისა და რუსეთის ოფიციალურმა აღიარებამ ერეკლე II-ის საერთაშორისო გავლენა განამტკიცა¹⁰. ამავე დროს ირანის „წესრიგმა“ გაათართოვა ვაჭრობა, მოცოცხლდა ხელოსნობა და სუსტი მრეწველობაც. საქართველოს ელები დაუბრუნდნენ ქვემო ქართლს და ივრისპირეთს. კვლავ განახლდა აღმშენებლობითი მოღვაწეობა. დასრულდა ქართულ საფორტიფიკაციო ნაგებობათა ახალი ციკლის მშენებლობაც. ამ პერიოდში გაძლიერდა ცენტრალიზმი სახელმწიფოს მმართველობაში. შეიზღუდა ფეოდალების ადმინისტრაციული უფლებები, გამრავლდა სამოურავოება, გაუქმდა ყაზახის ხანობა. ეს კუთხე საბოლოოდ ჩამოაჭრეს განჯას და ქართლ-კახეთს შეუერთეს. 1763 წლის გაზაფხულზე დაბრუნდა ანტონ I, რომელიც კვლავ იქნა არჩეული საქართველოს ეკლესიის მესაქედ. იგი სათავეში ჩაუდგა ქვეყნის საგანმანათლებლო და კულტურულ ცხოვრებას. აღდგა სტამბა, წიგნის ბეჭდვა, განახლდა მეცადინეობა თბილისის სემინარიაში, თელავის „რიტორიკულ-ფილოსოფიურ“ სკოლაში, დაარსდა ახალი სამონასტრო სკოლები. ვამოაცა რამდენიმე ნათარგმნი და ორიგინალური სახელმძღვანელო. თეოსოფიკი ცვლილება შეინიშნება ერეკლე II-ის საგარეო და საშინაო პოლიტიკაშიც. მეფე უკვე აღარ იფარგლება ვიწრო დინასტიური ინტერესებით (ჩანს, კახი ბაგრატიონების აკლიმატიზაცია ქართლში დასრულდა).

არ უფლისწულ გიორგის, მეფის სიძე დავით ორბელიანს, გარდაცვლილი ბატონიშვილი ვახტანგის ქვრიუს. ბოლოს და ბოლოს ქერიმმა ვერ გაბედა რისკზე წასვლა და კომპრომისი ირჩია. აღსანიშნავია, რომ ერეკლე II-ს მაინც ხელი არ აუღია შაქრობის გზარდაკერაზე (თავის მხრივ, ვერც ქერიმმა გაბედა თავი შაჰად გამოეცხადებინა და სიკვდილმდე მხოლოდ ვეჭოლდ დარჩა). ეს უკანასკნელი აფასებდა ქართველების ასეთ პოზიციას. არსებობს გადმოცემა, რომ თავის დროზე შაქრობმა თეიმურაზ II-ს ირანი გაუყო (პეისონელი). შემონახულია კიდევაც მისი სიგელიც, სადაც ლაპარაკია თეიმურაზისათვის ამიერკავკასიის, აზერბაიჯანისა და ერაყის გადაცემის შესახებ (იხ. პლ. იოსელიანი, Описание древностей города Тифлиса, 1866, с. 100).

¹⁰ ქერიმ-ხანის უპირატესობის აღიარება არ ნიშნავს ქართლ-კახეთის დამოუკიდებლობის დაკარგვას. იმ ფაქტს, რომ ერეკლე II კვლავ აღიარებდა თავს ირანის ვასალად, არავითარი რეალური მნიშვნელობა არ ჰქონდა. ჭერ ერთი, ეს იყო წმინდა წლის ფიქიცია. ამავე დროს შაჰის ვასალობა სრულიად არ ნიშნავდა ქერიმ-ხანისადმი მორჩილებას. შაჰის ვასალობა ზოგადი, არაფრისმთქმელი ცნება გახდა და ფაქტურ მდგომარეობას არ ასახავდა. თვით ქერიმ-ხანიც ასეთი ზოგადი, რეალურად არარსებული შაჰის მოადგილე, ვეჭილი იყო.

1763 წლიდან მოხდა კათოლიკე ბერების სრული რეაბილიტაცია. მათ ნება ღართეს თავისუფლად ეწარმოებინათ პროპაგანდა. ამ თითქოს უზნიშვნელო ფაქტში გამოიხატა ის, რომ ერეკლე II-მ დაუშვა სომხური და ევროპული სავაჭრო კაპიტალის თავისუფალი ურთიერთგონიერება და ამ კონკურენციაში სამეფო ხელისუფლების სრული ნეიტრალიტეტი გამოაცხადა. 60-იანი წლების დასაწყისიდან ქართლ-კახეთის სამეფოში დიდი საქმეებისათვის ემზადებოდნენ. ეს კარგად ჩანს ერთი თითქოს მცირე, დღემდის ყურადღება მიუქცეველი დეტალიდან. სწორედ ამ პერიოდში ზოგიერთ ქართულ დოკუმენტში (უმთავრესად საეკლესიო საბუთებში) ერეკლე II გამოცხადებულია სრულიად საქართველოს მეფედ. ჩვენი აზრით, ეს შემთხვევითი მოვლენა არ უნდა იყოს. საერთოდ „ყოველი საქართველოს“ დაშლის დღიდან ცალკეული ქართული სამეფოების მესვეურებმა შეინარჩუნეს გაერთიანებული სახელმწიფოს მონარქთა გავრცობილი ტიტულატურა: მაგალითად. იმერეთის მეფეს სოლომონ I-ს თავი „ყოველი საქართველოს“ მბრძანებლად, სომეხთა, კახთა, რანთა, აფხაზთა მეფედ, შაჰინშად და შარვანშად წარმოუდგენია. ამ თვალსაზრისით ერეკლე II თითქმის გამონაკლისია. არცერთ ოფიციალურ საბუთში მისი ტიტული არ სცილდება რეალურ შინაარსს. მაშ საიდან გაჩნდა ზემოთ ხსენებული დოკუმენტი? ალბათ პროგრესულად მოაზროვნე იმ ქართველი მოღვაწეების გამაერთიანებელი სურვილებიდან, რომლის ასეთი მკაფიო გამოხატვაც 60-იანი წლების დასაწყისის პოლიტიკური პროგრამის ბუნებრივი ანარეკლია.

ქართლ-კახეთის საერთაშორისო ავტორიტეტის ზრდას, რასაც თან სდევდა მისი სახელოვანი მეფის არაჩვეულებრივი პოპულარობა, მოჰყვა კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის ხალხების გამათავისუფლებელი მოძრაობის აღმავლობაც. საქართველოსთან კავშირისაკენ მოისწრაფოდნენ მესოპოტამიელი იეზიდები, სირიელი თუ ურმიელი ასირიელები, მაჰმადიანი ქურთები, ყაბარდოელები, აზერბაიჯანელები, უდები, ბერძნები და ა. შ. სომხეთში ახალი შინაარსი მიეცა პროქართულ ორიენტაციას. ქართველ მეფესთან ქართულ-სომხური ერთიანი სახელმწიფოს პროექტით ჩამოვიდა ინდოეთის სომხური ბურჟუაზიის წარმომადგენელი იოსებ ემინი. მოლაპარაკებას აწარმოებდა ისაია ასირიელთა ეპისკოპოსი, რომელმაც ერეკლე II-ს შესთავაზა იეზიდი და ასირიული თემების კავშირი. გაიზარდა ქართლ-კახეთის პოლიტიკური წონა ერაყელ და ეგვიპტელ მამლუქებში, ისტორიულ მესხეთში, აჭარასა და ლაზეთში.

აღდგენა-გამოხსნისათვის ბრძოლის ეს ახალი ეტაპი თვით ქართული სახელმწიფოს თვისობრივ ცვლილებას მოასწავებდა. ერეკლე II-სთვის ცხადი უნდა გამხდარიყო, რომ ვახტანგ VI-ის შეცდომა

მხოლოდ საგარეო პოლიტიკური სტრატეგიის არასწორ განსაზღვრაში არ მდგომარეობდა. ძირითადი „მუხრანელთა“ დამოხმობაში აღმოჩნდა ქართლელ ფეოდალთა სეპარატისტული მისწრაფებანი, მათი სეპარატული და დამოუკიდებელი მოქმედება. თავადების უფლებათა ასეთ ფართო აღზევებას თავის მხრივ ხელს უწყობდა ირანი (თავადური ოპოზიცია საქართველოს „ვალის“ გამანეიტრალებელი ღონისძიება იყო). არ შეეცდებოდა თუ ვიტყვით, რომ მუსლიმანი მეფეების ქართლი წარმოადგენდა ნახევრად დამოუკიდებელი სათავადოების მეტისმეტად პირობით გაერთიანებას. რასაკვირველია ერეკლე II-ის ცენტრალისტური პოლიტიკა უპირველესად სწორედ ქართლელი ფეოდალების წინააღმდეგ მიიმართებოდა, რაც ამ უკანასკნელთა გაშმაგებულ რეაქციას იწვევდა. აღდგენა-გამოხსნა პირდაპირპროპორციულ დამოკიდებულებაში იყო ქვეყნის მმართველობის გაერთიანებასთან, ეს კი მოასწავებდა თვითმპყრობელური აბსოლუტისტური ტენდენციების პრაქტიკულ ხორცშესხმას.

სანამ თეიმურაზ II ცოცხალი იყო, ქართლისა და კახეთის გაერთიანების მიუხედავად, მათი ფორმალური გაცალკევების დაკონსერვება (და თანაც თეიმურაზ II-ის არაერთგზისი განცხადება იმის შესახებ, რომ იგი მომხრე იყო ვახტანგის ჩამომავალთა ქართლში დაბრუნებისა) ასე თუ ისე ცოცხლობდა ერეკლე II-ის თავიდან მოშორების იმედით (ეს უკანასკნელი ხომ ქართლელი ფეოდალების რეაქციული წრეებისათვის უკანონოდ მეფობდა). მაგრამ 1762 წელს „თიბათვეს ერეკლემ შეაერთა ქართლ-კახეთის სამეფოები და ერთმეფედ იქნა დიდის დღესასწაულობით“¹¹. ოფიციალურად იქნა უარყოფილი კახი ბაგრატიონების ქართლში დროებითი მმართველობის პიტი. მეფე „ყოველი საქართველოს“ აღსადგენად ემზადებოდა და ცდილობდა სოციალური ურთიერთობის მოწესრიგებასაც. საგადასახადო რეგლამენტაცია, „უღების დაღების“ მოხსნა, ბატონყმური რიგის დაცვა, ფეოდალებისაგან სახელმწიფო და სამეფო სამსახურის მოთხოვნა, 1765 წელს თელავში გამოცხადებული მანიფესტი: „ვინც ტყვეობიდან დაბრუნდება თავისუფალი იქნებაო“, და ა. შ.¹² ერეკლე II-ის ერთმეფობით შეიცვალა გარდამავალი პერიოდისათვის დამახასიათებელი პოლიტიკაც ქართლელი ფეოდალების მიმართ. კომპრომისიდან ერეკლე II გადავიდა შეტევაზე. მოისურვა ერთბაშად დაემსხვრია ოპოზიცია სამეფოში, ამიტომაც არასაიმედო ნათესაობას გაემიჯნა და მოწინააღმდეგეებს აშკარად დაუპირისპირდა¹³. ერთი სიტყვით,

¹¹ პ. კ ა რ ბ ე ლ ა შ ვ ი ლ ი (ცხელილო), დასახ. ნაშრომი, გვ. 96.

¹² იქვე, გვ. 93.

¹³ მეფის „დაპირისპირება“ ფეოდალებთან უპირველესად ნიშნავდა სახელმწიფო დისციპლინის ოფიციალურ განმტკიცებას. რადგან ფეოდალური ურთიერთობის პირობ. ლოვარდ ტუბაშვილი

დასრულდა კახი ბაგრატიონების აკლიმატიზაცია ქართლში. თავისთავად ამ ფაქტს ბუნებრივად უნდა გამოეწვია ანტიკახური განწყობილების გამოცოცხლება და საპასუხო რეაქცია, მაგრამ ერეკლე II-ის დამოუკიდებელი მმართველობის დასაწყისი მხოლოდ თბილისში საბოლოოდ დამკვიდრების ოფიციალური ხაზგასმა როდი იყო. აღდ-

ბებში (როდესაც არ არსებობს ბურჟუაზიული წყობილებისათვის დამახასიათებელი პოლიტიკური პრაგმატიზმი და ხელისუფლების მკაცრი რეგლამენტაცია). კანონის ფერმიზმამდე აყვანილი მეფის სიმკაცრე, არისტოკრატიის უფლებათა შეზღუდვა სხვა არაფერი იყო, თუ არა ესოდენ აუცილებელი „წესრიგი უწყსრიგობაში“, ე. ი. აბსოლუტიზმის განმტკიცება და ხელქვეითთა პასუხისმგებლობის ვაზრდა. პარადოქსია, მაგრამ ფაქტია, რომ მეფისა და არისტოკრატიის „ერთიერთისიყვარული“ („მამაშვილობა“, რაც ნიშნავს არისტოკრატიის თავაშვებულებას, „მამა-მეფის“ უფლებათა უნებლიე შეკვეცას და საბოლოო შედეგად სახელმწიფოს ზღწას), ყოველთვის მთავრდებოდა ცენტრალიზმის სრული დეგრადაციით, მაშინ როდესაც სიმკაცრე („ოფიციალურობა“) ხელს უწყობდა ქვეყნის აყვავება-დაწინაურებას.

თუ რა მნიშვნელობა ჰქონდა ერეკლე II და ქართლელ თავადების ურთიერთდაპირისპირებისა და ურთიერთნათესაობის მონაცვლეობას, შესანიშნავად (თუმცა ერთგვარად პრიმიტიულად...) განმარტა ისტორიკოსმა პლ. იოსელიანმა:

„... სიმრავლე სამთა ცოლთაგან ძეთა და ასულთა ირაკლისა, იყო მიზეზი სამეფოისა სახლისათვის კეთილისა და ბოროტისა. ნაყოფი კეთილი ესრეტისა შვილთა სიმრავლისა იყო ესე, რომელ დაშორებული ძველად ქართლი და კახეთი შეერთდა უფრო მტკიცედ. სასახლემან მეფისმან მოითხოვა ქართლიდამ, რომელიცა უწოდებდა აქამდე მეფესა ირაკლის კახთა ბატონსა, და არა მეფესა, სასძლონი და მეფისა ასულთა მოძიებდნენ თვისდა საქმროთა ქართლისა თავადთა სახლთაგან. დაი მეფისა ირაკლისა ანა, იყო ცოლი დიმიტრისა უფლანოშვილისა; მეფის ასული... თამარ მათხოვეს სარდარსა დავით ორბელიანსა; ქეთევან... მუხრანის ბატონსა იოანეს, ... მარიამ დავით ციციშვილსა; მეფის ძის გიორგის ასული სოფია — თარხნიშვილს ლუარსაბსა, მისივე ქალი რიფსიმე ჩოლაყაშვილსა დიმიტრის. ესრეთვე მიიყვანეს მეფის-ძეთა ცოლად: თეიმურაზმან ოთარ ამილახერის ქალი ელენე (გეფქრობთ აქ პლ. იოსელიანი ცდება—ოთარ ამილახერის სიძე იყო იულონი), ფარნაოზმან ელიზბარ ერისთავის ასული ანა (ჩვენ შეგვეძლო ეს სია გაგვეგრძელებინა რადგან მეფის ძეთა და ძის ძეთა საოცარი სიმრავლის გამო თითქმის ყველა მსხვილი ფეოდალი მართლაც დაუმოყვრდა მეფის ოჯახს — ლ. ტ.).

ესრეთ დაკავშირდა ქართლი და კახეთი ერთობითა თავადთა და სამეფოისა სახლისა მძახლობითა და მოყვრობითა. ამან კავშირმან დაავიწყა ქართლისა მეფისა გვარი, დაშთენილი რუსეთისა 1724 წლიდამ; ამან ერთობამან ნათესაობითმან მოსპო თქმულობა ქართლისა ერისა: ირაკლი მამაკახეთის და მამინაცვალის ქართლისა. მეორის მხრითა სიმრავლემან ძეთა და ასულთა დაბადეს შური და მტერობა ურთიერთისადმი. დაჰყვეს ოჯახები და დაბადეს ურჩება და მედიდურობა სახლსა მწევრთა შორის, სადაცა იყოფოდა მეფის ასული რძლად და ანუ რომლისაგანცა წარიყვანდნენ მეფის ძენი ქალთა სასძლოდ თვისად. თავადნი ესენი, დამოკიდებულნი მოყვარეობითა მეფეთა თანა, არა ემორჩილებოდენ მეფისა მოხელეთა, რომელნიცა იყვნენ მდივანებად, მდივანად, მოურავად, ციხეთა მცველად და სხვად სამეფოისა საქმეთა გამგედ. დასუტლდა პაზრი და მნიშვნელობა პირმშობისა... ესრეთსა უსწორისა განწილვასა შეუდგნენ უწყსობანი, შფოთნი და დიდნი აღრეულობანი...“ (პლ. იოსელიანი. ცხოვრება მეფე გიორგი მეცამეტისა, ტფილისი, 1936, გვ. 13—14).

გენა-გამოხსნისათვის თავგამოდებით მებრძოლმა მეფემ აღმოსავლეთ საქართველოს საშინაო და საგარეო პოლიტიკას სრულიად ახალი შინაარსი მისცა და სახელმწიფოებრივი ცხოვრების თვისობრივად განსხვავებული თვალსაზრისით შეიმუშავა. XVIII საუკუნის 60-იან წლებში ქართლ-კახეთის სამეფოში ტრადიციული პოლიტიკური შეხედულებების გადასინჯვა ხდებოდა და ამ ცვლილებებს საზოგადოების თითქმის ყველა ფენაში თავისებურად და ერთგვარად მტკივნეულადაც აღიქვამდნენ. ერთი მხრივ, მოზეიმე პატრიოტები იმედის თვალთშეშეკეროდნენ მომავალს, მეორე მხრივ, აბსოლუტისტური ტენდენციებით შეშინებული ან დინასტიური შუღლით მოწამლული ფეოდალების გაბოროტება თანდათან იზრდებოდა და მონარქიას დამცობით ემუქრებოდა. ამავე დროს საკმაოდ მოიძებნებოდნენ ისეთი ადამიანებიც, რომლებიც ეპვით უყურებდნენ ერეკლე II-ს. რადგან ამ უკანასკნელის ფართო გეგმები და გამომწვევი ტონი მეზობელთა მიმართ (რასაც შეიძლება ქართლ-კახეთის სრული იზოლაცია მოპყლოდა) ქართული სახელმწიფოს დაცვა-შენახვის მეტისმეტად სახიფათო ღონისძიებებად მიაჩნდათ. ამ შესამე მიმდინარეობაში (თუ შეიძლება ასე ვუწოდოთ) ამინდს უმთავრესად მოსახლეობის ქვედა (დემოკრატიული) ფენები ქმნიდნენ. მათი ოპოზიციონერობა სხვადასხვაგვაროვანი იყო (აქ ერთმანეთის გვერდით მოღვაწეობდნენ ისეთი ანტიპოდური მიმართულებების ჯგუფები, როგორიც იყვნენ ირანთან საფაქრო ურთიერთობის გაწყვეტით უკმაყოფილო თბილისელი ვაჭრები და რუსეთისა და თურქეთ-ირანის ურთიერთწინააღმდეგობის გამანეიტრალებელი პროევროპული ორიენტაციის მომხრეები). XVIII საუკუნის 60-იანი წლების პოლიტიკური სიტუაცია ხელსაყრელი წინაპირობა იყო ერეკლე II-ის საწინააღმდეგო გამოსვლებისათვის. ამ ეტაპზე ცენტრალური ხელისუფლების საპირისპირო მოძრაობის ყველა აქამდის განკერძოებულად არსებული წრის ინტერესები ერთი უმთავრესი მიზნის (ერეკლე II-ის დამხობა) გარშემო შემჭიდროვდა. ბუნებრივია, შეხედულებათა მეტნაკლებ იდენტურობას აუცილებლად უნდა მოპყლოდა საერთო პოლიტიკური მრწამსის ჩამოყალიბება, ხოლო ამ უკანასკნელის საფუძველზე კი „ოპოზიციის“ ფართო საზოგადოებრივ მოძრაობად გარდაქმნა. სამწუხაროდ, წყაროთა დუმილის გამო, შეუძლებელია რაიმე გადამწყვეტი ითქვას, თუ როგორ და რა პრინციპების გათვალისწინებით ხდებოდა ამ მოძრაობის ორგანიზაციული გაფორმება. მაგრამ არ შევცდებით თუ ვიტყვით, რომ ერეკლე II-ის საწინააღმდეგო ერთიანი ფრონტის სულისჩამდგმელი და ორგანიზატორი უნდა ყოფილიყო პაატა ვახტანგის ძე ბატონი. სრულიად დასაშვებია, რომ მითითება აქტიური მოქმედების

შესახებ მიღებულ იქნა რუსეთში მოღვაწე ქართველი ემიგრანტებისა-
განაც, კერძოდ, თვით ალექსანდრე ბაქარის ძის ინიციატივითაც.

უკვე აღნიშნული გვქონდა, რომ ამ პერიოდში ერთობ გაცივდა
რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობა. განაწყენებულ ერეკლე II-ს, პე-
ტერბურგის დამთმობი ლოიალობის საპირისპიროდ, თბილისში თავი
საკმაოდ დამოუკიდებლად ექირა, რაც გარეგნულ დისონანსს ჰქმნი-
და იმერეთის, პრორუსული ორიენტაციის გაძლიერებასთან. ერეკლე
II-ის ასეთი პოზიცია მხოლოდ ტაქტიკური მოსაზრებებით არ იყო
ნაკარნახევი. პეტერბურგში უდავოდ გაჩნდა შეშფოთება, რომ საუ-
კუნოვანი რუსოფილური განწყობილება სავსებით არ შეცვლილიყო.
ამიტომაც არ არის გამორიცხული, რომ რაიმე ფორმით ქართლ-კახე-
თის ოპოზიციამ იგრძნო მარადიულ ემიგრაციაზე უფრო ავტორიტე-
ტული ძალების მხარდაჭერის ან ლოიალობის იმედი.

რასაკვირველია, რუსეთის იმპერიის საგარეო საქმეთა კოლეგიაში
დანტერესებული იყვნენ ქართლ-კახეთის სამეფოს სტაბილიზაციით,
მაგრამ უდავოდ გაძლიზიანებული უნდა ყოფილიყო მათთვის ერეკ-
ლე II-ის განაწყენება. ასეთ შემთხვევაში თუნდაც სუსტა რეპრესი-
ა ქართლ-კახეთში, თანაც რუსეთში მყოფი ტახტის მემკვიდრის მხარდა-
საჭერი მოძრაობა, მთლად მიუღებელი არ უნდა ყოფილიყო ეკატე-
რინე II-ის მთავრობისთვის ერეკლე II-ის პატივმოყვარეობის მოსა-
თოკავად.

ამგვარად, პაატა ბატონიშვილის 1765 წლის შეთ-
ქმულება სრულიადაც არ იყო შემთხვევითი და
მოულოდნელი აქტი; გამოსვლა შეამზადა XVIII
საუკუნის 60-იანი წლების ქართლ-კახეთის სა-
მეფოს პოლიტიკურმა სიტუაციამ. ამავე დროს,
XVIII საუკუნის 60-იანი წლების საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ
მოძრაობაში გარკვევით შეინიშნება ორი ძირითადი დაჯგუფება
(არისტოკრატიული და დემოკრატიული), რომლებიც როგორც სო-
ციალური კუთვნილების თვალსაზრისით, ისე პოლიტიკური შეხედუ-
ლებების მიხედვით სრულიად განსხვავებულ მიმართულებებს ჰქმნიან.

2. 1765 წლის შეთქმულების ძირითადი არისტოკრატიული დაჯგუფებანი

არისტოკრატიული ფენა პაატა ბატონიშვილის 1765 წლის შეთ-
ქმულების ერთ-ერთი წამყვანი და მთავარი დაჯგუფებაა. ქვემოთ ჩვენ
შევცდებით დავამტკიცოთ, რომ მეფე ერეკლესთან დაპირისპირებუ-
ლი ოპოზიცია კახელი ფეოდალებისათვისაც არ იყო უცხო, მაგრამ
მაინც ამ არისტოკრატიულ დაჯგუფებაში მთავარი როლი ქართლელ

თავადებს ეკუთვნოდათ. სამწუხაროდ, დღემდის აღმოუჩენელია „განჩინების“ დედანი, სადაც შეთქმულების თანამონაწილეთა დიდი ნაწილის სია აუცილებლად იქნებოდა დაცული, მაგრამ ყველა ის პიროვნება, ვისი ვინაობაც ნარატიულმა ძეგლებმა თუ XVIII საუკუნის კინკლოსებმა შემოგვინახეს — დიმიტრი ამილახვარი, ალექსანდრე ამილახვარი, ელიზბარ თაქთაქიშვილი, არდაშელ თაქთაქიშვილი, გლახა ციციშვილი, დიასამიძე, დავით აბდულაბეგის ძე — ქართულია (აღარაფერი რომ ვთქვათ თვით მოძრაობის ლიდერის პაატა ბატონიშვილის შესახებ, რომელიც ქართლის „კანონიერ“ მეფეთა ჩამომავალია). მხოლოდ ამ ზიის ამარა დარჩენილ მკვლევარს სრულიად კანონზომიერად წარმოუდგება 1765 წლის გამოსვლა „რეაქციონერი ქართული ფეოდალების“ ლეგიტიმისტური მისწრაფებების გამოვლინებად. ეს არისტოკრატიული წრე არ არის ერთგვაროვანი. უფრო მეტიც, აქ არა თუ საერთო მსოფლმხედველობის, არამედ ანტაგონისტური ქვეგჯუფებიც გამოიყოფა. მაგალითად, რით შეგვიძლია ავხსნათ ისეთი შეურიგებელი მოწინააღმდეგეების ერთ ბანაკში გაერთიანება, როგორებიც იყვნენ, ერთი მხრივ იესეს ჩამომავალნი — ამ შემთხვევაში დავით არჩილის ძე (აბდულაბეგის ძე), ხოლო მეორე მხრივ, ვახტანგ VI-ის ნაშიერთა ქართლში დაბრუნების თავგამოდებული ქომაგი — ამილახვართა ოჯახი? დავითის დაუცხრომელი მამა მთელი სიცოცხლის მანძილზე ებრძოდა ერეკლე II-ს; „მეფე არჩილობით ქართლი ჩემიაო“, ოფიციალურად სთვლიდა თავს ტახტის რეალურ მემკვიდრედ. შემონახული გვაქვს არაერთი ისეთი საბუთი, სადაც აბდულაბეგი თავს მეფედ ასახელებს (არის, რასაკვირველია, ისეთი დოკუმენტებიც, რომლებიდანაც ჩანს, რომ აბდულაბეგის პრეტენზიებს ანგარიშს უწევდნენ და მის უზენაესობასაც აღიარებდნენ). საერთოდ, მეფე იესეს მემკვიდრეებს არავიზე ნაკლები იურიდიული უფლება არ ჰქონდათ დაესაბუთებინათ საკუთარი მაღალი მისწრაფებანი. ჯერ ერთი, იესე უკვე ფლობდა ქართლის ტახტს, ხოლო მისი ვაჟი აბდულაბეგიც კახ ბაგრატიონებზე ადრე ასრულებდა ქართლის მმართველის მოვალეობას.

მართალია, არჩილ იესეს ძემ (აბდულაბეგმა) უარყოფითი როლი ითამაშა XVIII საუკუნის საქართველოს პოლიტიკურ ცხოვრებაში და უსახელოდ. გაქრა ასპარეზიდან, მაგრამ მას შემდეგ, რაც ეს რენეგატი შეიწირა ირანის ორომტრიალმა, მის ოჯახს არ შეუწყვეტია ბრძოლა და არც ტრადიციული მრწამსი შეუცვლია. ჯერ უსეინ-ბეგის (აბდულაბეგის ძმა) ლოიალობას არ დაადგა საშველი. იგი არ დაკმაყოფილდა არც შესაფერი საუფლისწულო მამულით, არც სოლიდური პენ-

სიით და აზატ-ხანისაყენ იყურებოდა მაინც¹⁴. 1755 წელს აბდულაბე-
გის უფროსმა ვაჟმა როსტომ-მირზამ (რომელიც უსეინ-ბეგის დაპა-
ტიმრების შემდეგ იესეს ოჯახის მეთაური გახდა) აშკარა აჯანყება
მოაწყო თეიმურაზ-ერეკლეს წინააღმდეგ. „როსტომ მირზამ, ძემან აბ-
დულაბეგ არჩილისამან, იშოვა მრავლის დაპირებით ზოგნი ვინმე საბა-
რათაშვილოდამ, თავადთა ძენი ბარათიანნი, ზოგი მცხეთელი აზნაურ-
შვილი და მოქალაქეთა შვილი და დააპირა გაპარვით წასვლა ერანის
ქვეყანასა. შეუტყვეს მეფეთა, დაიპირეს როსტომ-მირზა და ამჟამინდ
მისნი და ყოველნივე პატიმარ-ჰყვენეს და მცირედთა ხანთა შინა აუშ-
ვეს ისევ პატიმრობისაგან და ქალაქილამ წავიდა ყიზილბაშისა ქვეყა-
ნათა, სადა ჰყვანდენ ძმები თვისნი და რომელნი ბარათიანთა ძენი
აჰყოლოდენ, ისინიც აუშვეს პატიმრობისაგან და დაადგინეს ისევ
სახლთა შინა“¹⁵. ცოტათი ამაზე უწინ შერისხულ იქნა ანტონ I, რა-
საც მისი ნათესავების (ე. ი. იესე მეფის ჩამომავლების ან მათთან
დაახლოებული პირების) რუსეთში გაძევება მოჰყვა¹⁶. სწორედ ამ პე-

¹⁴ სამშვილდში გამაგრებული უსეინ-ბეგი 1751 წელს „საბოლოოდ“ შემოურიგდა
ერეკლე-თეიმურაზს. მას დაუმტკიცეს საკუთარი მამული (ვარდა ბოლნისისა) და ხაზინიდან
დაუნიშნეს 400 მან. (იხ. პაპუნა ორბელიანი, აშავენი ქართლისანი, გვ. 176., აგრეთვე
პ. კარბელაშვილის ქრონიკები, გვ. 56). შერიგება გულწრფელი არ ყოფილა. უსეინ-ბე-
გმა ეს ნაიჭი მხოლოდ მას შემდეგ გადადგა, რაც მისი უახლოესი ნათესავები გაქრისტიან-
დნენ. მაგ., ქრისტიანობა მიიღო გამაჰმადიანებული ქართველი თავადების ერთ-ერთმა
ლიდერმა, სახელგანთქმულმა მერაბიბეგ ციციშვილმა (აღიარა წმინდა სჯული ქრისტი-
ანობისა ციციშვილმა მერაბიბეგ და ნათელსცეს წმინდისა ემბაზით ქალაქსა თბილისსა,
უწოდეს სახელი ქრისტიანობისა. დამიტრი“). დიდი გავლენა იესეს ოჯახის პოზიციებზე
უნდა მოეხდინა აგრეთვე ისაყ ბატონიშვილის (აბდულაბეგისა და უსეინ-ბეგის მომდევნო
ძმა) მოქცევის. მან „აღიარა წმიდა სჯული ქრისტიანობისა... განიყვანეს ქალაქის
გარეთ, ჩასვეს ისაყ მტკვარსა შინა. განანათლეს შვილითურთ წმინდისა ნათლისღებითა და
აღბეჭდეს წმინდისა ბეჭდისა მირონისათა. აღმკმელ ექმენ თითონ მეფე ცხებული და უწო-
დეს სახელი ქრისტიანობისა ალექსანდრე“ (პაპუნა, გვ. 173). უსეინბეგის შემორჩევას
დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ეკონომიკურ-სამეურნეო თვალსაზრისითაც. სწორედ ამის
შემდეგ დაიწყეს აოხრებული სომხეთი-საბარათიანის აღდგენა-აღორძინება და დაცარიე-
ლებულ სოფლებში გლეხების ჩასახლება. მაგრამ უსეინ-ბეგის ლოიალობა გულწრფელი არ
აღმოჩნდა. 1752 წლის განჯის მარცხის შემდეგ, რომელსაც უკვე ზემოთ ნახსენები ე. წ.
„მესლიმანური ამბობება“ მოჰყვა, ეს რენეგატი აზატ-ხანისაყენ გადაიხარა, რისთვისაც
დატუსაღებულ იქნა (ამჟერად უსეინ-ბეგის თანამებრძოლი იყო ნახჭევანის ყოფილი ხანი—
ბაჰან-ხანი, წარმოშობით აგრეთვე ქართველი, გვარად ორბელიანი — იხ. პაპუნა, გვ.
197).

¹⁵ იხ. პაპუნა ორბელიანი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 236.

¹⁶ 1755 წლის ამბები (იესეს ოჯახის ქრისტიანი წევრების კათოლიციზმი და მაჰმადი-
ანების ირანოფილობა) მეტად საინტერესო მოვლენად გვესახება. არც ის უნდა იყოს შემ-
თხვევითი, რომ ეს აქტი დაემთხვა დაღესტნელთა მასობრივ თავდასხმებს, რაც თურქეთის
იმპერიის იმ სურვილის პირდაპირი გამოვლინებაა, რომ შეანელოს ქართლ-კახეთის ექსპან-
სია, მიაჭაქოს ეს ქვეყანა ლეკებთან ბრძოლას და გაანეიტრალოს მისი აქტიურობა თურქეთ-

რიოდში თეიმურაზ II-მ ისარგებლა იესეს ოჯახის ორი ანტიპოდური ნაწილის (ორთოდოქსი მუსლიმანები და ქრისტიანი პატრიარქი) ერთ-ერთი ჩამოშორებით და საბოლოოდ დათრგუნა ერთ-ერთი მთავარი მეტოქე. თეიმურაზ II-ის პოლიტიკურ მდგრადობას მოწმობს ის გაჩემობაც, რომ მეფე მოწინააღმდეგეებს ფიზიკურად კი არ გაუსწორდა, არამედ თავისუფლად გაუშვა უცხოეთში: ქრისტიანები რუსეთში, მაჰმადიანები ირანში. ერთგანაც და მეორეგანაც ქართლ-კახეთს ოფიციალური სახელმწიფოებრივი მსარდაჭერის იმედი ჰქონდა. ჩვენ არ შეგვიძლია დავადგინოთ რა როლს ასრულებდა მამის, ბიძებისა და ძმის მოქმედებაში დავითი; ან როდის მოხდა მისი შემორჩევა და სამამულო მიწაზე დამკვიდრება. ასევე არ ვიცით, როდის მოხდა ამ პიროვნების გაქრისტიანება (ის რომ უეჭველად ქრისტიანია, თვით მისი სახელი დავითიც გვარწმუნებს). ძნელი სათქმელია, როგორ არ მოხვდა დავით არჩილის ძე ირანში გადახვეწილი ან რუსეთში ექსორიაციზნილი ნათესავების რიგში (თუმცა, ვინ იცის, ეგებ კიდეცაა მოხვდა მაგრამ თუ იგი 1755 წელს გაძევებულ იქნა, აუცილებლად ანტონ I-ის გვერდით იქნებოდა). მაგრამ, რაც უნდა მომხდარიყო 50-იანი წლების შუალედში, ერთი რამ უდავოა: არა გვეგონია, დავით არჩილის ძე XVIII საუკუნის 60-იან წლებში უფრო ნაკლებად ყოფილიყო პრივილეგირებული, ვიდრე ეს მის წარმოშობასა და ტიტულატურას შეეფერებოდა (ანტონ I-ის საქართველოში დაბრუნების შემდეგ მაინც). რასაკვირველია, ჩვენ შორს ვდგავართ იმ აზრისაგან თითქოს დავით არჩილის ძის ლოიალობის დარღვევა საერთოდ გამორიცხული იყო. მაგრამ რით უნდა დაინტერესებულყო. თვითონაც ტახტის მამძიებელი უფლისწულ პაატას პროგრამით? რას მოუტანდა სიუზერენის შეცვლა იესეს ჩამომავალთ? შეცდომა იქნებოდა გვეფიქრა, რომ აქ გადამწყვეტი „მუხრანელ“ ბატონიშვილთა ნათესაობა აღმოჩნდა. ერეკლე II იესეს ოჯახის არანაკლები ნათესავი იყო (იესეს მეუღლე ელენე ერეკლე I-ის ასული იყო). რაც შეეხება ძველი სისხლის ძიებას, ე. ი. თუ დავუშვებთ, შურისძიების მომენტს, უნდა გავიხსენოთ რომ იესეს

ირანის მიმართ. იქნებ ანტონ I-ის კათოლიციზმი სწორედ თურქეთის დამშვიდებას ისახვდა მიზნად (კათოლიციზმი, ე. ი. ევროპული ორიენტაცია, ნიშნავდა, თურქეთ-ირანისათვის ესოდენ მიუღებელი რუსული სახელმწიფოს პოლიტიკური წონის დამცრობას ამიერკავკასიაში). თავისთავად არც როსტომ-პირზას გამოსვლა უნდა იყოს მხოლოდ ქართლის მაჰმადიანური ნაწილის „ჩანაყი“. როსტომ-პირზას მომხრეები ჰყავდა მოქალაქეებში (ალბათ ირანთან ეკონომიკური ურთიერთობის შეწყვეტით დაზარალებულ თბილისელ ვაჭართა წრეებში), მცხეთელ აზნაურებში (ანტონ I-ის თანამხრახუელები?). ეს საკითხი საგანგებო შესწავლას მოითხოვს. ამკარაა მხოლოდ, რომ 1755 წლის თითქოს ურთიფთვეთრად განსხვავებულ ამბებში (ნურსალ-ბეგის შემოსევები, ანტონ I-ის „შეკიდება“ კათოლიკების განდევნა, როსტომ-პირზას აჯანყება და სხვ.) ერთი საერთო პოლიტიკური ხაზი მოძებნება.

უფრო მეტი მტრობა საკუთარ ძმასთან, ვახტანგ VI-თან ჰქონდა (და მით უფრო ბაქართან). რა თქმა უნდა, დავითის პოზიცია ძირითადად იმიტომ იყო გამოწვეული, რომ ჩვეულებრივი თავადის პირობებში ჩაყენებული, იგი თავისთავზე გრძნობდა „აბსოლუტიზმის“ მისთვის ესოდენ მიუღებელ მუხრუჭებს, მაგრამ სამეფო ჩამომავლობის პიროვნებისათვის მმართველობის ეს ტენდენცია არ უნდა ყოფილიყო გაუგებარი და მოულოდნელი. თანაც რა გარანტია ჰქონდა მას, რომ სავარაუდო მეფეები, პაატა ან განსაკუთრებით რუსული აბსოლუტიზმის ტრადიციებზე აღზრდილი ალექსანდრე ბაქარის ძე, არ გაატარებდნენ იგივე პოლიტიკას ან სულაც არ ჩამოიშორებდნენ პერსპექტიულ მოწინააღმდეგეს, იესე მეფის სახელეულობას? ორში ერთია. ან დავით არჩილის ძე პაატას შეთქმულებაში გაერია მხოლოდ იმიტომ, რომ სახელმწიფოებრივი გადატრიალების განზრახულ ცდაში თვით სახელმწიფოებრივი რანგის თვისობრივ ცვლილებას ელოდა (მმართველობის მეთოდების გარდაქმნა, ორიენტაციის გადასინჯვა, საზოგადოებრივ-პოლიტიკური რეფორმები), ან, ადვილი შესაძლებელია, ეს პიროვნება სრულიადაც არ იზიარებდა არც პაატას და მით უფრო არც ზემოქართლელი ლეგიტიმისტი თავადების ზრახვებს. ვფიქრობთ, მას საკუთარი მოსაზრებები ამოძრავებდა; მაგრამ გრძნობდა რა სისუსტეს, დროებით უერთდებოდა ერეკლე II-ის საწინააღმდეგო კამპანიას და ამ ერთიანი ფრონტის ერთ-ერთ ცალკე ფრთას ჰქმნიდა. მაგრამ თუ ჩვენი ვარაუდი სწორია, გაუგებარია რატომ ჩაითრიეს იესეს ნაშვილი ვახტანგის ჩამომავალთა საქმეებში? ჯერ ერთი, ალბათ პაატას სურდა ერეკლე II-ის სრული განაპირება, რომ საზოგადოებას ამ უკანასკნელის „უზურპატორობა“ სრული თვალსაჩინოებით დაენახა. თანაც გვგონია, შეთქმულებს არ შეეძლოთ ანგარიში არ გაეწიათ იმ ფაქტისათვის, რომ დავითს (აბდულაბეგის ძეს, უსეინ-ბეგის ძმიშვილს, როსტომ-მირზას ძმას) დიდი გავლენა უნდა ჰქონოდა ქართლ-კახეთის მოსახლეობის მაჰმადიანურ ნაწილში, განსაკუთრებით ქვემო ქართლისა და ივრისპირეთის ელებში¹⁷ (მაჰმადიანურ მომთაბარე მოსახლეობაში).

ამრიგად, პაატა ბატონიშვილის მიერ შეკოწიწებულ მეფის საწინააღმდეგო ბლოკში, ანუ ტრადიციული გამოთქმით, „მარკოზაშვილის

¹⁷ თავის დროზე აბდულაბეგის ერეკლე II-ის წინააღმდეგ ბრძოლაში პაატას ერთ-ერთი მთავარი თანამებრძოლი დიმიტრი ამილახვარი აბდულაბეგს უჭერდა მხარს, რისთვისაც მეფემ ჩამოართვა ამილახვრობა და ამირინდოს (დიმიტრის ბიძაშვილს) გადასცა. ეს ფაქტი, ვფიქრობთ, არ გამოდგება დიმიტრი ამილახვრისა და დავით ბაგრატიონის ურთიერთკავშირის დასაბუთებისათვის 1765 წელს. პირველ შემთხვევაში, დიმიტრი ამილახვრის პოზიცია ნიშნავდა აბდულაბეგის მეფედ აღიარებას, ახლა კი პაატასდამი დავითის ერთგულება - თანამეგობრობა მოასწავებდა საწინააღმდეგოს — დავითის მიერ მეფობაზე უარის თქმას ვახტანგის მემკვიდრეთა სასარგებლოდ.

დარბაზში“ ჩვენ მიერ გამოყოფილ პირველ დაჯგუფებაში (არისტოკრატია) ერთ-ერთ ცალკე ქვეჯგუფს ჰქმნიდა დავით აბდულაბეგის ძე ბაგრატიონი თავისი სავარაუდო მრავალრიცხოვანი მომხრეებითურთ. ჩასაკვირველია, მისი იდეოლოგიაც ლეგიტიმისტური განწყობით იყო ნასაზრდოები, მაგრამ ეს ლეგიტიმიზმი მას, ბუნებრივია, სხვაგვარად წარმოედგინა.

ჩვენი განსაკუთრებული ყურადღება მიიპყრო შეთქმულების მონაწილეთა იმ ქვეჯგუფმა, რომლის შემადგენლობაშიც ძირითადად ზემოქართლელი ფეოდალები შედიოდნენ. მათ იდეურ ლიდერად და პრაქტიკულ ხელმძღვანელად უდავოდ მივიჩნევთ დიმიტრი გიორგის ძე ამილახვარს.

საერთოდ, ამილახვართა არისტოკრატიული საგვარეულო ძირითადად ერთგულებას იჩენდა ვახტანგს VI-ის ოჯახის წევრების მიმართ. ამ ერთგულების შესანიშნავი მაგალითია სახელგანთქმული გივი ანდუყაფარის ძე ამილახვრის მთელი რაინდული ცხოვრება-მოღვაწეობა. დიმიტრი ამილახვარი ამ უკანასკნელის ღვიძლი ბიძაშვილი, თანამებრძოლი და მემკვიდრე იყო¹⁸ და, ჩასაკვირველია, მის ლეგიტიმისტურ შეხედულებებსაც იზიარებდა. სანამ გივი ირანიდან დაბრუნდებოდა, მისი ბიძაშვილი ცდილობდა საამილახვროსაც გასძლოლოდა (რაშიც საკმაო წარმატებით ეჭიშპებოდნენ ამირინდო, რევაზ და იასე ამილახვრები) და ბაქარ ვახტანგის ძის სასარგებლოდ მოსაქმე ქართლელი თავადების ოპოზიციასაც. მართალია, კახი ბაგრატიონებისადმი მკვეთრად დაპირისპირებულ ამ დაჯგუფებას არც აბდულაბეგი ესაბა გულზე, მაგრამ ერეკლესა და აბდულაბეგის შეჯახებისას მათი სიმპათიები კინალამ ერთმანეთს დაემთხვა (ასეთმა განწყობამ დასწია დიმიტრი ამილახვრის გავლენა სამეფოში და წინ წამოსწია მისი გარე ბიძაშვილები ამირინდო, რევაზი, იასე). მაგრამ ამ პერიოდში ერეკლესა და თეიმურაზს არ შეეძლოთ ერთბაშად გასწორებოდნენ „ანტიკახური“ განწყობის მქონე ყველა ქართლელ ფეოდალს. ისევე, როგორც ქართლის ფეოდალებს ვერ მოეხერხებინათ აშკარად აფთრიალებინათ აჯანყების დროშა. საერთოდ, სახელმწიფოებრივ-პოლიტიკური კრიზისის პირობებში როდესაც ერეკლე II გაქცეულად იცავდა ქვეყანას ყველა ჯურის თავდამსხმელებისაგან, ხოლო თვით ქართლელი ფეოდალების კონცეფციით, ქართლისათვის თავგამომეტებული თეიმურაზი

¹⁸ სამართლიანობა მოითხოვს აღინიშნოს, რომ ამილახვართა ლიდერობა (რაც ერთდროულად ზემო ქართლის მბრძანებლობას უდრიდა) მემკვიდრეობითი პრინციპების დაცვისას დიმიტრი ამილახვარს ეკუთვნოდა. სწორედ მისი მამა—გიორგი იყო კანონიერი ამილახვარი და არა მაჰმადიანი ანდუყაფარი; მაგრამ გივი დაწინაურდა თავისი პირადი მონაცემებისა და დიმიტრის მცირეწლოვანების გამო. იგი 1718 წელს დაიბადა (იხ. პ. კარბელაშვილის ქრონიკები, გვ. 9).

ირანში იღვწოდა, მათ წინააღმდეგ გამოსვლა მიუღებელი იქნებოდა ქართულ მოსახლეობაში.

კომპრომისების უბოძაქ მალე დადგა. ირანის აშლილობამ დაავიწყა ძველი ზტრობა თეიმურაზ II-ს და მის ღირსეულ მოწინააღმდეგეს გივი ამილახვარს. მაჰმადიანურ ორომტრიალში მოხვედრილი ქართველები უნებლიეთ ერთმანეთის გარშემო შემკილროვდნენ¹⁹. თუ არა გივი ამილახვრის დახმარება, თეიმურაზ II შესაძლოა ველარ დაუბრუნდებოდა ქართლის ტახტს. სწორედ ამიტომაც როდესაც ქართლის არისტოკრატის აღიარებული ლიდერი თბილისში ჩამოვიდა, ქართველი მეფეების ბრძანებით მას ბრწყინვალე შეხვედრა მოუწყეს²⁰. თეიმურაზსა და ერეკლეს ასეთი ნაბიჯი უბრალოდ არ გადაუდგამთ. გივი ამილახვარი, მათი აზრით, ქართლის არისტოკრატის გადმოსაბირებელი ხიდი უნდა გამხდარიყო. გაუმართლდათ კიდევაც. მშფოთვარე რაინდი მშვიდობიანი ცხოვრების გზას დაადგა და თავისი ლოიალობით შეარბილა ანტიკახურა განწყობილება. ეს თავისებური ახალი პოლიტიკა მოყვარობანათესაობითაც იქნა განმტკიცებული. 1750 წელს თეიმურაზ II-ის ასული ელისაბედი, ანა-ხანუშთან შეიქნილი, დაწინდეს ღმირტი ამილახვრის ვაჟ გიორგიზე²¹. უძიროდ ამო-

¹⁹ იხ. პ. ორბელიანი, ამავენი ქართლისანი, გვ. 149—150.

²⁰ იქვე, გვ. 159. ქართველი მეფეების ასეთი საზეიმო შეხვედრა, ვფიქრობთ, გულწრფელი უნდა ყოფილიყო. ჭერ ერთი, ირანში ყოფნის ეას გივი ამილახვარი კემშარტიდ რაინდულად ეხმარებოდა თეიმურაზ II-ს. მან მოამარაგა მეფე ფინანსურად და უზრუნველყო მისი უშიშროება. მანვე შემოიყრიდა გარშემო სამშობლოში დაბრუნების მოსურნე ქართველობა. შეიარაღა და ბრძნული წინამძღოლობით ხმლით გამოიყავა გზა საქართველოსაკენ. გივის „მორკმით“ დაბრუნებას სამშობლოში დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა უპირველესად კახი ბაგრატიონებისათვის. ქართლელი ფეოდალების ლიდერი გაანეტრალებდა იქნეს ოჯახის ინტრიგებს.

ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ყოფილ მოწინააღმდეგეთა ურთიერთპატივისცემა და სიხარული მაინც სიფრთხილის გარკვეულ ჩარჩოებში იჯდა. გვი ამილახვარი არ გაუშვიათ სამეცნიერო მამულში. იგი თბილისში დასვეს. რასაკვირველია, ახალი ტიტულები, რომელიც მას მიენიჭა — თბილისის მოურავის სახელო და ქართლის ნაიბობა — უაღრესად საპატიო მრავლობანი იყო, მაგრამ აშკარაა, რომ გივი ამილახვარი ძირითადად სამეფოს მშვიდობიან მოხელედ აქცევს და ასე თუ ისე მოსალოდნელი სეპარატისტული გამოსვლის საშუალებანი შეუზღუდეს.

²¹ იხ. პ. ცხვილოელი. მეფე ერეკლე და დემეტრე ამილახვარი, გვ. 3. ეს ქორწინება წმინდა წლის პოლიტიკური აქცია იყო. ეს თუნდაც იმაში გამოიხატა, რომ სიძე მხოლოდ 2 წლის იყო (დაიბადა 1748 წელს), ხოლო პატარძალი ჭერ აკვანში იწვა (დაიბადა 1750 წლის 24 მარტს). ოფიციალური ჭეარისწერა მხოლოდ 1759 წელს მოხდა. ამის მიუხედავად მაინც ითვალისწინებდნენ მეუღლეთა მცირეწლოვანებას და მთელი მათი ურთიერთობა რამდენიმე წელიწადს, ერთად აღზრდაში გამოიხატებოდა.

ერდნილმა გივი ამილახვარმა (ყამთა სიავემ გივის აღარც ჰე შეარ-
 ჩინა და აღარც სილამაზით განთქმული ასულები) გიორგი თავისი მა-
 წულების და ქონების მთავარ მემკვიდრედ დანიშნა. იგი ძირითადად
 მეფის სასახლეში ცხოვრობდა და უზენაეს კარზე მამის პოზიციებს ამ-
 გრებდა²². ასეთ პირობებში თეიმურაზ II-მ თავის ერთგულ მსახურს
 ამირინდო ავთანდილის ძე ამილახვარს ჩამოართვა გვარის მეთაურობა
 — ამილახვრობა (მისი შესაბამისი სახელოებით: ზემო ქართლის სად-
 როშოს სარდლობა, გორის მოურავობა და ა. შ.) და დიმიტრი გიორ-
 გის ძე ამილახვარს გადასცა. თუმცა არც ამირინდო გაუწირავთ სა-
 ბოლოოდ²³. ამილახვართა თითქმის მთლიანი მიმხრობა-განეიტრალება
 აუცილებელი იყო ქართლ-კახეთის შინაპოლიტიკური სტატუსის სტა-
 ბილიზაციისათვის. ამ საგვარეულოს დიდი ნათესაობა ჰქონდა ქართ-
 ლის დანარჩენ არისტოკრატიაში და რუსეთში გახიზნული მეფის
 ოჯახში. მაგრამ ეს კომპრომისი მხოლოდ დროებითი აღმოჩნდა. საგ-
 არეო ფაქტორები (ლექთა თავდასხმების განსაკუთრებული ფორმა —
 ნურსალ-ბეგის შემოსევები), აიძულებდა თეიმურაზსა და ერეკლეს
 ზიფრთხილე გამოეჩინათ ქვეყნის თქმის ყველა ასე თუ ისე ანგარი-
 შგასაწევი საზოგადოებრივი ფენის მიმართ. 1754 წელს გარდაიცვალა
 გივი ამილახვარი. თუმცა მისი სახელოები დიმიტრისათვის არ უბოძე-
 ბიათ, მაგრამ ეს უკანასკნელი მაინც გადაიქცა ქართლის არისტოკრა-
 ტიის არაოფიციალურ ლიდერად (ამილახვართა ლოიალობას ცოტათი
 ჩრდილი მიაყენა ათანასე თბილელის საქციელმა რუსეთში, როდეს-
 საც ამილახვართა ეს ნაშეირი კახი ბაგრატიონების საწინააღმდეგოდ
 პეტერბურგში მუხრანელ უფლისწულებს შეესაქმნა. მაგრამ საქართ-
 ველოში ათანასე თბილელის მოქმედებას სხვაგვარი კვალიფიკაცია
 მისცეს და მისი ნათესაეების ერთგულებაში ეჭვი არ შეუტანიათ)

60-იანი წლების დასაწყისიდანვე, როდესაც „თვითმპყრობელი“
 ერეკლე II-ის ცენტრალიზატორულმა ტენდენციებმა არარად აქცია
 ფეოდალური პარტიკულარიზმი, მოიხსნა დიმიტრი ამილახვრის მხარ-

²² საერთოდ, ამილახვართა ოჯახს მტკიცე საფუძველი ჰქონდა მთელ სამეფოში. დი-
 მიტრის მეუღლე მარიაჰი დიმიტრი რევაზის ძე ორბელიანის ასული იყო; მისი ძმები ყაფ-
 ლან და ვახტანგ ორბელიანები თავისი დიდი გავლენით ერთგულად ექომაგებოდნენ დის
 სახელულობას (პ. ცხელიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 29).

²³ ამილახვართა მისამხრობად მეფენი ამ საგვარეულოს წევრთა ურთიერთდაპირპირე-
 ბას არ ერიდებოდნენ. დიმიტრის რეაბილიტაციის შემდეგ ამირინდომ მაინც შეინარჩუნა
 ფაქტიური ძალაუფლება ზემო ქართლში, ისე ამილახვარს მამულები ებოძა კახეთში,
 მალე ჯერ ქიზიყის მოურავი გახდა, ხოლო შემდეგ ქართლის ნაიბი. რევაზ ამილახვარს,
 რომელიც გივის აჯანყების დროს მხოლოდ იმ პირობით შემოურავდა თეიმურაზს, რომ ამი-
 ლახვრობას მიიღებდა, თბილისის მინამის (კომენდანტის) სახელო მისცეს. ამირინდო
 ავთანდილის ძის უძეოდ გადასვენების შემდეგ ერეკლე II-მ ამილახვრობა რევაზის ვაჟს,
 სიმამცით განთქმულ ოთარს უბოძა.

დაჭერის საჭიროება. ცვლილება განიცადა ქართული თავადებისად-
მი სამეფო ხელისუფლების დამოკიდებულებამაც. ანტონ I-ის ავტო-
რიტეტს დაყრდნობილ მეფეს არავითარი ხიდი აღარ ესაჭიროებოდა.
პირიქით, ერეკლე II-მ მკვეთრად შეუტია თავადურ ოპოზიციას. ისე-
თი შთაბეჭდილება იქმნება, თითქმის მეფემ განგებ გაიხსენა ძველი ამ-
ბები და საგანგებოდ აღიზიანებდა კიდევაც ამ ოპოზიციას, რომ სავა-
რაუდო პერსპექტიული მტრის საბოლოოდ მოსასპობად ესარგებლა
რაიმე საბაბით და მძლავრი დარტყმა მიეყენებინა მოწინააღმდეგეები-
სათვის. ყოველ შემთხვევაში, იგი აღარ ებოდინებოდა ჟინიან არისტოკ-
რატებს და მათ საჯაროდ დამცირებასაც არ ერიდებოდა. ნიშანში პირვე-
ლად სწორედ დიმიტრი ამილახვარი იქნა ამოღებული. 1764 წელს
ერეკლე II-მ ანტონ I-ის თანხმობით და კათოლიკე ეკლესიის დას-
ტურით დაარღვია თავისი დის ელისაბედის ქორწინება გაორგი ამი-
ლახვართან. 16 წლის სიძე უხეშად გამოაძევეს სასახლიდან. ელისა-
ბედი დიდი მზითვით და ზარზეიმით გაათხოვეს სამეგრელოს მთავარ
კაცია დადიანზე (რომელმაც მაშინდელი წყაროების ერთობლივი მოწ-
მობით, სწორედ ამ დიდი მზითვის სიხარბით გაუშვა შარვაშიძის ასუ-
ლი და ქართლ-კახეთის მეფეს დაუნათესავდა (თავისთავად ამ ფაქტში
აისახა ახალი მომენტის შესაფერი თვალსაზრისი: ერეკლე II-ს სუ-
რდა განემტკიცებინა თავისი პოზიციები დასავლეთ საქართველოში;
ამიტომაც, ბუნებრივია, დიმიტრი ამილახვრის მოყვრობას ოდიშის
მთავართან დაკავშირება არჩია²⁴.

²⁴ დიმიტრი გიორგის ძე ამილახვრის ვაჟი, ცნობილი პოლემისტი-მწერალი ალექსან-
დრე, ერეკლე II-ის მიერ მამამისის ამოჩენებას ხსნის მეფის იმ სურვილით, რომ ხელში
ჩაეგდო ამილახვართა მამულები და სხვა სიმდიდრე. საერთოდ, ავტორი უკიდურესად ტენ-
დენციურია ერეკლე II-ის მიმართ, მაგრამ ვფიქრობთ მას დეტული აქვს სიმართლას:
ანარეკლი. მეფე გულწრფელად უნდა ყოფილიყო დაინტერესებული ამოეგდო ეს ოჯახი—
სეპარატიზმის, ლეგიტიზმის! თუ პარტიკულარიზმის ფორპოსტი. ასეთი დაინტერესე-
ბა მართოდენ იმით არ აიხსნება, რომ ერეკლე II ჩუმ სავარაუდო მოწინააღმდეგეებს
ებრძოდა. საჭმე ის არის, რომ პრივილეგიებული გვიის მფარველობისა და მეფესთან ნათე-
საობის წყალობით ეს საგვარეულო ყველაზე გამდიდრებული და გაძლიერებული იყო
ქართლში. ეს იმიტომ იყო გაპირობებული, რომ სხვა სათავადოები ცენტრალურ ხელისუ-
ფლებასთან ბრძოლაში დაამცრო. სამუხრანბატონო, არაგვის საერისთავო, ქვემო ქართლის
სათავადოები თითქმის ყველა მძლავრი დარტყმების შედეგად შესუსტებულიყო და ამ
ფონზე ყველაზე უკეთ საამილახვრო გამოიყურებოდა. ალექსანდრე ამილახვრის ცნობით,
რომელსაც სხვა მასალებზე დაყრდნობით ამაგრებს ამილახვართა მემკთიანე პ. კარბელაშვი-
ლი, მეფემ ხელსაყრელი დრო შეარჩია. დიმიტრიმ ზედზედ განიცადა რამდენიმე დიდი უბე-
დურება: ჩამოეგრა სახლი, დაეღუპა მეუღლე და მცირეწლოვანი შვილი; თვითონაც ლე-
კების მოსაგერიებლად მოწყობილ ღვენაში მონაწილეობისას მოულოდნელად ჩამო-
ვარდა ცხენიდან და ძლიერ დაშავდა. ჩანს, ერეკლე II-მ მართლაც გამოიყენა სიტუაცია
(სხვა შემთხვევაში დიმიტრი ამილახვარს, თუ გაეიხსენებოდა სამილახვრის შეიარაღებული
ძალების პოტენციალს, შეეძლო სერიოზული გართულებანი შეექმნა ცენტრალურ და ხელო-

მაგრამ აქ სხვა რამ არის გაუგებარი. შესაძლებელია სახელმწიფოებრივი ინტერესების მაღლა დაყენებით მეფე სწორადაც მოიქცა. მაგრამ მორალურ-ეთიკური თვალსაზრისით მეტისმეტად უხეში ფორმით გაწყვიტა ზემოხსენებული ნათესაობა. გიორგი დიმიტრის ძეს საჯაროდ დასწამეს მამაკაცური უძლურება. ეს ისედაც ფუძემდებრივი ოჯახისათვის გამანადგურებელი შეურაცხყოფა იყო, აშკარა აბუჩად აგდება და გამოწვევა. დიმიტრი ამილახერის თავიდან მოშორება უკვე იმთავითვე გადაწყვეტილი ყოფილა და ერეკლე II ალბათ მხოლოდ ხელსაყრელ მომენტს ელოდა. ასეა თუ ისე, ვფიქრობთ, ამ აქტს რაიმე გადამწყვეტი როლი არ შეუსრულებია „მარკოზაშვილის დარბაზის“ წევრთა მსოფლმხედველობის ფორმირებაში. ცენტრალური ხელისუფლების საწინააღმდეგო პოლიტიკური მოძრაობა რომ აქამდისაც არსებობდა, ეს სრულიად ადვილად დასტურდება (ერეკლე II-ის ასეთი დამოკიდებულება დიმიტრის ოჯახისადმი და სურვილი მისი დამხობისა სწორედ იმითაც შეიძლება აიხსნას, რომ მეფემ იცოდა ქართლელი თავადების სოციალური მრწამსი და „ანტიკახური“ განწყობილებაც).

ჩვენს ხელთ არსებულ მონაცემებზე დაკვირვება ვვარწმუნებს, რომ დიმიტრი ამილახერის ჯგუფი²⁵ უკვე 1762 წლის აქტის შემდეგ

სუფლებსათვის). აღსანიშნავია ისიც, რომ ერეკლე II ემზადებოდა დიმიტრიამილახერის დასამხობად და საბაბის გამოყენების მოლოდინში გულხელდაკრეფილი არ მჯდარა, მან მოწინააღმდეგე გაინაპირა უპირველეს ყოვლისა თვით უახლოესი ნათესავეებისაგან (დანარჩენი ამილახერებისა და ორბელიანებისაგან).

²⁵ აღსანიშნავია, რომ ო. მარკოვა 1765 წლის გამოსვლის ხელმძღვანელად სთვლის არა დიმიტრის, არამედ მის ვაჟს ალექსანდრეს. ვფიქრობთ, ამ საკითხში ზემოხსენებულ ი ავტორს ემყარებოდა შემდეგ პირობებს: ალექსანდრე მკაცრად დასაჯეს, მამამისი შედარებით რბილად; მომღვენო წლებში ალექსანდრე მართლაც გახდა ერეკლე II-ის წინააღმდეგ ბრძოლის ერთ-ერთი სულისჩამდგმელი. ფაქტი საკმის ვითარებას არ ცვლის, დიმიტრიამილახერის რბილი (ფიზიკური თვალსაზრისით „რბილი“) სასჯელი აიხსნება ჯერ ერთი მისი ავადმყოფობით (ისედაც სკევილის პირასაა) და მეორე იმით, რომ მეფემ აშკარა ბრალდება ვერ წაუყენა. ამავე დროს ობიექტურად თუ შეეხედავთ დიმიტრი ამილახერის სასჯელს, სრულიად არ მოკეცვენება რბილად. სინამდვილეში მას მიუსაჯეს არისტოკრატიისთვის ყველაზე სამარცხვინო „სამოქალაქო სიკვდილი“. რაც შეეხება ალექსანდრეს, ის 1765 წელს შეთქმულთა ლიდერი ვერ გახდებოდა თუნდაც იმიტომ, რომ 15 წლის ჯაბუკი იყო (თუმცა ენცკა, ალ. ამილახერის შემდეგდროინდელი მომხაღვლები მეტყველებს მის აღრეულ სიმწიფეზე, რაც უდავოდ მაჩვენებელია იმისა, რომ იგი აქტიური, ექსპანსიური და ნიჭიერი ახალგაზრდა იქნებოდა). ისიც აშკარად ჩანს, რომ ის გასაოცარი პატივმოყვარეობა, რომელიც ესოდენ ნათლად შეინიშნება მის თხოულებებში, თანდაყოლილ თვისებად უნდა ჰქონოდა. მისი სასჯელის სიმკაცრე კი, ალბათ იმნაც განაპირობა, რომ ალექსანდრემ პირადი შეურაცხოვა მიაყენა თვით მეფეს.

ასე რომ, ვფიქრობთ, არ შეეცდებით, თუ პაატას შეთქმულების არისტოკრატიული ფრთის, ჩვენი აზრით ყველაზე მემარჯვენე ნაწილის მეთაურად დიმიტრი გიორგის ძე ამილახერის გამოვაცხადებთ.

საბოლოოდ გაფორმდა. მისი პროგრამის ჩამოყალიბება განაპირობა თუ დააჩქარა ქართლ-კახეთის გაერთიანებამ და ცენტრალისტური ტენდენციების გაძლიერებამ.

შეიძლება თუ არა დადგინდეს დიმიტრი ამილახერის ჯგუფის იდეური კონცეფცია? როგორც ჟაკე აღნიშნული გვქონდა, მისი წევრები ძირითადად ზემოქართლელი თავადები იყვნენ. ქვემო ქართლის თავადები ტრადიციულად აბდულაბეგის და მისი ნათესავების გარშემო ირავზებოდნენ და ზოგჯერ კიდევაც უპირისპირდებოდნენ ზემო ქართლის თავადებს ტაქტიკური თუ სტრატეგიული მოსაზრებების საფუძველზე. ისინი მათი მამულების განლაგების წყალობით თითქმის ყოველთვის ირანის მხარეზე იბრძოდნენ. მათ მნიშვნელოვანი ადგილი და წონა ჰქონდათ სამეფოში. მაგ., ელიზბარ თაქთაქიშვილი თვალსაჩინო როლს ასრულებდა XVIII საუკუნის 50-60-იან წლებში ქართლ-კახეთის პოლიტიკურ ცხოვრებაში. მისთვის არაერთი მნიშვნელოვანი საქმე მიუღწევიათ სამხედრო და დიპლომატიურ ასპარეზზე. იგი ცნობილი იყო ირანის მასშტაბითაც. ასევე ცნობილია გლახა ციციშვილი. ესენი საკმაო განათლებისა და ცხოვრებისეული გამოცდილების მქონე ადამიანები იყვნენ. არაერთგზის გამოიჩინეს თავი უცხო დამპყრობლებთან ბრძოლაში. ამიტომაც, მართალია, მათმა მოქმედებამ ობიექტურად რეაქციული ხასიათი მიიღო, მაგრამ ეს სრულიადაც არ ნიშნავს, თითქოს ისინი ეროვნული სახელმწიფოებრიობის მტრები იყვნენ. ქვევით ჩვენ დავრწმუნდებით, რომ ამ ჯგუფს მწყობრი და გამართული მსოფლმხედველობა ჰქონდა. ამ მსოფლმხედველობას განმსაზღვრელ პრინციპებს შეიძლება გავეცნოთ მათი იდეოლოგიის ნაგვიანევი გამოვლინებით, კერძოდ, ალექსანდრე დიმიტრის ქის პოლიტიკური ზამფლუტებით.

ალექსანდრე ამილახერის ლიტერატურული მემკვიდრეობა საკმაოდ კარგად არის შესწავლილი. ამ საქმეში აღსანიშნავია პ. გელეიშვილის²⁶ და გ. აკოფაშვილის ნაშრომები²⁷. პ. გელეიშვილმა ძირითადად სწორად გადმოსცა ალექსანდრე ამილახერის შემოქმედების მთავარი არსი, არაერთი მართებული ორიგინალური მოსაზრება განავითარა. მან პირველმა, შენიშნა რომ ალექსანდრე ამილახერის მთელი იდეური კრედიო ესაა უკიდურესად გაღიზიანებული თავადური პატივმოყვარეობისა და უაღრესად ლიბერალურ-დემოკრა-

²⁶ პ. გ ე ლ ე ი შ ვ ი ლ ი. XVIII საუკუნის ქართული ლიტერატურის მემკვიდრეობიდან. აღ. ამილახერი როგორც პოლიტიკური მოღვაწე, მწერალი და მოაზროვნე, ტფილისი, 1936.

²⁷ გ. ა კ ი ფ ა შ ვ ი ლ ი. საზოგადოებრივი აზროვნების ისტორიიდან საქართველოში XVIII საუკუნის დასასრულს. ისტორიის ინსტიტუტის შრომები. ტ. I, 1955, გვ. 271—203.

ტიული აზროვნების მექანიკური შეერთება. პ. გელეიშვილის აზრით, ალექსანდრე ამილახვრის ძირითადი კონცეფცია ძველია. მისი მეფე „ღმერთის მიერ დადგენილი“ ღვთაებრივი არსება კი არ არის, არამედ „ხალხის რჩეულია“. ამავე დროს იგი უშვებს ხალხის იმ უფლებასაც, ჩამოაგდოს მეფე, თუ მან ნდობა ვერ გაამართლა, ე. ი. ეწინააღმდეგება აბსოლუტისტურ ტენდენციებს და საერთოდ „წინააღმდეგობა უფლების მემკვიდრეობით გადაცემის“. ალექსანდრე ამილახვარი სოციალური ჰარმონიის აპოლოგეტი. იგი ქადაგებს საზოგადოებრივ კლასებს შორის სრული თანხმობის აუცილებლობას და თუმცა სხვა სიტყვებით, მაგრამ სარგებლობს მენენი აგრიპას ცნობილი ფორმულით: სახელმწიფო ორგანიზმი ჰგავს ადამიანის სხეულს, რომლის ერთი ნაწილის დაავადება ან მოშლა აავადებს და შლის მთელ ორგანიზმს... ყველა არსებული წოდებები შეადგენენ სახელმწიფოს მთლიანი სხეულის ცალ-ცალკე ნაწილებს. მათ შორის უნდა არსებობდეს სრული თანხმობა, ყველა ერთგულად ასრულებდეს თავის მოვალეობას: თავმა იფიქროს და განაგოს, ფეხებმა იარონ, ხელებმა იმუშაონ და მთელ სხეულს საზრდო მიაწოდონ, კუჭმა ეს საზრდო გადახარშოს, სისხლად აქციოს და გულს მიაწოდოს, უკანასკნელმა კი ეს სისხლი დაწმინდოს და სხეულს გაუწაწილოს. თუ ეს ჰარმონია დაირღვა, თუ სხეულიდან რომელიმემ არ შეასრულა თავისი მოვალეობა, თუ ერთი სხეულის ნაკვეთი მეორეს არ დაეხმარა, ადამიანი კვდება.

„მეფე ბრძენი, შექმნილი თავად ერისა თვისისა, თანამდებ არა, შეკრებით თითოეულისა ასოთა შესაფერად თვისთა, რომელთა ერთბაშად კეთილი დამცველი იყვნენ ერის თვისისა“. შემდეგში გ. აკოფაშვილმა საკმაოდ კარგად აჩვენა, რომ ალ. ამილახვრის პროგრესულ-ვოლტერიალური იდეები მოჩვენებითია. თუმცა ავტორს ვერ დავეთანხმებით იმის მტკიცებაში, რომ ამ ფეოდალის იდეოლოგიური კრეოლ პროგრესის ნატამალსაც კი არ შეიცავს, მაგრამ საერთოდ სწორი უნდა იყოს ის თვალსაზრისი, რომ ეს განათლებული რეაქციონერი ვოლტერს კი არ წააგავს (მეფე-ფილოსოფოსები), არამედ ბოიარან კურბსკის ან პოლონელ მაგნატებს (მეფე არისტოკრატია თავისი გაუთავებელი სეიმიტ და „ლიბერალიზმ ვეტოთი“).

გ. აკოფაშვილი სწორად აფასებს ალექსანდრე ამილახვრის იდეოლოგიურ მრწამსს. საერთოდ რეაქტიულად მიიჩნევს მის მთელ მოღვაწეობას და, ბუნებრივია, მისი შემოქმედების განხილვისას უფრო რადიკალურია. გ. აკოფაშვილის აზრით, ალექსანდრე ამილახვარი „თავის პოლიტიკურ ტრაქტატში იძლევა სახელმწიფოებრივი წყობილების ისეთი ფორმის დახასიათებას, რომელიც თავადების ინტერესებისათვის იქნებოდა ხელსაყრელი“. „ეს სახელმწიფოებრივი ფორმა გულისხმობს, რომ... მთელი ძალაუფლება წარჩინებული საზოგადოე-

ზის, თავადების ხელშია“²⁸. ამის შემდეგ მკვლევარს მოჰყავს ასეთი სახელმწიფოებრიობის ისტორიული ანალოგიები (იმერეთის სამეფო XVII საუკუნის II ნახევარში და XVIII საუკუნის I ნახევარში, აგრეთვე „რეჩ-პოსპოლიტას“ „შლიახტური პოლონეთის“ მაგალითი)²⁹ და ასკენის; „ასეთი დასასრული ელოდა სახელმწიფოებრივი წყობილების იმ იდეალს, რომლისაკენაც მიისწრაფოდნენ თავადებო და რომელიც მკვეთრად და თანამიმდევრულად ასახა თავის თხზულებებში, უმთავრესად თავის პოლიტიკურ ტრაქტატში, ალექსანდრე ამილახვარმა. როგორც ზემოთ უკვე აღნიშნული იყო, თავადური იდეალების გამომხატველი ალექსანდრე ამილახვრის პოლიტიკური თეორია სახელმწიფოებრივი წყობილების შესახებ, მეფის ხელისუფლებასა და თავადებს შორის წარმოებული ბრძოლის განსაკუთრებით მწვავე მომენტში იქმნება. ალ. ამილახვარს სურს დაამტკიცოს, რომ თავადების ბრძოლა თავიანთი პოლიტიკური უფლებებისათვის სრულიად სამართლიანი და საერთო სახელმწიფოებრივი თვალსაზრისით სასარგებლოა და აუცილებელი“³⁰.

ვფიქრობთ, გ. აკოფაშვილი ცოტათი აჭარბებს, როდესაც ალ. ამილახვრის კონცეფციას მხოლოდ თავადურ მსოფლმხედველობად მიიჩნევს. ასევე მიუღებელი ჩანს თავადური მსოფლმხედველობის ხელალებით და უშენიშვნოდ რეაქტიულად გამოცხადება. ასეთი დასკვნების გაკეთების შემდეგ აუხსნელი რჩება ის ერთი შეხედვით თითქოს უცნაური მოვლენა; ქვეყნის დამლუპველი თავადური თეორიის წინააღმდეგ წარმატებით მეზრძოლ ერეკლეს როგორ ჩამოეჭვა თავზე ქართული სახელმწიფო. რა თქმა უნდა, სწორია გ. აკოფაშვილი, როდესაც მიიჩნევს, რომ ე. წ. „ვოლტერიანობა“ (ე. ი. პროგრესული შეხედულებები) უდუღაბოდაა მიერთებული ალექსანდრე ამილახვრის ძირითად ფეოდალურ კონცეფციებზე, რომ „განათლებული აბსოლუტიზმი სრულიად უცხოა ამილახვრის იდეოლოგიისათვის და ფრანგი განმანათლებლების იდეებმა, რომელთაც უდავოდ იცნობდა ალ. ამილახვარი, მის პოლიტიკურ თეორიაზე მხოლოდ ზედაპირული კვალი დააჩნიეს“³¹. მაგრამ მან (და უფრო ადრე პ. გელეიშვილმა) ვერ ახსნა, რამ გამოიწვია ალექსანდრე ამილახვართან პოლიტიკურ შეხედულებათა იმ აშკარად შესამჩნევი ნაკადის გაჩენა, რამაც მკვლევართა ერთი ნაწილი³² შთააგონა მასში „რევოლუციური“ სულიც კი დაენა-

²⁸ იხ. გ. აკოფაშვილის საკანდიდატო დისერტაცია, გვ. 137.

²⁹ იქვე, გვ. 139—141.

³⁰ გ. აკოფაშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 152.

³¹ იქვე, გვ. 151

³² იხ. ე. თაყაიშვილის შესავალი სტატია ალექსანდრე ამილახვრის პოლიტიკურ ტრაქტატზე. „მოამბე“, 1902 წ. № 2, გვ. 18; ლ. ასათიანი, ვოლტერიანობა საქართვე-

ხათ. უეჭვოა, ალექსანდრე ამილახვარი თავისი მსოფლმხედველობის ფორმირების პროცესში განიცდიდა ორგვარ გავლენას. სწორედ ეს ორგვარი გავლენა უნდა იყოს მისი „იდეოლოგიური გაორების“ გენეზისის მასაზრდოებელი წყარო. ამ საკითხს ქვევით კვლავ დაუბრუნდებით. ამჯერად სხვა რამ გვაინტერესებს: გამოხატავს თუ არა ალექსანდრე ამილახვარი ჩვენს მიერ დიმიტრი ამილახვარის ჯგუფად მონათლული არისტოკრატიული წრეების მთავარ იდეოლოგიურ მრწამსს? ვფიქრობთ, ამ კითხვას დადებითი პასუხი უნდა გავცეთ. დიახ, ქართლის (და იქნებ მთელი ქართლ-კახეთის) არისტოკრატის მსოფლმხედველობა აუცილებლად აირეკლა ალექსანდრე ამილახვარის სახელმწიფოებრივ კონცეფციაში (იმ სხვა, მისგან თითქმის ანტიპოდურად დაშორებულ, იდეოლოგიურ მრწამსთან ერთად, რომელიც უცნაური პლასტის სახით შემორჩა). რასაკვირველია, ჩვენ არ ვამტკიცებთ თითქოს „ბრძენი აღმოსავლეთის“ ავტორი ზუსტად, ადექვატურად ასახავდეს XVIII საუკუნის ქართველი არისტოკრატის განწყობილებას. უნდა გათვალისწინებულ იქნეს სხვა მომენტებიც. ავტორის ერეკლესადმი პირადი სიძულვილი, შეუთრაცხყოფელი სასჯელით გამოწვეული ანტიპათია და რევანშის წყურვილი (თუნდაც მხოლოდ ლიტერატურული რევანშის, ე. ი. სამაგიეროს მიზლვა კალმით მაინც, როცა მახვილით არ ხერხდება). მაგრამ თუ ალექსანდრე ამილახვარის შემოქმედებას პირადი ცხოვრების უკუღმართობით გაპირობებულ ზოგიერთ სუბიექტურ სენტენციას ჩამოვაშორებთ, ენახავთ, რომ მისი შეხედულებები არ ატარებდნენ ინდივიდუალურ ხასიათს. ეს იყო განათლებული არისტოკრატის ტიპური იდეოლოგია ინდივიდუალური ნილაბით. არც ის უნდა იყოს შემთხვევითი, რომ ამ მოღვაწის აზროვნებაში ურთიერთსაპირისპირო — ურთიერთგამომრიცხავი დანაშრევები. ქვევით შევეცდებით დავასაბუთოთ, რომ ის ზოგიერთი დემოკრატიული მისწრაფება, რომელიც პ. გელეიშვილს ა. რადიშჩევის უფრო მოგვიანებით განვითარებულ ზოგიერთ დებულებას აგონებდა, სწორედ პაატა ბატონიშვილის ზეგავლენით შეიძლებოდა გასჩენოდა.

საკიროდ მიგვაჩნია შევეცხოთ ერთ საკითხსაც: როდესაც ვლაპარაკობთ ერეკლე II-ის საწინააღმდეგო მოძრაობის რეაქციულ ხასიათზე აუცილებელია უკუვაგდოთ, ე. წ. ერთიანი ნაკადის მეთოდი. ამ მოძრაობის ყველა მონაწილე არაა რეაქციონერი, ხოლო თვით რეაქციონერთა ბანაკის მთელი შემადგენლობაც არაა ერთნაირი. რასაკვირველია, ჩვენ გვესმის, რომ ცენტრალიზებული სახელმწიფოებრიობის ყოველგვარი მტერი ფეოდალურ ეპოქაში ობიექტურად ებრძვის პრო-

ლოში, თბ., 1933, გვ. 58; გ. ქიქოძე, შესავალი სტატია „გეორგიანული ისტორიის“ საკვანძო. „მნათობი“, 1939, № 2, გვ. 125, აგრეთვე მისივე, ერეკლე მეორე, თბ., 1942, გვ. 168.

გასაგები რომ გახდეს წარმოდგენილი მსჯელობა, დასაწყისშივე აღვნიშნავთ, ჩვენი ღრმა რწმენით, ქართულ ფეოდალებს იმთავითვე მეფედ ალექსანდრე ბაქარის ძის მოწვევა ჰქონდათ გადაწყვეტილი. ასეთი მტკიცების უფლებას ლოგიკურად გვაძლევს ქართველი უფლისწულის ბიოგრაფიის ზოგიერთი დეტალი.

1750 წლის 1 თებერვალს გარდაიცვალა ბაქარ ვახტანგის ძე ბაგრატიონი. სიკვდილის წინ საქართველოში მეფედ დაბრუნების მოიმედებე მამამ საზეიმო ფიცი დაადებინა უფროს ვაჟს, დაუფლებოდა ტახტს³³. როგორც სამართლიანად შენიშნა ო. მარკოვამ, „ამ ფიცმა საბედისწერო როლი ითამაშა უფლისწულის მომავალ ცხოვრებაში“³⁴. ქართველი ბატონიშვილი ყოველნაირად ცდილობდა აესრულებინა მამისა და საკუთარი სურვილი. იგი გულს ვერ უდებდა სამხედრო სამსახურს გვარდიაში და მთლიანად ჩაბმული იყო ერეკლე II-ის საწინააღმდეგო აქციების მზადებაში. ამიტომაც მშფოთვარე, ან როგორც ერეკლე II უწოდებდა, „გადარეული“ ალექსანდრე, თავისი მოუსვენარი ხასიათით არაერთხელ გაერია ავანტიურაში (მაგ., 1763-64 წწ. იგი კინალამ გადაჰყვა სერბიის გუსართა პოლკის მეთაურის ვინმე ზორვატის ნაცნობობა-მეგობრობას)³⁵. ალექსანდრე ადრე ასევე საეპევოდ ტრიალებდა აგრეთვე იმპერატორ პეტრე III-ის დაახლოებულ ოფიცერთა წრეებში³⁶, რისთვისაც ეკატერინე II აღმაცერად უყურებდა მასაც და მის ზრახვებსაც. ყმა-მამულით, სამსახურებრივი ხელფასითა და სახელმწიფო პენსიით უზრუნველყოფილი ალექსანდრე ბაქარის ძე, „პრინცი გრუზინსკი“, რომელიც იმპერიის არისტოკრატიის უმაღლეს ფენებში იყო მტკიცედ ფეხმოკიდებული. მუდმივ ფინანსურ გაჭირვებას განიცდიდა. მისი შემოსავალი ხმარდებოდა საქართველოში გაგზავნილი აგენტურის დაფინანსებას. 60-იანი წლების დასაწყისში ალექსანდრე ბაქარის ძე საოცრად გააქტიურდა. თეიმურაზ II-ის გარდაცვალებამ და ერეკლე II-ის ქართლ-კახეთის ტახტზე დამკვიდრებამ გააცოფა ქართლის ტახტის კანონიერი მემკვიდრე. რუსეთის იმპერიის ოფიციალური პოლიტიკა გამოიკცხავდა ალექსანდრე ბაქარის ძისათვის ხელის შეწყობას. ამიტომაც უფლისწული ცდილობ-

³³ О. П. Маркова. Феодальная реакция на прогрессивную политику единой державы в Грузии (выступление князя Александра Грузинского, 1766—1783 г.г.) с. 365.

³⁴ იქვე.

³⁵ იქვე, გვ. 366—367.

³⁶ პ. გელეიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გ. 113.

და თვითონვე ჩამოეგდო ტახტიდან ერეკლე II³⁷. ამისათვის იგი ანგარიშგასაწევ პრაქტიკულ ნაბიჯსაც ღებდა. ალექსანდრე, ბაქარის ძემ ბტკიცე კავშირი დაამყარა „ახალი სერბიის“ გუბერნიის მოუსვენარ სამხედრო ადამიანებთან. საარქივო დოკუმენტებიდან ჩანს, რომ იგი ეძებდა მოკავშირეებს „ახალი სერბიის“ (შემდეგდროინდელ ნოვო-როსიის) ციხესიმაგრე წმინდა ელისაბედის გარშემო დაბანაკებულ პოლკებში³⁸ (აქ უმთავრესად ჰარბოზდნენ ბალკანელი ემიგრანტები). გრებენელ კაზაკებში³⁹ (ე. ი. თერგისპირეთის კაზაკებში), ურთიერთობა ჰქონდა ნეკრასოველებთან⁴⁰. თავის აღიუტანტს პრაპორშჩიკ სენტ-ჟანს მისცა პატენტი, სადაც აღნიშნული იყო, რომ მას ჰქონდა უფლება ალექსანდრეს სახელით დაეჭირავენინა ხალხი სამხედრო სამსახურისათვის⁴¹. ერთდროულად ცდილობდა თავის გარშემო შემოეკრიბა ტყვეობიდან დახსნილი ქართველები⁴². ეს დიდი მზადება საიმპერიო ცენტრალურ ხელისუფლებას არ გამორჩენია. ალექსანდრე მოსკოვში გამოიძახეს⁴³. გამოძიებამ დაადასტურა, რომ იგი თავის ხალხთან ერთად აპირებდა საქართველოში გაქცევას წმინდა ელისაბედის ციხესიმაგრიდან⁴⁴. გამეორდა იგივე, რაც რამდენიმეჯერ მოუვიდა მამამისს. ქართველ ბატონიშვილს გამოუცხადეს, ან გამგზავრებულყო საქართველოში (ამ შემთხვევაში იგი კარგავდა მამულებს რუსეთში და ცოლსაც, რომლის „მაღალი ჩამომავლობა სავალდებულოდ ზდიდა მის რუსეთში დატოვებას“⁴⁵), ან ეცხოვრა რუსეთში თავის მამულში. ერთი სიტყვით, იმპერატორი საქვეყნოდ გაემიჯნა ალექსანდრეს ინტრიგებს. მეტიც; ხელიც შეუშალა და საპატიო გადასახლება მიუსაჯა. ალექსანდრეს უფლება არ ჰქონდა ეცხოვრა მოსკოვიდან 100 კმ ახლოს. სწორედ მოსკოვი იყო მისი ერეკლე II-ის საწინააღმდეგო აქციების მზა-

³⁷ ალექსანდრე რუსეთში ატარებდა თავად გრუზინისკის გვარს, მას ჰყავდა მეუღლე, პეტრე I-ის გამოჩენილი ფელდმარშლის ა. მენშიკოვის შვილიშვილი დარია ალექსანდრეს ას. (იხ.ო. პ. მ ა რ კო ვ ა. დასახ. ნაშრომი, გვ. 367, შენიშვნა 8), ხოლო მისი ძმის ლეონის მეუღლე „ციმბირის ძველ მეფეთა“ ჩამომავლობას ეკუთვნოდა.

³⁸ ЦГАДА. ф. Сената, 349, канцелярии тайных и розыскных дел, 1764—1766 гг. д. 7087. на 462 листах, л. 8; აგრეთვე ო. მარკოვა. დასახ. ნაშრომი, გვ. 366—367.

³⁹ იქვე, გვ. 367.

⁴⁰ იქვე. ნეკრასოველები ეწოდებოდათ ბულავინის მომხრე და შემდეგ თურქეთში გაქცეული კაზაკების შთამომავლებს.

⁴¹ იქვე. სწორედ ამ სენტ-ჟანმა გასცა ბატონიშვილი რუსეთის მთავრობის წინაშე.

⁴² იქვე.

⁴³ იქვე.

⁴⁴ ЦГАДА, ф. Сената, 349, канцелярии тайных и розыскных дел, 1764—1766 г.г. д. 7087, л. 8; აგრეთვე ო. მარკოვა. დასახ. ნაშრომი, გვ. 366—367.

⁴⁵ იქვე.

დების ძირითადი ბაზა და ცენტრი. ჩვენთვის ადვილი გასაგებია, რატომ ესწრაფვოდა ალექსანდრე ბაქარის ძე რუსეთიდან სწორედ 60-იანი წლების დასაწყისში. მას იმედი ჰქონდა, ერეკლე II-ის განაწყენების საწინააღმდეგოდ რუსეთის იმპერია ოფიციალურად მხარს დაუჭერდა მას ტახტის დაბრუნებაში. მაგრამ პეტერბურგში შესანიშნავად იცოდნენ, რომ საქართველოს მდგომარეობის სტაბილიზაცია თავისთავად აძლიერებდა რუსეთის გავლენას სამხრეთით. ამიტომაც ეკატერინე II ამ პერიოდში მაინც გულწრფელად იყო დაინტერესებული საქართველოს გაძლიერებით. უაღრესად ტენდენციურია ამ საკითხში მკვლევარი პ. გელეიშვილი, მისი აზრით, ამ ეტაპზე „ერეკლესთან დიპლომატიური დამოკიდებულების შეწყვეტა ეკატერინეს მთავრობის მხრით ზაფანგში მომწყვდეული მსხვერპლის განთავისუფლება იქნებოდა. ეს ერეკლეს გაათავისუფლებდა რუსეთის კონტროლისაგან. ან უკეთ რომ ეთქვამთ, მისი პოლიტიკური აგენტებისაგან, რომელნიც მრავლად „მოღვაწეობდნენ“ ქართლ-კახეთის მიწა-წყალზე, და აგიტაციას ეწეოდნენ ისედაც უკმაყოფილო ქართველ ფეოდალებს შორის“⁴⁶. ამ საკითხში ავტორი ნამდვილად სცოდავს. ეკატერინე II-ს საქართველოს დასუსტების სურვილის შემთხვევაში შეეძლო აეშვა რუსეთში ასე უხვად დაბინავებული „მუხრანელი“ უფლისწულები მათი მრავალრიცხოვანი მომხრეებითურთ, მაგრამ სწორედ დინასტიურაშუღლის შესამცირებლად რუსეთის მთავრობა აკავებდა გადმოხვეწილ ტახტის მაძიებლებს, რათა ქართლის აშლით არ ესარგებლათ ირანსა და თურქეთს და არ დაეპყროთ ეს მხარე⁴⁷. გვეგონია, უკვე ამ დროიდან (თუ უფრო ადრიდან არა) ალექსანდრე ბაქარის ძემ მკიდრო კავშირი დაამყარა ქართლელ ფეოდალებთან. ეს სრულიად ბუნებრივია. ასეთი კავშირის არქონის შემთხვევაში შეუძლებელი იქნებოდა მას ეფექტური დაქირავებული რაზმებით (გრეზენელი კაზაკები, ნეკრასოველები, ხორვატები და ა. შ.) საქართველოში შეჭრაზე. არა გვეგონია, ამ პერიოდში ალექსანდრე ბაქარის ძეს ურთიერთობა დაემყარებინა თავის ნახევარბიძა პაატასთან. თავისთავად ამ ორი ცნობილი ფაგურის ურთიერთობა უაღრესად საინტერესოა. ჯერ კიდევ ამ ოთხი ათეული წლის წინათ რუსეთის არქივებში ი. ლორთქიფანიძე ეძებდა მათი სავარაუდო კავშირის მასალებს, მაგრამ ამაოდ⁴⁸. ცხადია ერთი რამ, ალექსანდრე ბაქარის ძე კარგად იყო ინფორმირებული საქართველოს ამ-

⁴⁶ პ. გელეიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 122.

⁴⁷ სწორედ ამიტომაც ერეკლე II ყველა მისთვის არასასურველ პიროვნებას რუსეთში აძევებდა, რადგან დარწმუნებული იყო, რომ ამ ქვეყნიდან მის მოწინააღმდეგეებს მეფისთვის პრაქტიკულად არავითარი ზიანის მოტანა არ შეეძლო.

⁴⁸ იხ. ი. ლორთქიფანიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 12.

ბების შესახებ (ვეფქრობთ, სწორედ ამ ინფორმაციის საშუალებებზე, შიკრიკებზე იხარჯებოდა ის უზარმაზარი თანხა, რომელიც თითქმის მთლიანად იწოდა გრუზინსკების მამულების შემოსავალს)⁴⁹. 1764 წელს ალექსანდრემ ითხოვა გაშვება ევროპის გზით, სადაც მას დამხმარე ეგულებოდა⁵⁰. ამ თხოვნას პასუხად მოყვა ის, რომ ქართველ უფლისწულს საერთოდ აეკრძალა თავის მამულ კარაპჩევოდან უნებართვოდ გასვლა⁵¹. სამწუხაროდ, ჩვენ არ შეგვიძლია დავადგინოთ ვისი იმედი ჰქონდა ალექსანდრეს ევროპაში. ვეფქრობთ, მისი ასეთი თხოვნა რეალურ შინაარსს არ გამოხატავდა. შეუძლებელია XVIII საუკუნის 60-იანი წლების ევროპაში ქართლის ტახტის მაძიებელ ქართველ უფლისწულს მფარველი მოეძებნა (ამ პერიოდის ევროპაში არათუ პრეტენდენტს, არამედ პოპულარულ ერეკლე II-საც კი არ შეეძლო ასეთი დანებების მოძიება). ალექსანდრეს თხოვნა, ჩვენი აზრით, ან მხოლოდ დიპლომატიური ფანდი იყო რუსეთის მთავრობის მისამართით გაკეთებული, ანდა იგი იმედოვნებდა ევროპაში შეეკრიბა დაქირავებული რაზმები, ე. ი. გაეკეთებინა ევროპაში ის, რაც რუსეთში აუკრძალეს. საკმაო ხანს ალექსანდრე მშვიდად ცხოვრობდა საკუთარ მამულში⁵². 1765 წლის დასაწყისში იგი მოულოდნელად გაეპარა მეთვალყურეებს და გაქრა. ისევე, როგორც თავის დროზე პაატას გაქცევის დროს, ახლაც მთელს იმპერიაში გამოცხადდა განგაში. საქმეში ჩაერია თვით იმპერატორი, დაკარგული ბატონიშვილი მალე გამოჩნდა და⁵³ განაცხადა, რომ მოინახულა თავისი მამული ნიჟნი ნოვგოროდის გუბერნიის ტერეშოვოს ოლქში⁵⁴ (სწორედ ეს ტერეშოვო იყო მართლაც ყველაზე მღელვარე). მალე გამოძიებამ დაადასტურა, რომ ალექსანდრეს ჩვენება ყალბია, რომ იგი ნამდვილად

⁴⁹ ალექსანდრე ბაქარის ძის ოჯახს ახრჩობდნენ კრედიტორები. სწორედ ამიტომაც მან სთხოვა იმპერატორის გაერჩია მისი ვეჟილები, რაზედაც უარი მიიღო 1765 წელს (ო. მ. ა. რ. კ. ე. ა. დასახ. ნაშრომი, გვ. 368).

⁵⁰ იქვე.

⁵¹ იქვე.

⁵² გრუზინსკებს ჰქონდათ საკმაოდ სოლიდური მამული მორდვეთში. აღსანიშნავია რომ როგორც ბაქარი, ასევე ალექსანდრე საკმაოდ სასტიკ ექსპლუატაციას უწევდნენ გლეხებს. სწორედ მათი პატრონობის წინააღმდეგ მოხდა მორდველ გლეხთა ერთ-ერთი დიდი აჯანყება 1743—1745 წლებში და სხვა არაერთი მღელვარება. 1969 წელს, რუსეთის იმპერიის საგარეო საქმეთა არქივში მუშაობის მომენტში ჩვენი ყურადღება მიიპყრო იმ გარემოებამ, რომ თანამედროვე მორდველი ისტორიკოსებიდან ბევრი დაინტერესებულია 1743—1745 წლების ტერეშოვოს ოლქში გლეხთა გრანდიოზული გამოსვლებით, რაც ბაქარ ვახტანგის ძის მიერ საბატონო ბეგარისა და ღალის უზომოდ გადიდებული აკრევით იყო გამოწვეული. ცენტრალური ხელისუფლება, როგორც ყოველთვის მსგავს შემთხვევაში, მემამულეთა მხარეზე აღმოჩნდა და რეგულარული არმიის მეშვეობით დააშოშმინა, გლეხები.

⁵³ იხ. პ. მ. ა. რ. კ. ე. ა. დასახ. ნაშრომი, გვ. 369.

⁵⁴ იქვე.

აპირებდა თანაგამზრახველთა მცირე ჯგუფთან ერთად ფარულად წასულიყო საქართველოში⁵⁵. გაქცევის ორგანიზაციას აწყობდა ბუტირსკის ქვეითი პოლკის ოფიცერი, თავადი ტეკელოვი...⁵⁶ მაგრამ „ორგანიზატორის“ მერყეობამ გადამწყვეტ მომენტში ჩაშალა საქმე. ალექსანდრე უკანვე გაბრუნდა და ამაოდ შეეცადა დაეფარა კვალი. ჩვენს ყურადღებას იმსახურებს ერთი გარემოება: ქართველი უფლისწული აცხადებდა, რომ საქართველოში მიდიოდა მემკვიდრეობის პისაღებად, რომ ქართველ ხალხს იგი სურს და იწვევს. იგი უმატებდა, რომ მის გამო ქართველი თავადები ამჟამად ერეკლეს თავს არ უკრავენ და ა. შ. ამავე დროს უმოჩილესად ითხოვდა, გაეშვათ როგორც სურდათ⁵⁷ (ე. ი. იგი ყველაფერზე თანახმა იყო საქართველოში წასვლის საფასურად).

ალექსანდრე ბაქარის ძე ამ პერიოდში უდავოდ მტკაცედ იყო დარწმუნებული წარმატებაში. მისი ღრმა რწმენით, იგი გამარჯვებას მიაღწევდა არა მარტო ქართლის ტახტის მოსაპოვებლად წარმოებულ ბრძოლაში, არამედ გააერთიანებდა მთელს საქართველოს, დაიმორჩილებდა კავკასიას და დაიპყრობდა ირანის იმპერიასაც. ეკატერინე II ირონიით ეკიდებოდა ქართველი პრინცის დიდ ოპტიმიზმს. როდესაც იმპერატორმა ალექსანდრეს წინ დააყენა დილემა „или ехать в Грузию и искать там счастья своего“, „или жить в России в своих деревнях“, იუმორის გრძნობით უხეად მომადლებულმა ეკატერინე II-მ ასე დაულოცა გზა ტახტის მაძიებელ ბატონიშვილს: „В первом случае, когда он прямое имеет намерение стараться о доставлении себе Грузинского царства, а потом и о распространении власти своей в Персии, в чем мы ему большего желаем успеха, нежели в предприятиях своих Теодор, король корсиканской имел, охотно соизволяем мы отпустить его туда под присмотром до границы одного офицера“⁵⁸.

ყოველივე ეს ხდება 1766 წლის მარტში. ამ დროს ანჩისხატის მოედანზე დაღვრილი სისხლი უკვე დიდი ხანია შემშრალი იყო, აღარ არსებობდა ერეკლე II-ის საწინააღმდეგო პოლიტიკური ოპოზიცია, აღარ არსებობდნენ ოპოზიციონერები. მაგრამ ქართლის ტრაგიკულ

⁵⁵ იქვე.

⁵⁶ იქვე.

⁵⁷ «...Чтобы по приезде туда принять ему наследство своего отечества». Грузинский народ этого желает «чего ради и владеющего там ныне князя Ираклия не коронуют» (იხ. ო. მარკოვა, დასახ. ნაშრომი, იქვე).

⁵⁸ იხ. ო. მარკოვა, დასახ. ნაშრომი, გვ. 367, შენიშვნა 7. თეოდორი იყო კორსიკელი მეამბოხე, რომელმაც აჯანყება მოაწყო გენუის წინააღმდეგ, თავი გამოაცხადა მეფედ, მაგრამ ეს ტიტული თითქმის მიღებისთანავე დაკარგა.

ამბეებს ჯერ არ ჩაელწია მოსკოვამდე. იქ, ჩანს, მოწვევა ჩავიდა მხოლოდ. თვით ალექსანდრეს განცხადება და გასაოცარი ლტოლვა საქართველოში ჩამოსვლისა, იმდენად გარკვეულ ხასიათს ატარებდა, რომ აშკარაა 1765 წლის მარტში ბატონიშვილმა ქართლიდან მიიღო მოწვევა. თავისთავად მარტი აქ საქმის ვითარებას არ სცვლის. საქართველოდან ცნობა ყველაზე უკანასკნელი ალბათ ნოემბერში ან ოქტომბერში უნდა გაგზავნილიყო. დეკემბერი გამორიცხებულია, ჯერ ერთი იმის გამო, რომ გზები ზამთარში ჩაკეტილი იქნებოდა, თანაც შეთქმულება უკვე 5 დეკემბერს გაიხსნა. არც ოქტომბრის ძალზე ქვევით შეიძლება თარიღის ჩამოტანა. მართალია, ანტისახელმწიფოებრივი მოძრაობა უკვე დიდი ხნის ამბავი იყო, მაგრამ უშუალოდ შეთქმულების საბოლოო პროგრამა (რაც ალბათ უნდა ეცნობებინათ ალექსანდრესათვის) არა გვკონია ამაზე ადრე ყოფილიყო შემუშავებული, ხოლო ნოემბერში წასული ცნობა მოსკოვში ალბათ თებერვლამდე მაინც ვერც ჩააღწევდა. მაგრამ ვინ მოიწვია ალექსანდრე ბაქარის ძე საქართველოში? სწორედ დიმიტრი ამილახვრის ჯგუფმა. არც დავით არჩილის ძეს (აბდულაბეგის ვაჟს) და არც მის მომხრეებს მაინცდამაინც ვულზე არ ეხატათ ვახტანგ VI-ის შვილიშვილი. იესეს ცოლ-შვილი თავის დროზე სწორედ ბაქარმა დააპატიმრა და პოლიტიკურ ცხოვრებას ჩამოაშორა. ასევე წარმოუდგენელია ეს მოპატიჟე პაატა ყოფილიყო. მეფედ გამზადებული პიროვნება თვითონვე არ მოიწვევდა მეტოქეს და მერე როგორ მეტოქეს — უდავოდ უფრო კანონიერს — მას როგორ დაუდგებოდა პაატა, არა თუ ტახტზე, არამედ ოჯახშიც („უკანონო“ პირი). ჩვენი მოსაზრება რომ სწორია, ალექსანდრე ბატონიშვილის გაუგონარი სულწასულობითაც მტკიცდება. რატომ ჩქარობს ესოდენ ძალიან მარტის დასაწყისიდან? — ჩანს, სურვილი აქვს ჩაესწრო ზოვლენათა განვითარებისათვის. ეს, ჩვენი აზრით, აიხსნება იმის ბუნებრივი შიშით, რომ გამარჯვებულ შეთქმულებას ტახტზე პაატა არ აეყვანა. თავის მხრივ ალბათ ეს შიში ექნებოდა იმ ჯგუფსაც, რომელიც უხვად აგზავნიდა ინფორმაციას მოსკოვში და ალექსანდრე ბაქარის ძეს საქართველოში ეპატიებებოდა.

პეტერბურგში საბოლოოდ გადაწყვეტიტეს მოეშორებინათ თავიდან „გადარეული“ უფლისწული. ამიტომაც მას დართეს ნება პირად მსახურებთან ერთად გამგზავრებულისა საქართველოში. ახლა იმპერიის ჩინოვნიკები ცდილობდნენ რაიმე გარემოების გამო ალექსანდრეს ხელი არ აეღო თავის გადაწყვეტილებაზე⁵⁹. მოულოდნელად მუდამ

⁵⁹ იმპერიის მოხელეთა ასეთი სიჩქარე ალბათ იმავე მიზეზმა გამოიწვია, რამაც თვით ალექსანდრეს ფეხის ათრევა. რუსეთში გაიგეს პაატას თანაგამზრახველთა საცალალო ბედობა საგარეო საქმეთა კოლეგიაც აჩქარდა, რომ ამ საქმეში განზე მდგარად გამოჩენილიყო.

გაქცევის მოსურნე ალექსანდრემ აითრია ფეხი⁶⁰. ამის მიზეზი აუცილებლად უნდა ყოფილიყო ანჩისხატის ეზოში დატრიალებული ტრაგედიის ექო. მაგრამ პაატა ბატონიშვილის მოქმედების უიბლო ფინალი პეტერბურგშიც კარგად გაიგეს. იქნებ ამიტომაც, რუსეთი საბოლოოდ გაემიჯნა ალექსანდრე ბაქარის ძეს (თუ აქამდის ნეიტრალიტეტს იცავდა, ახლა საიმპერატორო კარი ამ საკითხის გადაჭრით დადგა ერეკლე II-ის მხარეზე), რომლის საქმიანობასაც უკვე ავანტიურიზმის სუენი უდიოდა. გამიჯვნის პროცედურა იმპერიის მოხელეებმა, შეიძლება ერეკლე II-ის თვალსაჩინოდაც, მეტად სწრაფად და ეფექტურად შესრულეს. 1766 წლის 26 ივნისს რუსმა ოფიცრებმა მიიყვანეს ალექსანდრე ბაქარის ძე მის 4 მსახურთან ერთად მოზდოკის სასაზღვრო ხაზთან, აპყარეს იზმაილოვის ლეიბგვარდიის პოლკის კაპიტნის ჩინი და 1 000 ჩერკონეცის ამარა გაუშვეს⁶¹.

მაშასადამე, შეგვიძლია შევაჯამოთ ზემოთქმული. ქართული ფეოდალების დიდი უმრავლესობა (დიმიტრი ამილახერის ჯგუფი) პაატა ბატონიშვილს მხარს უჭერდა წმინდა ტაქტიკური მოსაზრებებით — ქართლის (ან გაერთიანებული ქართლ-კახეთის) ტახტზე მათ იმთავითვე განზრახული ჰქონდათ აეყვანათ ალექსანდრე ბაქარის ძე ბაგრატიონი⁶².

⁶⁰ ო. მარკოვა, დასახ. ნაშრომი, გვ. 370.

⁶¹ იქვე. ალექსანდრე ბაქარის ძემ მაშინვე ქერიმ-ხანს მიაშურა და შირაზში ჩავიდა. არა გვეგონია, სასოწარკვეთილ უფლისწულს ირანის ვეჟილის რეალური დახმარების იმედი ჰქონდა. მან თვითონაც შესანიშნავად იცოდა ირანის არეულობა და სისუსტე. ავი ამჟამად აცხადებდა, რომ საქართველოში შემკვიდრებულ მძღების შემდეგ აუცილებლად დაეუფლებოდა ირანსაც. შირაზში წასვლა ალექსანდრე ბატონიშვილის ერთადერთი იძულებითი ღონისძიება იყო. ამავე მიზეზით (ირანის სისუსტით) უნდა აიხსნას ის გარემოება, რომ მიუხედავად ზოგიერთი ისტორიკოსის მტკიცებისა, პაატას არ უცდია დახმარება მოეძია ქერიმ-ხანთან. ის ფაქტი, რომ შემდეგში, 1770 წელს, პაატას თანამზრახველთა ერთი ნაწილი ირანში გადაიხეწა, არ ნიშნავს მათ ირანოფილობას. უბრალოდ ეს პირები (ამილახერები) იმიტომ ჩავიდნენ შირაზში, რომ იქ ალექსანდრე ბაქარის ძე ეგულებოდათ (ქერიმ-ხანმა აქ მპროდღი ირანის სატახტო ქალაქად შირაზი აქცია).

⁶² ალექსანდრე ბაქარის ძის მეთად საინტერესო და რთული პროცენების წესახებ აქ სიტყვას აღარ გაუაგრძელებთ. მოგიყვანთ მხოლოდ დღემდის უცნობი ერთი უცხოელი ავტორის თხზულებას, რომელსაც ზღაპრული და დაუჯერებელი ამბების პარალელურად უნებლიედ დაუტაცს ბევრი ისეთი დეტალი, რომელიც აუცილებლად იმსახურებს ყურადღებას, ესაა 1793 წ. გერმანიაში, ლაიფციგში გამოცემული წიგნი—მოკლე ისტორია პრინც ერეკლესა და საქართველოს თანამედროვე მღვობარეობის შესახებ, რომელიც შეუდგენილთ გრაფ იეკას ფრანგულ ენაზე დაწერილი სტატიებიდან და დოკუმენტებიდან (აღნიშნულ წიგნზე ჩვენ ეყურადღება მიაქცია აკადემიკოსმა გ. ჩიტაიამ, რომელსაც უთარგმნია იეკას შრომა რუსულ ენაზე და მოუშადადებო გამოსაცემად. ჩვენ ეისარგებლეთ პარტიკულური მეცნიერის თვაზიანობით და გავეცანით ამ თარგმანს ხელნაწერში —სწორედ ამიტომაც იეკაზე მითითებას ყოველთვის ვაკეთებთ არა თვით გერმანულ ენაზე დაბეჭდილი წიგნიდან, არამედ გ. ჩიტაიას შესრულებული თარგმანიდან).

ზევით უკვე ხაზგასმული გვექონდა, რომ პაატა ბატონიშვილის თანამოაზრეთა წრეს მხოლოდ ქართლელი ფეოდალები არ ჰქმნიდნენ. აშკარად ჩანს ამ მოძრაობის განსხვავებული სოციალური ბაზაც. შეთქმულებაში, კერძოდ, ჩათრეული აღმოჩნდნენ ვაჭრები, მოქალაქენი, ხელოსნები და გლეხებიც. ეს ფენები წყაროებში სხვადასხვანაირად მოიხსენიება „ვაჭრები“, „მდიდრები“, „მდაბიონი“, „მოქალაქენი“ „გლეხები“ და ა. შ. საინტერესო ისაა, რომ თვით ამ წყაროებში ზემოხსენებული ჯგუფი დასახელებულია არისტოკრატის (თავადები, აზნაურები) საპირისპიროდ და პარალელურად. სრულიად ცხადია, რომ

საერთოდ, როგორც XVIII საუკუნის ევროპელ ავტორთა დიდი უმრავლესობა, გრაფი იეკაც, ალბათ სენაქიევის სურვილით შეპყრობილი, ფართოდ აძლევს გასაქანს ფანტაზიას, რათა მკითხველს უფრო მეტად გაუღვიძოს ინტერესი წაყითხული ამბებისადმი.

იეკა მთელი XVIII საუკუნის საქართველოს პოლიტიკური განვითარების ხაზს ხედავს ერეკლესა და ალექსანდრეს ურთიერთდაპირისპირებაში. მისი აზრით, როგორც კი ერეკლე ავიდა ტახტზე, მაშინვე გამოჩნდა „კანონიერი მემკვიდრე“, პრინცი ალექსანდრე (ხელნ. გვ. 4). ამ უკანასკნელს დაავიანდა ტახტზე, რადგან ერეკლეს მამის გარდაცვალების დროს ევროპაში იმყოფებოდა (ერეკლეს მამა, იეკას მიხედვით, არის იმერელი პრინცი, რომელიც ალექსანდრეს პაპამ დაუნიშნა რეგენტად მცირეწლოვან უფლისწულს და რომელმაც იკისრა მეფობა შინაგანი არეულობისა და კრიტიკული მდგომარეობის გამო (გვ. 5). ერეკლე დიდხანს იმყოფებოდა ევროპაში. მსახურობდა პრუსიის არმიოში, სადაც დაიწყო უბრალო ჯარისკაცობით და კაპიტნის ჩინით დაამთავრა. ყოველ ივე ამის გამო ერეკლე სჯობნიდა ალექსანდრეს პირველობისათვის ბრძოლაში და ეს „ჯობნა“ იეკას მიხედვით სასარგებლო იყო თვით საქართველოსათვის. თავდაპირველად ალექსანდრეს წყალობის თვალთ უყურებდნენ პეტერბურგშიც, რადგან იგი დაქორწინდა სახელმწიფოში მეტად დაწინაურებულ ოჯახის ასულზე (იქვე, გვ. 5), მაგრამ მალე პრინცი ალექსანდრე „დაეიწყებულა და შიტოვებულა სამეფო კარის, ნათესაების და მეგობრებისაგან, მოტყუებული თვით ცოლისაგან, რომელმაც უსიტყვილოდ შეურაცხყო იგი ყველაზე საწყენი ფორმით“ (იქვე, გვ. 8), გაიპარა სპარსეთში (გვ. 9). აქედან და შემდეგ თურქეთშიც განიცადა ფისკო და გაქრა აპარსიდან. თუმცა „უანტაზიო“ იეკას მტკიცებით მას საკუთარი თვლით უნახავს პრინცი ალექსანდრე 1768 წელს ვენციის თეატრში (გვ. 12, შენიშვნა).

გრავ იეკას უსათუოდ ერთმანეთში აქვს არეული რამდენიმე ისტორიული პიროვნება. იეკას სწორად ესმის თუ როგორ მიაღწიეს კახმა ბაგრატიონებმა ქართლის ტახტს (მართალია ის თეიმურაზს იმერელ პრინცად აცხადებს, მაგრამ კარგად იცის, რომ მისი დამკვიდრება თბილისში გამოიწვია კრიტიკულმა კრიზისმა). ამავე დროს, მიუხედავად ფილანტროპიული მგრძნობიარობისა ალექსანდრეს მიმართ, იეკას ერეკლე II-ს მმართველობა პროგრესულ მოვლენად მიაჩნდა — ეს საინტერესოა იმდენად, რამდენადაც მეტნაცლები სიმართლით იეკა გადმოგვცემს XVIII საუკუნეში გავრცელებულ შეხედულებებს. — ჩანს, რომ საზოგადოებრივი ზრის მამნიან ერეკლე II მხარზე ყოფილა და მეფის ხელისუფლების წინააღმდეგ ყოველი გამოსვლა — (თუნდაც „კანონიერი ლეგიტიმის“ პირობებში) XVIII საუკუნეში შემუშავებულ კონცეფციის მიხედვითად რეაქციულ მოვლენად განიხილებოდა.

აღნიშნული წრეები „თავადური სახელმწიფოს“ მთავარ იდეას არ გაიზარებდნენ. ყოველ შემთხვევაში, ალექსანდრე ამილახერის სახელმწიფოებრივი კონცეფციის ძირითადი დოგმები მათთვის გაუგებარი იქნებოდა (ერთი რამ მაინც ანგარიშგასაწევია, ალექსანდრე ამილახერი თავისი „სოციალური ჰარმონიის“ ქადაგებისას დიდ პრივილეგიებს ანიჭებს ვაჭარ-ხელოსნებს. ხომ არ აიხსნება ეს ამ ფენებთან ავტორის ადრინდელი თანამშრომლობის უნებლიე არეკვლით?). მონსენიორ ლეონე პირდაპირ გამოყოფს „შეთქმულთა დემოკრატიულ ჯგუფს. იგი მათ აღსანიშნავად ხმარობს სიტყვას „მდიდრები“, რაკი იქვე ასახელებს მსხვილ მაგნატებსაც, გასაგებია, რომ იტალიელი მისიონერი „მდიდრებში“ სოციალურ შინაარსს სდებს და ვაჭარ-მოქალაქეებს გულისხმობს⁶³. შემდეგდროინდელი გადმოცემებიც ადასტურებენ ზემოთ მოყვანილ თეზისს. ბაგრატ ბატონიშვილი ჰოგვიანებით წერდა, რომ მთავარ დამნაშავეებს „საზოგადოებამ საქართველოსამან, თანხმობითა სულიერთა, კრებითამან განაწესეს დასჯა მათი სიკვდილითა, რომელნიცა მოსწყვიტეს. ხოლო შემდგომთა მათთა თავადთა და აზნაურთა და გლეხთა განუწყესეს რომელთამე ნასალითა განპატიეება და რომელთამე ექსორიაობა“⁶⁴. ამასვე ადასტურებს ალექსანდრე ორბელიანის მოწმობაც, რომელიც თავისი დედის, თეკლე ერეკლე II-ის ასულის, გადმოცემას ემყარება „ზოგიერთი დიდი კაცებისა გარდასხვაც ყოფილა ამ საქმეში“⁶⁵. ამ ავტორის გადმოცემით, თვით პაატას დათუნა ფეიქრისათვის გაუნდვია, „ამ საქმეში ბევრნი ვართო“⁶⁶. ამჟამად ჩვენთვის ცნობილია, რომ პაატა ბატონიშვილმა თანამშრომლობა შესთავაზა იოსებ ემინსაც, რომელიც სწორედ იმ პერიოდში იმყოფებოდა საქართველოში და ცდილობდა დაეყოლიებინა ერეკლე II ეკისრა სომეხი ხალხის განსაჯისუფლებელი მოძრაობის ლიდერის როლი. იოსებ ემინი ინდოეთის სომხური ბურჟუაზიის მთავარი აპოლოგეტი იყო და ფართო დემოკრატიულ-განმანათლებლური მსოფლმხედველობა ჰქონდა⁶⁷. ეს საქართველოში შესანიშნავად იცოდნენ. ამ პიროვნებამ თბილისში ჩამოსვლისთანავე ერეკლე II-ს სახელმწიფოებრივი გარდაქმნის პროგრამა შესთავაზე, მიანიშნა კიდევაც ბატონყმური წყობილების რეგრესულ ხასიათზე. იოსებ ემინის ძირითადი და-

⁶³ იხ. მონსენიორ ლეონე. დასახ. ნაშრომი, გვ. 29.

⁶⁴ ბაგრატ ბატონიშვილი. ახალი მოთხრობა, გვ. 53

⁶⁵ „ცისკარი“, 1859, № 4, „შეთქმა...მეფეს ერეკლესად“, გვ. 257.

⁶⁶ იქვე.

⁶⁷ იოსებ ემინის (ანუ უფრო სწორად ემინ ემინის) ავტობიოგრაფია „ცხოვრება და თავგადასავალი სომეხი ემინის, იოსების ძე ემინისა, დაწერილ თვით მიერ“ ჩვენ მთლიანად უთარგმნელ ინგლისური დედნიდან ქართულ ენაზე და გამზადებულ გვაქვს გამოსაცემად.

საყრდენი ქართლ-კახეთის სომხური მოსახლეობის დემოკრატიული ფენები იყვნენ. მცირე და საშუალო შეძლების ვაჭრები, ხელოსნები, დაბალი საეკლესიო მოხელეები. უ. ი. პაატა ბატონიშვილის წარმომადგენლებმა კარგად იცოდნენ ვისთანაც ჰქონდათ საქმე. რასაკვირველია, სრულიადაც ბუნებრივია, იოსებ ემინთან კავშირის დამყარების ცდა გაპირობებული იქნებოდა ტაქტიკური მოსაზრებებითაც. სომხეთის განმათავისუფლებელი მოძრაობის ხელმძღვანელი სომხური მოსახლეობის დაბალ ფენებში დიდი ავტორიტეტით სარგებლობდა, ჰყავდა შეიარაღებული რაზმებიც (1763 წელს ირან-საქართველოს ურთიერთობის გამწვავებისას ემინმა სწრაფად შეადგინა შაჰ-კაციანი შეიარაღებული რაზმი), დიდი აგენტურა. შეიძლება ვიფიქროთ, რომ პაატას მისი მიმხრობით სამხედრო პოტენციალის გაზრდა სურდა. მაგრამ ჩვენთვის საინტერესოა თვით ეს შეთავაზება. უკიდურესად ფრთხილი პაატას ეს ცდა მოწმობდა იმას, რომ მასაც რაღაც საპასუხო უნდა შეეთავაზებინა ემინისათვის. პაატას კარგად უნდა სცოდნოდა ემინის განწყობილება ქართველი თავადებისადმი, მისი შეხედულებანი სახელმწიფოებრივ წყობილებაზე, მისი გულწრფელი სურვილი საქართველოში ცენტრალიზმის გაძლიერებისა. ეს სურვილი მართლაც გულწრფელი იყო. ძლიერი საქართველო, სომეხი მოღვაწეების აზრით, სომხეთის გათავისუფლების გარანტია იქნებოდა. მაშ რაწაი-რად დაიყოლიებდა პაატა მას, რომ მხოლოდ ლეგიტიმისტური მისწრაფებები ჰქონოდა? აქედან გამომდინარე, ვფიქრობთ, პაატას ურთიერთობა ემინთან სწორედ ამ ორი პიროვნების შეხედულებათა დაახლოებითი მსგავსებით უნდა აიხსნას. ჩვენ ახლა ვიცით, რომ ემინმა თავი შეიკავა და პაატას შეთქმულების ამბავი მეფისათვის არ უცნობებია. ეს არ შეიძლება აეხსნათ იმით, რომ საერთოდ ეს პიროვნება, როგორც რაინდული სულის ადამიანი წინააღმდეგი იყო ყოველგვარი ლალატისა და გამცემლობისა (ასე გვიხატავს თვით ემინი თავს). ემინს რომ პაატას თანამზარაველებში მხოლოდ სეპარატისტი თავადები დაე-ნახა, ამას აუცილებლად მოახსენებდა მეფეს (ჯერ ერთი, ადრე თვითონვე ურჩევდა ერეკლეს დაეთრგუნა ფეოდალები; მეორეც, ემინს ხელს აძლევდა ძლიერი საქართველო. მხოლოდ ასეთ საქართველოს შეეძლო მისი პროგრამის პრაქტიკული ხორცშესხმა). მაგრამ, ჩანს, ეს კავშირი პაატამ ისეთი ფორმით შესთავაზა, რომ, მართალია, ემინმა მისთვის დამახასიათებელი უკიდურესი სიფრთხილით უარყო, ოღონდ წინააღმდეგობა არ გაუწევია, განზე გადგა და მოვლენათა განვითარებას დაუცადა.

სომხურ სავაჭრო წრეებთან რომ პაატას აუცილებლად ჰქონდა კავშირი, ეს სხვა მონაცემებითაც მტკიცდება. ამის დამადასტურებელი ცნობა დაცულია სომეხთა კათალიკოსის სიმეონ ერევნელის მიმოწე-

რაში⁶⁸. მისი ნაწილი შესულია სიმეონ ერევნელის ცნობილ „სამახ-სოვრო წიგნში“ „პიშატაკარან“-ში და გამოქვეყნებულია ფონ გუტ-ალაიანის „სომხეთის ისტორიის არქივის“ („დივან ჰაიოც პათმუთიანის“) მე-4 ტომში. ეს მასალა საშუალებას გვაძლევს არა მხოლოდ სომხური სავაჭრო ბურჟუაზიის ერთი მცირე ნაწილის პაატა ბატონიშვილის შეთქმულებისადმი ლოიალობა დავინახოთ, არამედ ეჩმიაძინის სავარაუდო მხარდაჭერაც. ყოველ შემთხვევაში, შესაძლებელია არ თანაუგრძნობდნენ პაატას, მაგრამ მისი მზადება საეჭვოა, რომ გამოჩენილად ვალარშაპატში. ა. იოანისიანის აზრით, რომელიც სხვა საკითხებთან დაკავშირებით შეეხო ჩვენთვის საინტერესო პრობლემასაც, სიმეონ კათალიკოსისა და ერეკლე II-ის ურთიერთობის დროებით „გაცივება“ სწორედ 1765 წლის ამბებთან არის დაკავშირებული⁶⁹. საქმე ისაა, რომ ეჩმიაძინსა და თბილისს შორის საშუამავლო მისიას ახორციელებდა თბილისელი ვაჭარი ვინმე ალალო, რომელიც სავაჭრო წრეების საშუალო ფენებს ეკუთვნოდა. ეს ალალო, მიუხედავად იმისა, რომ ქართლ-კახეთის მოქალაქე იყო, ასრულებდა ეჩმიაძინის რეზიდენტის მოვალეობას თბილისში. ა. იოანისიანის მიხედვით, იგი სომეხთა კათალიკოსის მთავარი აგენტი იყო, პერიოდულად აცნობდა ეჩმიაძინის სასულიერო ტახტს საქართველოში მომხდარ ყველა ამბავს⁷⁰. აი სწორედ ეს კაცი ჩათრეული აღმოჩნდა პაატას შეთქმულებაში, ყოველ შემთხვევაში დასახელებულ იქნა პაატას თანამოაზრედ. უკვე ეს ფაქტი საკმარისი იყო, რომ სომეხი კათალიკოსი სომეხთა თვალში საეჭვოდ გამოჩენილიყო⁷¹. ამას დამატა ის გარემოებაც, რომ სიმეონი სწრაფად ჩაერია ალალოს საქმეში, იგი მეფეს მოუწოდებდა არ აჩქარებულებოდა და არ გამოეტანა გაუმართლებელი განაჩენი, თუმცა ამაზე უფრო ადრე თვითონვე ურჩევდა ერეკლე II-ს სასტიკად დაესაჯა შეთქმულნი. ერეკლე II-ის განაჩენი შემონახული არაა მთლიანად, ამიტომ არ შეგვიძლია დანამდვილებით გავარკვიოთ, რაიმე სასჯელი მიიღო თუ არა ალალო. მაგრამ იგი მთავარ დაპინაშევითა სიაში არ მოხვედრილა. არსებობს ცნობა, რომ ალალო გმირულად დაიღუპა 1795 წ. კრწანისის ომში. ერეკლე II-ის ასეთი „ლმობიერება“ მხოლოდ ეჩმიაძინის დახმარების შედეგი არ იყო. ქვევით ჩვენ გავარკვევთ იმ მიზეზებს, რამაც ქართველი მეფის განაჩენი შეარბილა სწორედ იმ პირთა მიმართ, რომლებიც, ჩვენი აზრით, დემოკრატიულ ფრთას ეკუთვნოდნენ. მაგრამ ამ ფაქტმა დიდი ხნით გაა-

⁶⁸ „სომხეთის ისტორიის დივანი“ (ე. ი. არქივი), ტ. 4, გვ. 137; აგრეთვე იხ. ა. იოანისიანის „იოსებ ემინი“, 1946, გვ. 249. შენიშვნა 1.

⁶⁹ ა. იოანისიანის, დასახ. ნაშრომი, გვ. 247 (უთთებს ხელნაწერს 2911).

⁷⁰ იქვე.

⁷¹ იქვე.

უარესა ერეკლე II-ის ურთიერთობა ეჩმიაძინთან. ამას მოწმობენ სიმეონ ერევნელის წერილები. ჩანს, ერეკლემ კონტროლი დააწესა სომეხი კათალიკოსის საქმიანობაზე საქართველოში. გიორგი უფლისწული სისტემატურად აკავებდა ეჩმიაძინის ფოსტას⁷², რაც ალბათ ერეკლე II-ის ბრძანებით ხდებოდა, და იწვევდა ვალარშაპატის აღმწოდებას⁷³.

მეტად საინტერესო აზრი განავითარა ა. იოსელიანმა⁷⁴. მან ქართულ ისტორიოგრაფიაში პირველმა მიაქცია ყურადღება იმ ფაქტს, რომ პაატას შეთქმულებაში „ფეოდალური არისტოკრატიის ზედაფენებთან ერთად... გლეხები და მოქალაქეებიც იყვნენ ჩათრეულნი“. მანვე გამოთქვა მოსაზრება, რომ XVIII საუკუნის 60-იანი წლების საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ მოძრაობასთან დაკავშირებული უნდა იყოს „ამიერკავკასიის ხალხთა დიდი მომღერლის საიათნოვას ცხოვრება“⁷⁵. ასეთ დასკვნას მკვლევარი აკეთებს ორი ძირითადი მოვლენის გათვალისწინებით. 1. საიათნოვა სასახლიდან დაითხოვეს სწორედ 1765

⁷² ა. იოსელიანი. დასახ. ნაშრომი, გვ. 246.

⁷³ გიორგი ბატონიშვილმა საუფლისწულო მამული ლორე-დებედა და ბამბაკისწორედ ამ პერიოდში მიიღო. თუ გავითვალისწინებთ „ახალი ისტორიის“ ავტორის წერის მანერას, რომ იგი მოვლენებს აღწესსხავს ქრონოლოგიური თანამიმდევრობით, მივხედებით, ეს ორი მოვლენა: პაატას შეთქმულება და საუფლისწულოს გამოყოფა პირდაპირ კავშირშია. ხომ არ ჩაეკრა მეფემ ამ ხერხით სამხრეთისაკენ, ირანისაკენ მიმავალი გზა? რასაკვირველია, ამ მხარის გიორგისათვის გადაცემა სხვა მიზნებსაც ისახავდა. დატარებული მიწების გაშენება, მაჰმადიანი ელბების თვალყურის დევნება, ქურთების თარეშის აღაგება, ერევან-ნახჭევანზე კონტროლი და სხვ. მაგრამ, ფაქტობრივად, ზემოხსენებულ მიზნებსაც გადაწყვეტი რომელი უნდა ჰქონოდა. XVIII საუკუნის „კვინკლოსების“ მიხედვით, პაატა ბატონიშვილის შეთქმულების შემდგომი პირველივე ღონისძიება იყო სწრაფი ლშქრობა ქურთებზე (ყაიყულისა და გუმბრის) ცოტათი სამხრეთით განლაგებულ მომთაბარე ქურთულ „ილატებზე“. ბუნებრივად დგება კითხვა: ეს მოვლენათა შემთხვევითი დამთხვევაა, თუ ერეკლე II-ის სურვილი, გაენადგურებინა შეთქმულთა საერაულო მოკავშირენი?

⁷⁴ იხ. ა. იოსელიანი, პაატა ბატონიშვილი შეთქმულებისადმი საიათნოვას დამოკიდებულების საკითხისათვის. გვ. 357—364.

ამ შრომაში ბევრი ისეთი დებულებაა, რომელთაც ვერ გავიზიარებთ. მაგალითად, იგი ამტკიცებს, რომ „პაატა კანონიერ მემკვიდრედ ითვლებოდა ქართლის ბაგრატიონთა სამეფო დინასტიისა“. ეს სწორი არ არის. „კანონიერ მემკვიდრედ“, ალბათ აღექვანდრე ბაქარის ძე ითვლებოდა. ასევე დაუჭერებელია პაატას შეთქმულების ხელაღება „რეპეტიულ-სეპარატისტულ მოძრაობად გამოცხადება“. (გვ. 357).

ავტორი ამ შრომაში, სამწუხაროდ, იმეორებს პაატას ბოგრაფიის ადრინდელი პერიოდის შესახებ გავრცელებულ არასწორ ვერსიას ევროპაში სწავლა-განათლების მიღება და ა. შ. ასევე ვერ დავეთანხმებით ავტორს, როდესაც იგი წერს: „ისეთი შთაბეჭდილება იქნება, რომ პაატა და აღექვანდრე ბაქარის ძე ირანთან იყვნენ დაკავშირებულნი და მათი წაქეზებით მოქმედებდნენ ერეკლეს წინააღმდეგ ქართლში გამეფებისათვის...“

⁷⁵ იხ. დასახ. ნაშრომი, გვ. 357.

წლის შემდეგ (ყოველ შემთხვევაში ამ წლის შემდეგ საიათნოვა თბილისში აღარ ჩანს და, როგორც ვარაუდობენ, ბერად არის აღკვეცილი ახპატის მონასტერში). 2. საიათნოვას შემოქმედებაში არის ზოგიერთი ისეთი მოვლენა აღნუსხული, რომელიც პოეტის შეთქმულებაში მონაწილეობით თუ აიხსნება.

ა. იოსელიანის ჰიპოთეზა ჩვენ დამაჯერებლად გვეჩვენება. მართლაც საიათნოვას ლექსებში („შე საწყალო ჩემო თავო“, „სამართალი მიყავ“) ავტორი გამოთქვამს დიდ გულისწუხილს საერო ცხოვრებისაგან ჩამოშორების გამო. ამავე დროს იგი განიცდის ერეკლე მეფის წყრომას, მისი ნდობისა და წყალობის დაკარგვას.

საიათნოვას შემოქმედებით დაინტერესებულმა ლიტერატორებმა ადრევე მიაქციეს ყურადღება პოეტისა და მეფის კონფლიქტს. მაგრამ მათ ეს პრობლემა ვერ ამოიცნეს. კ. კეკელიძე, როგორც ცნობილია, ამ საკითხს ღიად სტოვებდა, რაც შეეხება სომეხ ავტორებს, მათ, ლ. მელიქსეთ-ბეგის გამოთქმა რომ ეიხმართო, „ფანტასტიკა“ ვერსია ამოიჩემეს და ამტკიცებდნენ, რომ საიათნოვას გაძევების ჰიზოზი პოეტის ინტიმური თავგადასავალი გახდა მაღალი რანგის მანდილოსანთან (პროფ. აბოვი). ა. იოსელიანი, ჩვენი აზრით, სამართლًا ნაღვლიანად მიიჩნევს, რომ საიათნოვას შემოქმედების მეორე პერიოდის „დღე სევდას... უდავოდ ღრმა სოციალური შინაარსი უნდა მოეპოვებოდეს“⁷⁶. ამის საილუსტრაციოდ მას მოჰყავს ლექსის „სოფელსა და სოფელს შუა“ პირველი სტროფი, სადაც ნათქვამია:

შეარდნო, რად გარჯილხარ, ტყავახილი მელისათინ?
თვალები აღმასს მიგიგავს, ნისკარტი გაქვს გველისათინ.
წადი, ახალი მოძებნე, ფრთას ნუ გაშლი ძველისათინ!
რა დაეჯდე და რა ვიტირო! რომელ ერთი ნაღვლისათინ!
ჩემსა გარდა ოცდარსა სხვას ამბობენ, მართალია.⁷⁷

მკვლევარი დაასკვნის: „ჩვენ ვფიქრობთ, რომ საიათნოვას, ამ ავტობიოგრაფიულ ლექსში ასახული უნდა იყოს 1765 წლის მეფე ერეკლეს წინააღმდეგ მოწყობილ შეთქმულებასთან დაკავშირებული ამბები, როცა შეთქმულები მკაცრად დასაჯეს და რისხვა თვით საიათნოვასაც რამდენადმე შეეხო“⁷⁸. უკვე აღნიშნული გვექონდა, რომ ჰიპოთეზაც მახვილგონივრულია და დასკვნაც დამაჯერებელი. მაგრამ რატომ აღმოჩნდა სასახლეში განებივრებული აშული ერეკლე II-ს მოწინააღმდეგეთა ბანაკში? ა. იოსელიანის აზრით, საიათნოვა შეთქმუ-

⁷⁶ ა. იოსელიანი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 361.

⁷⁷ იქვე.

⁷⁸ იქვე.

ლებაში შემთხვევით გაერია. იგი იმასაც ვარაუდობდა, რომ პოეტი უდანაშაულოდ დასაჯეს⁷⁹.

ჩვენ ყურადღება მივაქციეთ იმ ფაქტს, რომ XIX საუკუნეში გავრცელებული ტრადიციის თანახმად, საიათნოვა ბატონყმობის საწინააღმდეგო ლექსებისა და სიმღერებისათვის დაუთხოვიათ სასახლიდან. ასეთი ცნობა აქვს დაცული ზაქარია ჭიჭინაძეს⁸⁰. ეს გადმოცემა ჰერმარიტი უნდა იყოს და რეალური შინაარსის მქონე. თვით ა. იოსელიანს მოჰყავს აკად. ნ. მარის მიერ მიკვლეული საიათნოვას ლექსების კრებულის მინაწერი: „ეს მოხსენება, საიათნოვას რომა თავისი შეეწყალე, მათი უმრავლესობა ყოვლად საქართველოს და სხვათა ნეტარად ხსენებული მეფე თავის უღირს მონას, საცოდავ საიათნოვას გასწყრომია და ეგრეთ გაუგდია, იმაზე მოუხსენებია, იაფი იგავი არ გახლავთ“⁸¹. რასაკვირველია, ამ ამონაწერში, რომელიც ეკუთვნის საიათნოვას შვილს, არაფერია ნათქვამი თუ რა მიზეზითა შემოსწყრა ერეკლე II პოეტს. მაგრამ იგი გვიდასტურებს, რომ საიათნოვას ლექსები „იაფი იგავი არ გახლავთ“ გამოხატავენ რეალურ სინამდვილეს. თავისთავად ინტერესს იწვევს ზემოთ მოყვანილი ლექსის ბოლო სტრიქონი, სადაც ავტორი ლაპარაკობს თავის 22 თანამზრახველზე. „ჩემსა გარდა ოცდაორსა სხვას ამბობენ, მართალია“. ვინ უნდა იყოს ეს დანარჩენი ოცდაორი? ვერ დავუშვებთ, რომ ამ „ოცდაორში“ პაატას თანამზრახველთა არისტოკრატიული ფენების წარმომადგენლები იგულისხმებოდნენ. თვით საიათნოვა თავს სხვა დანარჩენთა რანგის დამნაშავედ სთვლის, ამიტომაც თუ ის მაგალითად, თავთაქიშვილის მსგავსი დამნაშავე იყო, მაშინ გაუგებარი იქნებოდა ერეკლე II-ის რბილი დამოკიდებულება და სასჯელის შედარებით ჰუმანურობაც. მაშასადამე საიათნოვას ამ „ოცდაორში“ შეთქმულთა სრულიად განსხვავებული წრე აქვს წარმოდგენილი⁸². ჩვენ ქვევით კიდევ დავუბრუნდებით საკითხს, თუ რატომ გადატყდა შურისძიების მთელი სიმკაცრე თავადებზე, ხოლო დემოკრატიული ფენები შეძლებისდაგვარად

⁷⁹ ა. იოსელიანი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 363.

⁸⁰ იხ. ჟურ. „თეატრი“, 1886, № 49, გვ. 583—584.

⁸¹ სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის ლენინგრადის განყოფილების ქართულ ხელნაწერთა ფონდი, № 322 (ვუთითებთ ა. იოსელიანის დასახ. ნაშრომად, გვ. 360).

⁸² ინტერესს იწვევს ერთი გარემოებაც. იოსებ ემინს 1765 წლის შეთქმულთა რაოდენობა აქვს განსაზღვრული 25 კაცით (პაატას 24 თანამზრახიო). ეს თითქმის საიათნოვას ციფრის ადასტურებს („ჩემსა გარდა ოცდაორსა სხვას ამბობენ“). თუ აშუღის 22-ს მიეუმატებთ თვით პოეტს („ჩემსა გარდა“), პაატას და შეთქმულებაში გარეულ დათუნა ფეიქარს, მართლაც ორივეგან (ემინთანაც და საიათნოვასთანაც) 25 კაცი გამოვა. მიუხედავად ამისა, მაინც ვფიქრობთ, რომ საიათნოვას არ შეეძლო თავისი თავი მსხვილი ქართული არისტოკრატების რიგში ჩაეყენებინა.

შეწყალებულნი იქნენ. ამჯერად მხოლოდ დაგეგმყოფილებით დასკვნით, რომ ანტიბატონყმური განწყობილების მქონე საიათნოვას ნებით თუ უნებლიეთ მოხვედრა 1765 წლის ამბებში კიდევ ერთი დამადასტურებელი საბუთია შეთქმულების ფართო საზოგადოებრივი ხასიათისა.

საერთოდ პაატა ბაგრატიონი საინტერესო პოლიტიკური მრწამსის პიროვნება ჩანს. იგი მაღლა დგას ლეგიტიმიზმზე, არ იბრძვის მხოლოდ ქართლის ტახტის დაუფლებისათვის. მას მომხრეები ჰყავს კახეთშიც. ეს ადასტურებს, რომ მის მიზანს „მუხრანელთა“ ტახტზე აღდგენა კი არ შეადგენდა, არამედ ქვეყნის საშინაო და საგარეო პოლიტიკის ძირეული გარდაქმნა. აღსანიშნავია ისიც, რომ ქართლელ ფეოდალთა დიდი ნაწილი მას სიმპათიით არ ეკიდებოდა, „შიაჩნდათ „უცნაურად“, „უცნაურად თავხედად“, „ღარიბთა საყვარელ ბატონი-შვილად“ და ა. შ. მას გავლენა ჰქონდა „თავისუფლებზე მოლაპარაკე“ ახალგაზრდობაზე. ამ გავლენით უნდა აიხსნას ახალგაზრდა არდაშელ თაქთაქიშვილისა და ალ. ამილახერის შეხედულებებში ზოგიერთი ისეთი ტენდენციის გაჩენა, რამაც პ. გელეიშვილს საშუალება მისცა ვოლტერიანულ ალ. ამილახვარში ა. რადიშჩევის წინამორბედი დაენახა. ანგარიშგასაწევია ეს გარემოება, რომ პაატა ბაგრატიონის კახელ მომხრეთა შორის ჰუმანიტარულ პატრიოტი მოღვაწეები მოჩანან, მაგალითად, ქიზიყის მოურავი თამაზ ანდრონიკაშვილი და მარტყოფის მოურავი ქაიხოსრო ჩერქეზიშვილი. ამ უკანასკნელის შესახებ დაცულია ცნობაც: „ჩვენი ბრძანება არის ერთობელნი მარტყოფელნის მერმე, რადგან ქაიხოსრო ჩერქეზიშვილმან გვიორგულა, ჯმისათვის წაგვიკრთმევია და რადგან ეს ანდრონიკაშვილი ზაზა და მისი მამა-პაპა ერთგულნი ყოფილან და ესეც ერთგულად დაგვირჩა და სამკვიდროც ამისი იყო, მარტყოფის მოურავობა ზაზას და ამისის სახლის კაცის დავითისათვის გვიბოძებია, კარგად მოუდექით და გაუგონეთ, რომელიც ჩვენი საერთოელო საქმე იყოს, კარგად გაისარჩეთ“, — სწერდა ერეკლე II მარტყოფელებს⁸³.

ორიგინალური მოსაზრება აქვს გამოთქმული ზ. ჭიჭინაძეს⁸⁴. იგი პაატას სთვლის პროგრესულ მოღვაწედ. „სხვათა მრავალთა ჩინებულთ ქართველთ შორის იყო კიდევ ცნობილი პაატა ბატონიშვილი. კაცი მსწავლული, მრავალ საქმეთა მცოდნე და გამოცდილი, ეს პირი მცნობი იყო ინგლისის სახელმწიფო წესებისა, ხალხის განვითარების, სამო-

⁸³ იხ. საქ. ცენტრ. ისტორიული არქივი, ფონდი 1450.

⁸⁴ იხ. ზ. ჭიჭინაძე. საქართველოს შესახებ ევროპელ მოძღვართა და მოგზაურთა ცნობები, ვახტანგ მეფის წერილები საფრანგეთის მეფესთან, მეფე ერეკლეს მიწერა-მოწერა ინგლისის წარმომადგენელთან, და ქართველი კათოლიკენი. ტფილისი, 1895. ეს წიგნი მცირე განხილვებით მეორედ გამოიცა 1900 წ.

ქალაქო წესწყობილებების. ამ გვამს ე. ი. ცნობილ პიროვნებას, დიდად სურდა, რომ საქართველო ინგლისს დაახლოებოდა ინდოეთის გზით და ამ დაახლოებით საქართველოც წარმატების გზაზეც დამდგარიყო. პაატა ბატონიშვილი ამას მით უფრო ნატრობდა, რადგანაც ის ნამყოფი იყო ინგლისში, საფრანგეთში და სხვა სახელმწიფოებშიც, გარდა ამისა, იგი თავის დროის კვალად იყო საკმარისად განსწავლული, განვითარებული⁸⁵. ამის შემდეგ უფრო მეტად შლის ფრთებს ზ. ჰიქინაძის ფანტაზია. პაატა სწავლობდა ჯერ პეტრე დიდის მიერ დაარსებულ სამხედრო სკოლაში, შემდეგ საფრანგეთში, ინგლისში, ისევ პარიზში⁸⁶ და ა. შ. საქართველოში იგი ურჩევდა ერეკლე მეორეს ინგლისთან დაახლოვებას⁸⁷. საერთოდ, ამ ავტორს პაატა ბატონიშვილი სერიოზულად მიაჩნია „ანგლოფილად“. „პაატა იტყოდა: საფრანგეთის მომხრე პატრებისა და ერეკლე II საპირისპიროდ ინგლისელნი უფრო ადვილად შეგვეწყვიან და დაგვეხმარებიან ჩვენ, ვინემ სხვა სახელმწიფონი. აბა ნახეთ ჩვენს ვაჟრებს რაგვარ დახმარებას აძლევენ კალკუტას და მადრასეში... თვით ინგლისელნიც რა ხალისით მოდიან ჩვენში, ამათ დაახლოვების წინააღმდეგ ვერც სპარსეთი გვეტყვის რამეს, ამის მოხერხებით თვით სპარსნიც აილაგებებიან...“⁸⁸ მალე პაატა ბატონიშვილიც წავიდა ზორასანს და იქიდან ინგლისში, მაგრამ საქმე იმან შეაბრკოლა, რომ მეფე ერეკლე ჰოქმანობდა, საკმარისად ერიდებოდა ინგლისელებზედა ლაპარაკი, მათთან დაახლოვება და ერთობა⁸⁹. სწორედ ამით იყო გამოწვეული, ზ. ჰიქინაძის აზრით, 1765 წლის გამოსვლა⁹⁰. ე. ი., როგორც ვხედავთ, XIX საუკუნეში ქართველი ინტელიგენციის ერთი ნაწილი პაატა ბატონიშვილის პოზიციას განსხვავებულ კვალიფიკაციას აძლევდა, მიიჩნევდა მას ერეკლე II-ის მიერ შემუშავებული საგარეო პოლიტიკური ორიენტაციის ახალი, უფრო სწორი მიმართულების მთავარ იდეოლოგად: „ამ პირებმა ეს იმიტომ განიზრახეს, რადგანაც ისინი ამჩნევდნენ, რომ ერეკლე მეფის მეფობა საქართველოს დასაღუპათ ვარდაიქცეოდა“⁹¹. ისინი ფიქრობდნენ, „საქართველოსთვის საჭიროა შორსმხედველი მეფე, განათლებული და ევროპის სახელმწიფო წესებით მცნობიო“⁹². რასაკვირველია, ზ. ჰიქინაძესთან ბევრი რამაა დაუჯერებელი, მაგრამ საფიქრებელია, რომ პაატა ბაგრატიონს მართლაც ჰქონ-

⁸⁵ ზ. ჰიქინაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 34.

⁸⁶ იქვე.

⁸⁷ იქვე, გვ. 35.

⁸⁸ იქვე, გვ. 36.

⁸⁹ იქვე.

⁹⁰ იქვე.

⁹¹ იქვე.

⁹² იქვე.

და ინგლისთან დაახლოვების იდეა, რის შესახებ ცნობა XIX საუკუნეში ჯერ კიდევ შემორჩენილი იყო. თავისთავად ზ. ჭიჭინაძის ეს უნებლოე სიმბათია პაატასა და ალექსანდრე ბაქარის ძის მისამართით არც გაუგებარია და არც მოულოდნელი. ამ მიზეზის ახსნა ძვეს ერეკლე II-ის შესახებ გამოთქმულ შეხედულებებში. XIX საუკუნის მოღვაწეების თვალში სახელოვანი ერეკლე II „სახელგატეხილია“, საქმე ის არის, რომ XIX საუკუნის ქართველი ნაციონალური ბურჟუაზიის აზრით, ამ მეფის საგარეო პოლიტიკას მთავარ შედეგად ქართული სახელმწიფოებრიობის დაცემა მოჰყვა, ამიტომაც ნაციონალისტურად განწყობილი ინტელიგენცია ცდილობდა გამოსავლის ძიებას. ამ „პატრიოტულ“ მისწრაფებაში ყველაზე კურიოზული ის იყო, რომ ეს ძიება ერთი საუკუნის შემდეგ ხდებოდა, როდესაც დიდი ხნის „გადაბრუნებული ურმის“ მიღმა კარგად გამოჩნდა გზა, რომელზედაც შეეძლო ამ ურემს „გადაუბრუნებლად“ გაეგლო. ერეკლე II-ის ასეთი კრიტიკა დაიწყო გასული საუკუნის დასასრულიდან.

ამრიგად, ზემოთ მოყვანილი მსჯელობიდან გამომდინარეობს ჩვენი მთავარი დასკვნა: 1765 წლის გამოსვლა მოიცავდა ფართო საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ წრეებს, რომელთაც გარკვეული სოფლმხედველობა და მიზნები ჰქონდათ. მათ შორის მკვეთრად გამოირჩეოდა ორი უმთავრესი მიმდინარეობა. 1. არისტოკრატიული (დავით აღდუღაბეგის ძე, დიმიტრი ამილახვრის ლეგიტიმისტური ჯგუფი). 2. დემოკრატიული (ვაჰარ-ხელოსნები, მოქალაქენი, გლეხები, მოღიბერალო არისტოკრატები). შესაძლოა, პაატა ვახტანგის ძე ბაგრატიონი თავისი სოციალურ-პოლიტიკური მრწამსით ამ უკანასკნელის პლატფორმაზე იდგა.

რატომ მიეცა 1765 წლის შეთქმულებას მხოლოდ რეაქციონერი თავადების ცენტრიდანული გამოსვლის კვალიფიკაცია? რატომ არ აისახა XVIII საუკუნის 60-იანი წლების მოძრაობაში დემოკრატიული ნაკადი? ამ კითხვაზე პასუხის გასაცემად საჭიროა ერთხელ კიდევ დავებრუნდეთ შეთქმულთა დასჯის პერიპეტეიებს. ცნობილია, რომ რადგან მოძრაობა საზოგადოებრივ ხასიათს ატარებდა, ერეკლე II-მ გასამართლებასაც საზოგადოებრივი ხასიათი მისცა. საკითხი საჯაროდ იქნა განხილული გაფართოებულ დარბაზობაზე. მეფემ მოიხსნა ბრალმდებლის ფუნქციები და მომჩივანის როლში გამოვიდა. თავისთავად, სამეფო ხელისუფლების წინააღმდეგ მიმართულ აქციებს, როგორც წესი, ალბათ დარბაზი იხილავდა, მაგრამ უჩვეულოდ გამოიყურებოდა თვით „დარბაზობის“ შემადგენლობა. აქ კლერიკალური და არისტოკრატიული წრეების წარმომადგენლების გვერდით ისხდნენ მოქალაქენი.

მთის თემების წარმოგზავნილი დელეგატებიც და „პირველი ხახლის შვილნი გლეხნიც“. გამოძიება სწრაფად და ეფექტურად მიმდინარეობდა. შეთქმულების მთლიანი ლიკვიდაციის პროცესი (გათქმა, შეპყრობა, გამოძიება, დასჯა) სულ 10 დღის განმავლობაში მოხდა, 1765 წლის 5 დეკემბრიდან 15 დეკემბრამდე. ჩვენი განსაკუთრებული დაინტერესება გამოიწვია იმ ფაქტმა, რომ „სამართლის მაძიებელმა“ მეფემ გამოაცალკევა შეთქმულთა სწორედ არისტოკრატიული ჯგუფი და მათი ზრახვების მხოლოდ ერთ მომენტზე გაამახვილა ყურადღება. გამოძიება-გასამართლება-დასჯის დროს არაფერი უთქვამთ არც შეთქმულების მონაწილე, დემოკრატიულ ფენებზე, არც ზოგიერთ იმ ტენდენციასზე, რომელიც ერეკლე II-ის მმართველობის მთელი სისტემის კრიტიკასა და ორიენტაციის ახალი მიმართულებების მოძიების ცდაში იხატებოდა. ერეკლე II ასაბუთებდა თავის უფლებას ქართლის ტახტზე. იოსებ ემინის გადმოცემით, მეფემ ხაზი გაუსვა იმ გარემოებას, რომ მან „თავისი ხმლით დაიცვა ქართლი“ და ამ დაცვისათვის არც სისხლა დაუზოგია და არც ოფლი. ეს უაღრესად სერიოზული საბუთი იყო კახი ბაგრატიონებისადმი ქართლის საზოგადოებრიობის ლოიალობისათვის. სწორედ ამ მორალურ-ეთიკური და პოლიტიკური საბუთიანობით მოუგო ორთაბრძოლა ერეკლემ ჯერ კიდევ აბდულაზეგს. გაუთავებელი ომიანობისაგან დაღლილ მოსახლეობას სიმშვიდე ენატრებოდა. სიმშვიდის გარანტია კი ერეკლე II-ის ხელისუფლების სიმტკიცე უნდა ყოფილიყო. მოხერხებულმა პოლიტიკოსმა კარგად ისარგებლა სიტუაციით და თავადურ ოპოზიციას გამანადგურებელი დარტყმა მიაყენა. მაგრამ რატომ გადატყდა მეფის მრისხანება მთელი სიმკაცრით მხოლოდ ქართლელი არისტოკრატიის თავზე? დიდი შეცდომა იქნებოდა გვეფიქრა, რომ ერეკლე II-ის მოხელეებმა ვერ შენიშნეს პაატას თანამზრახველთა თავადებისაგან განსხვავებული ფენებიც. მაგრამ აშკარაა, რომ საგანგებო მიზნით სამეფო ხელისუფლებამ ისეთი მიმართულება მისცა, რომ დავით აბდულაბეგის ძისა და დიმიტრი ამილახვრის ჯგუფები გამოცალკევებულ იქნენ. ეს უნდა აიხსნას შემდეგი მოსაზრებებით. შეთქმულთა არისტოკრატიული ნაწილი სამეფო ხელისუფლებისათვის რეალურ საშიშროებას წარმოადგენდა, რაც არ შეიძლება ითქვას დემოკრატიულ წრეებზე. რასაკვირველია, განვითარების გარკვეულ ეტაპზე, კერძოდ, ფეოდალური წყობილების რღვევისა და კაპიტალისტური ურთიერთობის ზვედრიით წონის გათანაბრების შემთხვევაში დემოკრატიული მოძრაობის სოციალურ შინაარსს შეუძლია თვით აბსოლუტისტური მონარქიის სიმდგრადეც კი ექვის ქვეშ დააყენოს. მაგრამ არა გვგონია XVIII საუკუნის 60-იანი წლების

ვაქარ-ხელოსანთა და მოქალაქეთა წრეებში (თუნდაც მათდამა ლიბერალი არისტოკრატების თანაგრძნობა-თანადგომის შემთხვევაშიც) ისეთი მკვეთრად გამოკვეთილი საზოგადოებრივი მოძრაობა წარმოშობილიყო, რომ მისთვის სამეფო ხელისუფლებას სერიოზული ყურადღება მიექცია და თავადური ოპოზიციისათვის გაეთანაბრებინა. ასეთ შემთხვევაში თვით თავადურ ოპოზიციასაც მეფისათვის ესოდენ ადგილად გასაბათილებელი იურიდიული დასაბუთების ნაცვლად უფრო დიდი მნიშვნელობა და წონა მიეცემოდა. სწორედ ამიტომაც, განაჩენი რომ მხოლოდ ქართულ ფეოდალებს შეეხო, ამას სრულიად რეალური ახსნა მოეძებნება. სინამდვილეში ერეკლე II ძირითადად თავის მთავარ მოწინააღმდეგეებს გაუსწორდა.

ამ მოსაზრებას ადასტურებს ალ. ორბელიანის ცნობაც იმის შესახებ, რომ „გარდა დიდრონი-კაცებისა, სხვაც ბევრი ყოფილა ამ საქმეში“⁹³, მაგრამ მეფეს თვალი დაუხუჭავს, არ გამოკიდებია. ასეთი შეხედულება სხვასაც აქვს გამოთქმული და ვფიქრობთ ქეშმარიტიც უნდა იყოს. საქმის ასე შეტრიალებით თვით მაშინდელი საზოგადოებაც ყოფილა დაინტერესებული. ამას გვაფიქრებინებს მეფის მდივნის იესე ოსეს ძე ბარათაშვილის „ცხოვრება-ანდერძის“ ერთი მცირე ცნობა. XVIII საუკუნის ისტორიის შესანიშნავი მცოდნე იესე საერთოდ არაფერს ამბობს პაატას 'მეთქმულებაზე, მაგრამ ერთ ადგილას ბარათაშვილს აქვს სხვა მოვლენებთან დაკავშირებული ასეთი მინაწერი: „პირველი გაუწყრა წყრომის ღირსთ პაატას! დიმიტრის და მაშინ კინლა სიკვდილად მომცა! მეფემ — განაჩენი არ დაგიწერიაო. დაწერილი იყო ქეშმარიტად, ეს ხომ თვითოეულად დამიწერია ზემორე მის ადგილას“⁹⁴. მაგრამ, ფაქტიურად, „ზემორე მის ადგილას“ განაჩენის ხსენებაც არაა⁹⁵ (ამ შენიშვნას აკეთებს იესე 1765 წლის ქვეშ, როდესაც ლაპარაკობს მეფის მიერ შეწყრომის მიზეზებზე). განაჩენი არ აღმოჩნდა სხვა ხელნაწერშიც. საფიქრებელია თვით ავტორმა ამოავდო — როგორც არასასურველი და ეგებ სახიფათოც. მაგრამ ერეკლეს წყრომა, რასაკვირველია, იმას არ შეეძლო გამოეწვია, რომ იესემ განაჩენი თავის ანდერძში არ შეიტანა. ჩანს, განაჩენიდან ადგილები იესემ იმდროს ამოავდო, როდესაც მისი პრაქტიკული გატარება ხდებოდა ალბათ ამით გარკვეულად შეეშალა ხელი კიდევაც განაჩენის რომელიღაც ნაწილის განხორციელებას. რადგან ქართული თავადები მაინც

⁹³ ალ. ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 257.

⁹⁴ იესე ბატონიშვილის ცხოვრება-ანდერძი. ა. იოსელიანის გამოც. თბ., 1950, გვ. 68.

⁹⁵ იქვე.

დასაჯეს, ვფიქრობთ განაჩენის გამორჩენილი ნაწილი მათ არ ეხებო-
და. თუ გავიხსენებთ ალალოს მაგალითს, დავრწმუნდებით, რომ მარ-
თლაც ბევრი ეკემიტანილი პირი შეწყალებულ იქნა (ეს შეწყალება
სასჯელის შერბილებაში გამოიხატა და არა სრულ გამართლებაში).
იესე ოსეს ძე ბარათაშვილი მიუხედავად არაერთგზის თავის მართლე-
ბისა, სხვა დროსაც იქნა მეფის მიერ ეკვის ქვეშ დაყენებული და შე-
საძლებელია პაატას საქმეშიც მთლად უდანაშაულო არ იყო, მაგ-
რამ განაჩენის დამახინჩებას მაინც დამოუკიდებლად ვერ გაბედავდა
რომელიმე გავლენიანი ჯგუფის ზემოქმედების გარეშე.

1765 წლის გამოსვლის ტრაგიკული დასასრული

მოკლედ შევეხოთ ქართლ-კახეთის სამეფოს XVIII საუკუნის 60-იანი წლების საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მოძრაობის (უფრო სწორად მისი ერთ-ერთი კონკრეტული გამოვლენის — 1765 წლის გამოსვლის) ტრაგიკულ დასასრულს.

უკვე აღნიშნული გვქონდა, რომ ცენტრალური ხელისუფლების საწინააღმდეგო ოპოზიცია 1762 წლის შემდეგ უნდა გაფორმებულიყო¹. შეთქმულებს გადაწყვეტილი ჰქონდათ უეცარი შეტევით აეღოთ მეფის სასახლე და მთლიანად ამოეწყვიტათ ერეკლე II-ის ოჯახი, რომელიც ზამთრის გამო თითქმის სრული შემადგენლობით ცხოვრობდა თბილისში. შეთქმულები მთელ იმედებს დარტყმის მოულოდნელობაზე ამყარებდნენ. ამისათვის მათ სჭირდებოდათ სწრაფი 'მელწევა' სასახლის იმ პალატებში, სადაც მეფე და მისი ჯალაბი ცხოვრობდა. ბუნებრივად დგება ასეთი საკითხიც, რატომ იქნა ამორჩეული აშკარა გამოსვლის დროდ დეკემბერი? პ. კარბელაშვილის მიხედვით, გამოსვლის თანაგამზრახებს კატეგორიულად აჩქარებდა თვითონ პაატა, რომელსაც მხარში ედგა ყველაზე თავგამოდებული თანამებრძოლი, ახალგაზრდა არდაშელ თავთაქიშვილი². დიმიტრი ამილახვარი ამავე ავტორის მიხედვით, ამ მომენტში ემიჯნებოდა თითქოს პაატას და ურჩევდა: „თავი დაანებე მაგ საშიშ განზრახვას, ერეკლე არასოდეს არ ყოფილა ასეთი ძლიერი, როგორც ახლა“-ო³, მაგრამ ამ უკანასკნელმა ყური არ უგდო. ასეთივე ცნობა აქვთ მონსენიორ ლეონეს⁴ და ალ.

¹ იოსებ ემინის ავტობიოგრაფიიდან ჩანს, რომ პაატა ბატონიშვილს თავისი პროგრამა 1765 წლის ადრე ჰქონდა მოფიქრებული, ამაში გვარწმუნებს ემინის ცნობა, რომ პაატამ მას თანამშრომლობა შესთავაზა, რაც ალბათ 1763 წლის აპრილიდან 1764 წლის გაზაფხულამდე უნდა მომხდარიყო (ე. ი. მაშინ, როდესაც ემინი საქართველოში იმყოფებოდა) რადგან ამის შემდეგ ერეკლე II-მ ქართლ-კახეთისათვის მიუღებელი ანტიქართული მოქმედებისათვის ემინი გააძევა (პაატას შეთქმულების მომენტში ემინი ჰარში იმყოფებოდა, 'ხენძახის ხანის ნურსალბეგის პროტექციის ქვეშ) იხ. ცხოვრება და თავგადასავალი, გვ. 276—278.

² პ. ც ხ ე ი ლ ო ე ლ ი, მეფე ერეკლე და დემეტრე ამილახვარი, გვ. 8.

³ იქვე, გვ. 8—9.

⁴ მონსენიორ ლეონე, რელაცია, ბ. გიორგაძის ქართული თარგმანი. გვ. 29.

ორბელიანსაც⁵. დეკემბერი პაატა ბატონიშვილისათვის მთელი რიგ-მომენტების გათვალისწინებით, უდავოდ ხელსაყრელი უნდა ყოფილიყო (მეფის ოჯახის თავმოყრა თბილისში, ჩრდილოეთის გზების ჩაკეტვა ზამთრის პირობების გამო, ე. ი. პაატასათვის ესოდენ მიუღებელი ალექსანდრე ბაქარის ძის სწრაფი ჩამოსვლის შეუძლებლობა, შეთქმულთა სავარაუდო მოკავშირეების — მაჰმადიანი თარაქამა ელეზისა და ლეკების მზადყოფნა, რაც ზაფხულის თვეებში უფრო გაძნელებული იქნებოდა, ლეკთა რაზმების დაღესტანში გაბრუნებისა და ელეზის საზაფხულო საძოვრებზე წასვლის შემდეგ და სხვ.).

დეტალურად გააზრებული გეგმა თითქმის წარმატებით უნდა აღსრულებულიყო, მაგრამ პაატა ვახტანგის ძე ბაგრატიონმა, თავისი განსწავლულობის მიუხედავად ვერ გაითვალისწინა ერთი ძირითადი დეტალი. კერძოდ, მისთვის უცნობი დარჩა ის გარემოება, რომ ქართლ-კახეთის მოსახლეობას „მუხრანელი“ და „კახი“ ბაგრატიონების ურთიერთდაპირისპირებაში უკვე დიდი ხნის წინათ და საბოლოოდ არჩევანი ჰქონდა გაკეთებული თეიმურაზ II-ისა და ერეკლე II-ის სასარგებლოდ. პაატას ალბათ დაავიწყდა ისიც, რომ მისი დროის ქართველების კონცეფციით ერეკლე II მხოლოდ მეფე კი არ იყო, არამედ „ქართველობისათვის“ მებრძოლი რაინდიც და აქედან გამომდინარე გმირი „პატარა კახი“, რომელიც არაჩვეულებრივი პოპულარობით სარგებლობდა მოსახლეობის გლეხურ ნაწილში. ამიტომაც შეთქმულთა ზრახვებს განხორციელება არ ეწერა. მალე ყველაფერი შეტრიალდა და ოპოზიციონერთა თავზე მრისხანედ აღიმართა „დამოკლეს“ მახვილი.

პაატა ბატონიშვილის შეთქმულება გასცა მისმა ერთ-ერთმა მონაწილემ დათუნა ფეიქარმა. ამ უკანასკნელის ვინაობის შესახებ წყაროებში განსხვავებული ცნობებია დაცული. მოსენიორ ლეონე მას ყოფილ ერეტიკოსს და „სომეხს“ უწოდებს⁶, იოსებ ემინი — სომეხ-დავითს⁷, პ. კარბელაშვილის მიხედვით, იგი ელიზბარ თაქთაქიშვილის მოსამსახურე იყო⁸, ალ. ორბელიანის მოწმობით, ქრისტესია მღვდლის მოწაფე⁹. სხვა ქართული კვინკლოგებისა და ზეპირგადმოცემების ჩვენებით, დათუნა ფეიქარი წარმოშობით სამშვილდელი გლეხი იყო. წყაროთა ურთიერთშეპირისპირებით ირკვევა, რომ დათუნა ფეიქარი წარმოშობით ქართველი, ოღონდ ქრისტიანობის სომხური ტიპკონის

⁵ ალექსანდრე ორბელიანი, „შეთქმა“, ცისკარი, ტ. I, 1859, აპრილი, წიგნი მეოთხე, გვ. 253—255.

⁶ იხ. მოსენიორ ლეონე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 29.

⁷ იოსებ ემინი, ცხოვრება და თავდასასაღი, გვ. 277.

⁸ პ. ცხელიელი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 9.

⁹ ალ. ორბელიანი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 253.

აღმსრულებელი და მართლმადიდებლობაზე ახლადგადმოსული უბრალო თბილისელი ხელოსანი უნდა ყოფილიყო¹⁰.

1765 წლის 4 დეკემბრის დილას პაატა ბატონიშვილმა დაიბარა დათუნა ფეიქარი და კახეთში თავის ერთგულ მეგობრებთან გასაგზავნი წერილი გადასცა. ამავე დროს დათუნას სხვა მნიშვნელოვანი დავალებაც მისცეს. მას შეთქმულთათვის ფარულად უნდა გაეხსნა სასახლის კარები და მიეყვანა უშუალოდ მეფის ოჯახის საძინებელ ოთახამდე. დათუნა ფეიქარის მეუღლე ამ დროს იყო ერეკლე II-ის ორი წლის ბავშვის, ბატონიშვილ თეიმურაზის ძიძა¹¹ (ეს თეიმურაზი შემდეგში აღიკვეცა ბერად და ანტონ II-ის სახელით გახდა საქართველოს ეკლესიის საკეთმპყრობელი-პატრიარქი). ამიტომაც დათუნას და მის მეუღლეს ჰქონდათ ნებართვა სასახლეში შესულიყვნენ ღლე-ღამის ყოველ დროს. შეთქმულებს სწორედ ამ ნებართვის გამოყენება სურდათ. დათუნა ფეიქარს ამ მძიმე დავალების აღსასრულებლად შეპირდნენ ღიდ წყალობას — 3 000 მანეთს ერთდროულად და აზნაურის წოდებას. გადამწყვეტ მომენტში, როგორც ჩანს, დათუნა შეშინდა, მან საიდუმლო გაანდო მეუღლეს, რომელმაც ურჩია მეფისათვის გაემხილა ყოველივე დაუყოვნებლივ. ისიც დროის დაუკარგავად გაეშურა სასახლეში, გამოითხოვა თავისი მოძღვარი ქრისტესია და წმინდა აღსარებით დანაშაულიც აღიარა¹². ამის შემდეგ ყველაფერი ელვის სისწრაფით მოხდა. კარის ხუცესისაგან ინფორმირებულმა ერეკლემ იმავე ღამეს გაატარა უშიშროების ღონისძიებანი: საიდუმლოს შენახვის მიზნით, შეთქმულთა გაცემის მოწმეები — ქრისტესია მღვდელი და დათუნა ფეიქარი მეუღლესთან ერთად ჩაჰკეტეს სამეფო პალატებში (რასაკვირველია ღირსეული პატივიგებრით). გამოიძახეს მეფის პირა-

¹⁰ დათუნა ფეიქარის ეთნიკური ეთნობის შესახებ წყაროთა ასეთი განსხვავებული ჩვენებები შეიძლება ახსნას იმ გარემოებით, რომ გვიანდელადურ საუკუნეებში „სომეხი“ ძალიან ხშირად აღნიშნავდა გრიკორიანული სარწმუნოების ამღიარებელ და სავაქრო-სახელონს ფენის წარმომადგენელ ქართველსაც. სწორედ ასეთი პიროვნება გვეგონია დათუნაც. ლეონეს ცნობა, რომ ის „ყოფილი ერეტიკოსი“ იყო, უნდა მოწმობდეს, რომ მას (დათუნას) შეუუძლია რელიგიური ტიპიკონიც და მართლმადიდებლობაზე გადმოსულა (იქნებ სასახლის ხუცესის ქრისტესიას ქადაგებით).

¹¹ იხ. პ. ცხელიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 9. აღ. ორბელიანის გადმოცემით, დათუნას ცოლი იყო ერეკლეს ასულის ქეთევანის ძიძა (აღ. ორბელიანი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 253).

¹² პ. ცხელიძეს ჩვენთვის უცნობ წყაროებზე დაყრდნობით შეთქმულების გახსნის განსხვავებული ვერსია მოჰყავს. მის მიხედვით, დათუნა ფეიქარის მეუღლემ, გაიგო რა ქმრისაგან ეს სამინელი ამბავი, დაუყოვნებლივ აცნობა მოსმენილი ღედოფალ დარეჯანს, ამ უკანასკნელმაც მაშინვე ატეხა ვანგაში (იხ. პ. ცხელიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 9), მაგრამ აღ. ორბელიანის ვერსია უფრო სწორი უნდა იყოს, რადგან მას მხარს უჭერს მონაწილე ლეონეს გადმოცემა (იხ. აღ. ორბელიანი, გვ. 254; ლეონე, გვ. 30).

დი დაცვა, რომელთაც უშიშარყვეს ერეკლე II-ის ოჯახი ყოველგვარი მოულოდნელობისაგან და შეუდგნენ დამნაშავეთა დაპატიმრებას¹³, ეს ოპერაცია (დაპატიმრება) მეტად სწრაფად და ეფექტურად იქნა ჩატარებული. თითქმის ყველა შეთქმული მეფის მოხელეებმა ერთდროულად დააკავეს ყოველგვარი გართულების გარეშე (თავისთავად ეს ფაქტი მაჩვენებელია იმისაც, თუ როგორი განაპირებული და ჩამოშორებული იყო 1765 წლის გამოსვლა მოსახლეობის ძირითადი ფენებისაგან, განსაკუთრებით ხალხის მასებისაგან, თვით ამ მოძრაობის ფართო საზოგადოებრივი ხასიათისა და მასში დემოკრატიული ნაკადების უდავო არსებობის მიუხედავად). 1765 წლის 6 დეკემბრის დილისათვის ცენტალური ხელისუფლების საწინააღმდეგო ძლიერი და სერიოზული მიმდინარეობა აღარ არსებობდა. მისი ლიდერები, მონაწილენი და თანამგრძნობნი მეტეხის დილეგებში ისხდნენ. დაიწყო მკაცრი, სასტიკი გამოძიება, რომელსაც უშუალოდ მეფე ხელმძღვანელობდა. დაკითხვებმა ერეკლე II-ს დაანახვა პაატა ბატონიშვილის თანამოაზრეთა იდეოლოგიური კრედო, პოლიტიკური ზრახვები, შემადგენლობა. როგორც უკვე აღნიშნული გვქონდა, მეფემ შესანიშნავად გამოარჩია 1765 წლის შეთქმულების არისტოკრატიული და დემოკრატიული წრეები (ისიც აღნიშნული გვქონდა, რომ ამ უკანასკნელზე ერეკლე II-მ „თვალი დახუჭა“, „არ გაედევნა“. განმარტებული გვქონდა ამ მოვლენის მიზეზებიც). მოწინააღმდეგეთა სრულყოფილი, დეტალური შესწავლის საფუძველზე ერეკლე II მიხვდა საიდან ემუქრებოდა მის ტახტს საფრთხე და დანაშაულის მთელი სიმძიმე ქართულ ლეგიტიმისტებზე გადაიტანა.

გამოძიებამ დაადასტურა, რომ შეთქმულებს სურდათ ერეკლესათვის სახელი გაეტეხათ ქართლ-კახეთის საზოგადოების თვალში. ისინი ბრალს სდებდნენ მეფეს ქართლის უკანონოდ მიტაცებაში, ხაზს უსვამდნენ ტახტის მემკვიდრეობის ქართული ტრადიციის დარღვევას კახი ბაგრატიონების მიერ. ეს ანგარიშგასაწევი ბრალდება იყო. ეკონომიკური ურთიერთობის მტკიცე ფეოდალური წყობის პირობებში, როდესაც ქვეყანაში თითქმის არ იგრძნობოდა უნიტარიზაციის მძლავრი შემოქმედი ბურჟუაზია, ჯერ კიდევ ბოგინობდა სეპარატისტული სულისკვეთება. ფეოდალური მორალი ხშირად საერთო-სახელმწიფოებრივ ინტერესებს უთანაბრებდა (და ზოგჯერ უმოპოვებლად კიდევაც) დინასტიის კერძო მესაკუთრულ მისწრაფებებს. ერეკლე II-ს არ შეეძლო ამ გარემოებისათვის განსაკუთრებული ყურადღება არ მიექცია. მართლაც, მეფე მთელი სერიოზულობით მოექცა ამ

¹³ მონსენიორ ლეონეს მიხედვით, შეთქმულთა დაპატიმრება მოხდა რამდენიმე დღის შემდეგ (იხ. ლეონე, გვ. 30).

პრობლემას. ღინასტიური მეტოქეობის საკითხი საჯაროდ გამოიტანა ლა მისი გადაწყვეტა ფართო საზოგადოებას მიანდო. წინასწარი გამოძიების შემდეგ სამეფო ხელისუფლების საგანგებო დადგენილებით თბილისში მოწვეულ იქნა დარბაზის გაფართოებული სხდომა (მონსენიორ ლეონეს მიხედვით „სინოდი“, პ. ცხვილოელით — „საერთო კრება“, ალ. ორბელიანით — „საერთო შეკრებულება“ და. ა. შ.).

დარბაზობას ესწრებოდნენ: „ქართლ-კახეთიდან თავადაზნაურნი და პირველი სახლის შვილი გლეხნი, რაც მთებში პირველნი კაცნი ყოფილან“¹⁴. ე. ი. შეკრებილან მთელი „სასულიერო წოდება და მთელი საეროვანნი“¹⁵. ეს გაერთიანებული სასულიერო სინოდი და საერო დარბაზობა მხოლოდ საჯარო სასამართლოს ფუნქციას ასრულებდა: იგი მოწოდებული იყო გაერჩია შეთქმულთა საქმე და შესაფერისი განაჩენიც გამოეტანა. მაგრამ რატომ სჭირდებოდა ერეკლე II-ს ასეთი დიდი „ყოველთა შეკრებილობა“? იმიტომ, რომ საჯარო სხდომაზე, ფაქტობრივად ირჩეოდა არა პაატა ვახტანგის ძე ბაგრატიონის განზრახული დანაშაული. არამედ ქართლის ფეოდალური წრეების ლეგიტიმისტური მიმდინარეობის იურიდიული საბუთიანობა. სხდომა გაიმართა უშუალოდ მეფის სასახლეში. სამეფო პალატების სიეფროვის გამო მოწვეულთა დიდი ნაწილი აივანზე და კიბეებზე იდგა. აქვე საგანგებო დაცვის ქვეშ იმყოფებოდნენ პაატა ბატონიშვილის თანამზრახველები. ერეკლე II-მ შუა საუკუნეების ფეოდალური კულტურისათვის დამახასიათებელი თეატრალური სახე მისცა „განსჯას“. მან დაჩოქილმა მოახსენა სასამართლოს საჩივარი, ე. ი. გამოვიდა არა როგორც სახელმწიფო ბრალმდებელი, არამედ ერთ-ერთი რიგითი მოჩივარი¹⁶. ალ. ორბელიანს თავის შრომაში „შეთქმა“ მოჰყავს ერეკლეს მიმართვა გაერთიანებული დარბაზობისადმი. აქ ზეფემ ხაზი გაუსვა თავის თავდადებას ქართლის დასაცავად (განაცხადა, „ღმერთს თავდებად გაძლევთ, თუ ჩემზე უკეთეს მეფეს იშოვით საქართველოს ბედნიერებისათვის, მე ჩემს გვირგვინს იმას დაულოცავ“) ¹⁷. ანალოგიური ცნობა აქვს იოსებ ემინსაც. საჩივარში ერეკლე II კიდევ ერთ მძიმე ბრალდებას უყენებდა შეთქმულებს — მეფის ოჯახის მცირეწლოვანი წევრების ერთიანად ამოწყვეტის შემზარავ განზრახვას. ფეექტის გასაძლიერებლად შეკრებილი საზოგადოების წინაშე გამოაქვეყნეს პაატას თავის კახელ მეგობრებთან გასაგზავნად გამზადებული ბრათები. ამ უტყუარმა დასაბუთებამ (წერილები ხმამაღლა წაიკითხა

¹⁴ ალ. ორბელიანი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 260.

¹⁵ იქვე, გვ. 261.

¹⁶ იქვე.

¹⁷ იქვე, გვ. 262.

მდივანბეგმა ქაიხოსრო ანდრონიკაშვილმა) იმდენად ააღელვა მთის წარმოგზავნილები, რომ გადაწყვიტეს შეპყრობილთ იქვე გასწორებადნენ. აღსანიშნავია, რომ პაატას არ უარყვია კატეგორიულად თავისი სურვილი. ქართული ტრადიციული გადმოცემის საწინააღმდეგოდ (რომლის მიხედვით პაატას თითქოს განუცხადებია, „მეფის სიკვდილი რომ მდომოდა, ამას ადრე ადვილად მოვახერხებდი, არაერთხელ გაგვითევია ერთად ღამე კარავში“-ო¹⁸). იოსებ ემინთან დაცულია ასეთი ცნობა: განრისხებულმა პაატამ არათუ აღიარა მეფის სიკვდილის განზრახვა, არამედ საჯაროდ გამოხატა სინანული ამ სურვილის შესრულების შეუძლებლობის გამო¹⁹. პატრიარქმა ანტონ I-მა საჯაროდ შეაჩვენა შეთქმულები, განსაკუთრებული სიმკაცრით და ერთდროულად გულისტკივილითაც უსაყვედურა შეუნდობელი დანაშაული თავის ძმისშვილს დავით აბდულაბეგის ძეს და ბიძაშვილს პაატა ვახტანგის ძე ბაგრატიონებს. სულიერი მეუფის ასეთი იდეოლოგიური სანქციის შემდეგ ალბათ აღარავის მოეჩვენებოდა მეტად მკაცრი „განჩინება“, რომელიც ერთხმად მიუღიათ²⁰. ალექსანდრე ორბელიანს თავის „შეთქმა“-ში მოჰყავს განჩინების შინაარსი: პაატა ბატონიშვილს მეხმლემ თავი გააგდებინოს, აბდულაბეგის შვილს დავითს აგრეთვე, დიმიტრი ამილახვარს ყმა და მამული ჩამოერთვას, ამის შვილს ალექსანდრეს ცხვირი მოეჭრას, გაზები. ე. ი. ყვესები დაესხიპოს და უცხო ქვეყანაში გაიგდოს, ელიზბარ თაქთაქიშვილი ცეცხლში დაიწვას, ამის შვილს იასეს ცალი თვალი ამოერთოს და ერთი ხელი მოაგდებინონ და დიმიტრი (ზოგან გლახა) ციციშვილს ენა მოეჭრას...²¹ ეს „განჩინება“

¹⁸ იხ. ა. ამილახვარი, გეორგიანული ისტორია, „მნათობი“, 1939, № 8, გვ. 146.

¹⁹ იხ. იოსებ ემინი, ცხოვრება და თავგადასავალი, გვ. 277. საინტერესოა, რომ არათუ პაატა, დანარჩენი შეთქმულებიც საკმაოდ შეუპოვრად იდგნენ (თუმცა გამოძიებისას მათ საკმაოდ დიდი წამება განიცდიდნენ. მაგ., იგივე პაატას ალექსანდრე ამილახვართან დაპირისპირებისას განუცხადებია: თუ ცოტა რამ ვაღიარე, მხოლოდ იმტომ რომ ორი ღლე და ღამე მტანჯავთო. (ა. ამილახვარი, გეორგიანული ისტორია, გვ. 147). მაშცურად იდგა 15 წლის ალექსანდრე ამილახვარი რომელიც უშინძრად აძლევდა მეფეს შეურაცხყოფელ პასუხებს, ხოლო მოხუც ელიზბარ თაქთაქიშვილს უთქვამს: „მიყვირს, როგორ დაიფიწყეს ქართველებმა თავიანთი უფლება და პატივმოყვარეობა და დღემდე ამ გამეფებულ ავაზაკს არ აჩევენებო“ (გეორგიანული ისტორია, გვ. 147).

²⁰ „განჩინება“ მთლად გულწრფელი ერთხმობით არ იქნებოდა მიღებული, თვით ალექსანდრე ამილახვრის გადმოცემით, მკაცრი სასჯელის წინააღმდეგ წასულა ტახტის მემკვიდრე უფლისწული გიორგი: „ეს გიორგი მუდამ ეუბნებოდა თავის მამას, ღმერთის და კაცის კანონი დაარღვიე და უსამართლოდ იქცევი, ამიტომ ყოველთვის უნდა გემინოდეს. ხოლო შენისიკვდილის შემდეგ არათუ ტახტი არ შეგვჩრება, შეიძლება თავშესაფარიც ვერ ვიპოვოთ“ (გეორგიანული ისტორია, გვ. 146).

²¹ ა. ორბელიანი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 263.

(უფრო სწორად ის ნაწილი, სადაც შეთქმულების არისტოკრატი წევრების დასჯაზეა საუბარი) სხვა წყაროებსაც ასე თუ ისე შემოუწახავთ²². თუმცა, როგორც უკვე აღნიშნული გვქონდა ზევით, მისი (ე. ი. „განჩინების“) სრული ტექსტი (დედანი თუ არა პირი მაინც) დღემდის მიუყვლეველია. ამავ: საჯარო სხდომაზე, როდესაც იქმნებოდა ეს მრისხანე და დაუნდობელი განაჩენი, კიდევ ერთხელ ხაზი გაესვა დათუნა ფეიქარისა და მისი მეუღლის პატრიოტულ თავდადებას. მას ოფიციალურად დაუმტკიცდა აზნაურის წოდება, შესაფერისი ყმა-მამულითა და ფულადი კომპენსაციით²³.

²² 1846 წელს გაზეთ „კავკაზ“-ის № 34-ში გამოქვეყნდა ანონიმი ავტორის პატარა სტატია „მასალები საქართველოს ისტორიისათვის“ (იხ. გაზეთის გვ. 136). აქ ლაპარაკია ბაქარ ვახტანგის ძის მოქმედებაზე, რომელმაც ჯერ სტუმართმოყვარე რუსეთს შეაფარა თავი, მაგრამ ნადირ-შაჰის ბატონობის ქვეშ ქართლ-კახეთის გაერთიანებისა და თბილისში ერეკლე მეორეს დამკვიდრების შემდეგ, მან გადაწყვიტა შეირაღებული გზით დაებრუნებინა სამეფოეილერო ტახტი. ამისათვის იგი მოვიდა დაღესტანში, სადაც შეაგროვა დაქრავებული ჯარი და თანაც ცდილობდა შემოეკრიბა მომხრეთა ჯგუფი. ამ მოწოდებაზე ბევრი თავადი და აზნაური ხალხით გადავიდა მის მხარეზე. ასეთ პირობებში ერეკლე II-მ მიმართა თავის მფარველს — რუსეთის დედოფალს; ამ უკანასკნელმაც გაიწვია რუსეთში ბაქარი და მისი მომხრეების დიდი ჯგუფი დაშალა. ერეკლე II-მ შეკრიბა თბილისში ბაქარის მომხრე ყველა ქართლელი დიდებული და ასეთი სიგელი გამოსცა: პაატა და მისი თანამზრახველები შეითქვენ ჩემი ოჯახის წინააღმდეგ. გთხოვთ მათ გასამართლებას ღვთის შეწყვენით. ქართული და უცხოური სამართლის გათვალისწინებით მეფე თხოულობდა პირუთვნელ განსჯას და დამნაშავეთა სანიმუშო დასჯას ისე, რომ სასჯელის ექო საუკუნეებს გადასწდომოდნენ. მიუხედავად მძიმე შეცდომებისა, რაც აქ დაშვებულია პაატა ბატონიშვილის შეთქმულების გარშემო, უდავოა, რომ ანონიმს მაინც ნამდვილად ხელთ ჰქონია ერეკლეს რომელიმე სიგელის დედანი. „განჩინება“ რომ არსებობდა, ამას უნდა მოწმობდეს ისიც, რომ XVIII საუკუნის წყაროებს თითქმის ერთნაირი შინაარსისა და მოცულობის გადმოცემები აქვთ დაცული (იხ. მაგ. თ. ჟორდანიას „ქრონიკები“, ტ. III, გვ. 293—294. უთითებს კარბელაშვილისეულ და ფურცელაძიანთ ქრონიკებს იხ. ხელნ. ინსტ. S ფონდის № 5302 ხელნაწერი); აგრეთვე პ. კარბელაშვილი XVIII საუკუნის ქართლ-კახეთის ისტორიული ქრონიკები, ხელნაწერი, გვ. 118).

²³ დათუნა ფეიქარს მიეცა იმაზე მეტი, ვიდრე მას პაატა ბატონიშვილი პირდებოდა (3000 მან. ფული, აზნაურის წოდება, სამამულოდ ცალკე სოფელი); ანტონ I-მა დათუნა ფეიქარს „მხარობელი“ — „ეევანგელისტი“ უწოდა (ალ. ორბელიანი, გვ. 266, ა. ამოლახვარი, გვ. 143. იოსებ ემინი, გვ. 277). ამ უკანასკნელის მიხედვით, სომეხი დავითის — „ეევანგელისტის“ ასეთმა საქციელმა დაარწმუნა მეფე, რომ მისი ყველზე ერთგული მსახურები სომეხები იყვნენო. მაგრამ თვით ემინის კონცეფციითაც მაინც დათუნას გამცემლობა არ იყო ღვთის მიერ გამოწვეული საქციელი. სწორედ ამიტომაც მალე მას მიეცო მისაგებელიო. ერეკლე II-ის ბრძანებით დათუნა ფეიქარს ყილი-ყორჩობა მიანიჭეს, ე. ი. საფარშოს მკარებობა უბოძეს (ალ. ორბელიანი, გვ. 266). გადმოცემის თანახმად ეს „ეევანგელისტი“ დიდი ზარზემით ჩაუტარებიათ ქალაქის უბნებში. ამ ტროფეალური მსვლელობის დროს დიდარი მოქალაქენი „დიდი სიხარულით“ ასაჩუქრებდნენ. მაგრამ ამჟამად ჩანს, რომ დათუნა ფეიქარი, ამ დიდი წყალობის მიუხედავად მაინც არაპოპულარული გამხდარა მოსახლეობაში. იგი თავს გარიყულად გრძნობდა. არც ბედმა გაუღიმა. 1770 წელს თბილისში ხორასნელმა და ახალციხელმა ვაჭრებმა შავი ჭირის ეპიდემია გაავრცელეს.

შეთქმულთა დასჯა მოეწყო 1765 წლის 15 დეკემბერს („ქრის-ტესშობის თვის მეორე ხუთშაბათს“), სამ ადგილას: მეტეხის ციხის ძირში, რიყეზე და ანჩისხატის ტაძრის ეზოში. ამ პროცედურას „დარ-ბაზობის“ დადგენილებით ხელმძღვანელობდა მდივანბეგი ჭაიხოსრო ანდრონიკაშვილი, რომელსაც ეხმარებოდა სუფრაჯი ზურაბი²⁴. მიუხე-დავად ოპოზიციონერთა სრული განაპირებისა, ჩანს, მეფე ბოლომდე შაინც არ ენდობოდა ქართლის მოსახლეობის ლოიალობას — მოე-დანი, სადაც განჩინების აღსრულება მიმდინარეობდა, კახელთა რაზ-მებით იყო შემოჭარული. პაატა ბატონიშვილისა და მისი თანამოაზრე-თა დასჯა სწრაფად და თითქმის ერთდროულად ჩატარდა. აი, როგორ აგვიწერს ამ ტრაგიკულ ამბავს პ. კარბელაშვილი — „...იე დეკემბერს, რიყეზედ ანჩისხატის პირდაპირ შეთქმულნი ერეკლეს წინააღმდეგ, მოი-ყვანეს ყველანი და საერო უზენაესი სასამართლოს განჩინებისამებრ დასაჯეს. პაატა ბატონიშვილს თავი გააგდებინა გიორგი ყულარაღასმა, ერისთავმა²⁵. აბდულაბეგის შვილს დავითს... ნაზირმა ვურგენიძემ (მარტყოფელმა) კახთა მორდლის შვილმა...“²⁶ მძიმე სასჯელი მიიღეს სხვებმაც: დემეტრე ამილახვარი ვირზე უკუღმა შემჯდარი შემოა-ტარეს თავზენაცარდაყრილი ქალაქის ქუჩებში („...აღსვეს კარაულსა ზედა“...). მის ვაჟს „ალექსანდრეს მოსჭრეს ცხვირი და გადაუჭრეს მუ-ხლის ძარღვები, ღიასამიძეს აღმოხადეს ცალი თვალი და პოპკვეთეს (ერო, გლახა ციციშვილს ამოშანთეს ენა, არდაშელ თაქთაჩიშვილს მოაჭრეს მარჯვენა“²⁷. ყველაზე სასტიკი სასჯელი შაინც მოხუც თაქ-თაჩიშვილს ხვდა წილად, ჯერ კიდევ დილით ადრე რიყეში უცნაური სასახლე ააგეს. მოზიდეს ოთხი ურემი წალამი და მშრალი თივა, ამ საშენი მასალისაგან აღმართეს კოშკი. ორმა მხედარმა შეიყვანა

პირველად ამ სენმა სწორედ „ევანგელისტს“ ოჯახში იჩინა თავი. მაშინდელ პირობებში მასობრივი ეპიდემიის დროს მკურნალობის მხოლოდ ერთადერთი მეთოდი იყო დენენ, უაღრესად მკაცრი კარანტინი და ავადმყოფობის კერის ლიკვიდაცია. ამ შემთხვევაშიც ასე მოიქცნენ. შეიარაღებული მოქალაქენი შემოერტყნენ დათუნას ახალ სახლს, თოფის სრულით გარეკეს მთელი მისი ჯალაბოზა განჯის ალაყაფის გარეთ, სახლი დასწვეს, ხოლო დათუნა ფეიქარი მთელი თავისი ოჯახით შიმშილისა და ავადმყოფობისაგან დაიღუპა ქა-ლაქგარეთ მინდორში (ვინმეს რომარ მოეჩვენოს, თითქოს „ევანგელისტს“ გათქმის ცოდვამ უწია, იმასაც დაეუმატებთ, რომ 1770 წელს „ქირიანობის“ დროს მარტო თბილისში 6000 აკიი დაიღუპა).

²⁴ პ. ც ხ ე ლ ე ლ ი. ერეკლე II და დემეტრე ამილახვარი, გვ. 9.

²⁵ აღსანიშნავია, რომ სწორედ ეს გიორგი ყულარაღასი შემდეგში ერეკლე II-ის სა-წინააღმდეგო ოპოზიციის ლიდერი გახდა. 1776 წელს ალექსანდრე ბაქარის ძის თანადგო-მისათვის მეფემ ჩამოართვა ქსანი და თვითონაც სიკვდილით დასაჯა.

²⁶ თ. ე ო რ დ ა ნ ი ა. ქრონიკები, ტ. III, გვ. 293—294. აგრეთვე პ. კ ა რ-ბ ე ლ ა შ ვ ი ლ ი, ქრონიკები, გვ. 118.

²⁷ თ. ე ო რ დ ა ნ ი ა, ქრონიკები. გვ. 293 — 294; შდრ. დავით ბატონიშვილი, ახალი ისტორია, გვ. 10.

ელიზბარ თაქთაქიშვილი ამ თავისებურ ნაგებობაში და ერთბაშად მის-
ცეს ცეცხლი ყოველი მხრიდან²⁸ ყოველივე ამან საოცარი სისწრაფით
ჩაიარა. სულ ერთი საათის განმავლობაში პაატა ვახტანგის ძე ბაგრა-
ტიონის პოლიტიკურმა წრემ ფიზიკური არსებობა შეწყვიტა.

დარბაზის გადაწყვეტილების მიღების შემდეგ ერეკლე II „ცდი-
ლა“ შეენელებინა სასჯელის სიმკაცრე. ალ. ორბელიანის გაღმაცემით,
შეფეს რევაზ ჯანდიერი გაუგზავნია ანჩისხატის ეზოში და უთხოვია
დავით აბდულაბეგის ძის შეწყალება, მაგრამ ერეკლეს ბრძანებას და-
უგვიანია დასჯის პროცედურის სწრაფი შესრულების გამო²⁹. მიუხე-
დავად იმისა, რომ ასეთი ცნობა სხვაგანაც გვაქვს დაცული, მეფის ეს
ნაბიჯი საეჭვოდ მიგვაჩნია. ყოველ შემთხვევაში, თუ ამ ფაქტს მართ-
ლაც ჰქონდა ადგილი, არა გვგონია გულწრფელი ყოფილიყო. იესე
ოსეს ძე ბარათაშვილის „ცხოვრება-ანდერძი“ ასეთი ვარაუდის ეჭ-
ვმიუტანელი დადასტურებაა. უკვე ზევით აღნიშნული გვქონდა, რომ
ერეკლე II-მ იესე მდივანი „კნინდა სიკვდილს მისცა“ მხოლოდ იმი-
ტომ, რომ „განაჩენი სრულად არ დაგიწერიაო“, და ასეთი განწყობი-
ლების მქონე მეფეს გული არ აუჩვილდებოდა ისე, რომ თითქოს
„მის გარეშე“ გამოტანილი განაჩენის შერბილება ეცადა. მაინც, ცხა-
დია, მთელმა ამ ავბედითმა ათმა დღემ უკვალოდ არ ჩაიარა. მან გარ-
კვეთილი დალი დაასვა მეფის ფსიქიკას. ვფიქრობთ, მთლად გამონაგო-
ნი არ უნდა იყოს გაზეთ „კავკაზ“-ის ანონიმი ავტორის ჩვენებაც:
„ამიერიდან, როგორც ამბობენ, მეფეს დაეწყო მუდმივი თავის ტკი-
ვილი“.

1765 წლის სუსტმა პოლიტიკურმა აქტმა ვერ შეძლო შეერყია ის
საფუძველი, რაზედაც ქართლში კახი ბაგრატიონებისთვის ახალი და
პროგრესული მმართველობა იდგა. მან სახელმწიფოებრივ სტრუქტუ-
რაზეც ვერ იქონია გავლენა. პირიქით, პაატა ვახტანგის ძე ბაგრატიო-
ნის შეთქმულებამ განამტკიცა ერეკლე II-ის აბსოლუტიზმი, თუმცა
აიძულა მეფე გადაესინჯა საგარეო პოლიტიკური კურსი და ორიენ-
ტაციის მიმართულება.

1765 წლის შეთქმულების განადგურებით დროებით შენელდა სა-
ზოგადოებრივ-პოლიტიკური ოპოზიცია ერეკლე II-ის წინააღმდეგ.
ქართლ-კახეთის სამეფო კარმა აიღო მტკიცე კურსი რუსეთთან უფრო
მჭიდრო დაახლოებაზე, რაც დამთავრდა 1768—1770 წლების რუსეთ-
თურქეთის ომში საქართველოს—ქართლ-კახეთისა და იმერეთის სამე-
ფოების აშკარა ჩაბმით. საქართველოში რუსთა საექსპედიციო კორ-
პუსის შემოსვლის დროს რუსეთში მყოფმა ქართველმა ემიგრაციამ

²⁸ ბ. ც ხ ვ ი ლ ე ლ ი, მეფე ერეკლე და დემეტრე აბილახვარი, გვ. 9.

²⁹ ალ. ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 364.

სცადა გამოეყენებინა ქართლის თავადური წრეების ერთი ნაწილის უკმაყოფილება ბაგრატიონთა კახური შტოსადმი. სწორედ მათი ინტრიგებით აიხსნება გენერალ ტოტლებენის საეპეო ქმედება. მაგრამ ამ ეტაპზე XVIII საუკუნის 60-70-იან წლებში თითქმის საბალახო გმირად აღიარებული ერეკლე II-ს საკმაოდ მტკიცედ ეჭირა მართვის საჰე როგორც საკუთარ ქვეყანაში, ასევე აღმოსავლეთ ამიერკავკასიაში. მან უმტკივნეულოდ გაანეიტრალა თავადური ოპოზიცია 1771 და 1776—1778 წლებში. 1783 წლის გეორგიევსკის ტრაქტატის გაფორმებით ლეგიტიმისტურ ტენდენციებს მოლიანად გამოეცალა საყრდენი. აღიარა რა ერეკლე II და მისი შთამომავლობა ქართლ-კახეთის ერთადერთ კანონიერ მფლობელად, რუსეთის იმპერიამ წერტილი დაუსვა ვახტანგ VI-ის ჩამომავალთა ყოველგვარ პრეტენზიებს ქართლში. მაგრამ ამ მოვლენას არ შეეძლო შეეჩერებინა საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მოძრაობა მთლიანად. უკვე XVIII საუკუნის 80-იანი წლებიდან საქართველოში შეინიშნება დასავლეთ ევროპის ტიპის განმათავისუფლებელი იდეების შემოჭრა, გააქტიურდნენ გლეხთა მასები, იმერეთში იფეთქა გლეხთა ანტიბატონყმურმა გამოსვლამ. თბილისელ ვაჰარ-ხელოსნებში, საერთოდ მოქალაქეებში, გაძლიერდა თავისებური დემოკრატიული მისწრაფებანი. წარმოიშვა აშკარად გამოხატული ეჭვი ბაგრატიონთა უნარის შესახებ სტაბილური მდგომარეობის შენარჩუნებისა და განსაკუთრებით მშვიდობიანი ცხოვრების გარანტიის შესაძლებლობისა. ეს ეჭვი გაძლიერდა ჯერ იმარ-ხანის შემოჭრისას 1785 წელს, 1795 წლის კრწანისის ტრაგედიის შემდეგ, კი მოქალაქეებმა ოფიციალური ბრალდება წარუყენეს სამეფო ხელისუფლებას, კერძოდ, გიორგი ერეკლე II-ის ძეს. ამ პერიოდის საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მოძრაობა თვისობრივად განსხვავდებოდა, მას უკვე, თუმცა ჯერ მკრთალად გამოსახული, სოციალური ასპექტები ჰქონდა (მათ შორის რესპუბლიკური იდეებიც კი!). საგარეო დიპლომატიის და ეკონომიკურ სიძნელეებთან ერთად სწორედ ეს თვისობრივად ახალი ასპექტები აძლევდა XVIII საუკუნის პოლიტიკურ კრიზისს. შეუქცევად ხასიათს.

ერეკლე II-ის მთავრობას საკუთარი ძალებით აღარ შეეძლო ამ შეუქცევადი ხასიათის სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური კრიზისის დაძლევა.

РОССИЯ И ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЕ ДВИЖЕНИЕ В ВОСТОЧНОЙ ГРУЗИИ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XVIII СТОЛЕТИЯ

Резюме

Для всестороннего освещения исторического развития Картли-Кахетинского царства особое значение имеет установление истинной сущности того широкого общественного движения, которое происходило на протяжении XVIII столетия в форме «легитимизма» и оказывало большое влияние на весь ход политической жизни страны.

С этой точки зрения весьма интересно одно из типичных проявлений этого общественно-политического движения — выступление Пааты Вахтанговича Багратиони в 1765 году. К сожалению, грузинские историки не всегда относились с должным вниманием к изучению этого вопроса, в результате чего в науке до последнего времени существовали весьма противоречивые и ошибочные представления о биографии царевича Пааты и характере его заговора, а многие моменты и вовсе не были освещены. Представленный труд является попыткой восполнения этого пробела. В монографии дается определение природы «легитимизма» в грузинской исторической действительности, раскрыто главное содержание этого движения, показаны основные тенденции, движущие силы, питающие его источники, дана периодизация исследуемых событий. Тут же установлено, что «легитимизм» фактически представлял собой не такое политическое движение, которое определяющим принципом государственного строя считало неоспоримое право так называемой «мухранской» ветви Багратионов на власть в Картли, а скорее — вполне созревшую форму антицентралистических устремлений крупных феодалов — морально-юридическое обоснование ответной реакции на абсолютистские тенденции царской власти. Одним словом, лозунгом восстановления на картлийском престоле «законных» царей часто прикрывались социально-политические требования правого крыла аристократии, т. е. «законность» притязаний на престол приобретала условно-формальный характер и замаскированно превращалась в средство противодействия централизации. Вместе с тем для «легитимистского» движения в условиях устойчивости его основных принципов была характерна частая смена методов и форм политической

борьбы, а также втягивание в свою сферу различных общественных течений. При этом данное движение могло приобрести радикально отличное идеологическое обоснование, иногда внешне сближаясь даже с интересами демократических слоев общества.

На основе детального анализа ранее известных и впервые используемых источников мы выделили следующие основные этапы «легитимистского» движения в Восточной Грузии:

1. 1725—1738 гг. — «легитимизм» ставит целью возвращение Вахтанга VI в Грузию. Это требование включало необходимость национально-патриотической борьбы против османов и кызылбашей, а также переход на платформу прорусской ориентации.

2. 1738—1752 гг. — «Освоение» Картли кахетинскими Багратионами, выработка новой тактической линии Теймураза II — Ираклий II, резкая метаморфоза основного содержания «легитимизма», в результате чего национально-патриотическая идея постепенно превратилась в узкодинастическую интригу. На этом этапе Российская империя явно отмежеввалась от «русофильствующих» претендентов на престол и поддерживала объективно-прогрессивное правление внешне «иранофильствующих» царей Теймураза II и Ираклия II. Подобная политика великого северного соседа, несомненно, была правильной также и с точки зрения интересов самой Российской империи. Стабилизация христианского правления в Грузии, несмотря на формальное восстановление суверенитета Ирана на нее, сама по себе усиливала и русские позиции.

Окончательная ликвидация антигосударственных эксцессов, прикрывающихся «легитимистской» формой, стала возможной только после официального вмешательства Российской империи в 1782 году.

შ ი ნ ა რ ს ი

შესავალი	3
I. ქართლ-კახეთის სამეფოს საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მოძრაობის ზოგადი ხასიათის გარკვევისათვის.	8
1. წყაროები და ლიტერატურა ლეგიტიმისტური მოძრაობის შესახებ	31
2. პაატა ბატონიშვილის ბიოგრაფიისათვის.	37
ა) რუსეთში ყოფნის პერიოდი და საქართველოში „გამოქცევა“.	37
ბ) პაატა ბატონიშვილი საქართველოში 1752—1765 წლებში.	62
II. XVIII საუკუნის 60-იანი წლების საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მოძრაობის სოციალური ბაზა და ძირითადი მიმართულებები	75
1. 1765 წლის გამოსვლის პოლიტიკური წინაპირობები	75
2. 1765 წლის შეთქმულების ძირითადი არისტოკრატიული დაკავშირებანი.	84
3. 1765 წლის შეთქმულების დემოკრატიული ნაკადი.	106
III. 1768 წლის გამოსვლის ტრაგიკული დასასრული.	119
Россия и общественно-политическое движение в Восточной Грузии во второй половине XVIII столетия (резюме).	129

Ловард Васильевич Тухашвили

РОССИЯ И ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЕ
ДВИЖЕНИЕ В ВОСТОЧНОЙ ГРУЗИИ ВО ВТОРОЙ
ПОЛОВИНЕ XVIII СТОЛЕТИЯ

(на грузинском языке)

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
სარედაქციო-საგამომცემლო საბჭოს დადგენილებით

•

რეცენზენტები — ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატები:
ილ. ანთელავა, ქვ. ჩხატარაიშვილი

სბ 2189

გამომცემლობის რედაქტორი დ. ბაქრაძე
მხატვრული რედაქტორი გ. ლომიძე
მხატვარი ი. მკედლიშვილი
ტექნორედაქტორი ც. ქამუშაძე
კორექტორი ლ. ჯიქია

გადაეცა წარმოებას 18.2.1983 წ.; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 2.6.1983 წ;
ქაღალდის ზომა 60×90¹/₁₆; ქაღალდი № 1; ნაბეჭდი თაბახი 8.3;
სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 7.6;
უე 00861; ტირაჟი 3000; შეკვეთა № 533;
ფასი 90 კაპ.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Типография АН Груз. ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19